

Bényei Ágnes - Pethő Gergely

**AZ ÁRPÁD-KORI GYŐR VÁRMEGYE
TELEPÜLÉSNEVEINEK
NYELVÉSZETI ELEMZÉSE**

Debrecen, 1998

A Magyar Névarchívum Kiadványai 2.

Szerkesztő:
Hoffmann István

Megjelenését támogatta Debrecen város önkormányzatának Tehetséges Debreceni Fiatalokért Szakalapítványa, az Országos Tudományos Kutatási Alap és az MKM által támogatott Magyar Névarchívum c. pályázati program.

Lektorálta:
Jakab László

E munkát Bényei Ágnes III. magyar – I. finnugor és Pethő Gergely II. magyar–német – I. finnugor szakos hallgató (Kossuth Lajos Tudományegyetem) diákköri dolgozatként készítette, amely 1997-ben, a XXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia névtani szekciójában első díjat kapott. A témavezető Hoffmann István, a KLTE egyetemi docense volt.

© Bényei Ágnes - Pethő Gergely, 1998

ISBN

Technikai szerkesztő: Pethő Gergely
Borítóterv: Varga József

Készült a KLTE könyvtárának sokszorosító üzemében

Tartalom

Előszó

Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára

Tájékoztató a szótár használatához

Szótár

Névalakmutató

Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek tipológiai rendszerezése

I. Bevezetés

II. Célkitűzéseink a tudománytörténeti előzmények tükrében

1. A történeti kutatások legfontosabb eredményei
2. A nem tipológiai jellegű nyelvészeti kutatások legfontosabb eredményei
3. A nyelvészeti helynévtipológia legfontosabb eredményei
4. Célkitűzéseink összegzése

III. Az alkalmazott tipológia alapvonásai

IV. Tipológiai elemzés

IV/1. Funkcionális-szemantikai típusok

1. A névrész megjelöli a hely fajtáját
2. A névrész megnevezi magát a helyet
3. A névrész kifejezi a hely valamely sajátosságát
4. A névrész funkciója nem áll kapcsolatban a denotátummal

IV/2. Keletkezéstörténeti típusok

1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek
2. Morfematikus szerkesztéssel alkotott nevek
3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek
4. Szerkezeti változással alakult helynevek
5. Névátvétellel keletkezett helynevek

V. Összegzés

Irodalom

Függelékek

A. Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek összesített táblázata

B. A tipológiai csoportok összesített listája

1. táblázat: A funkcionális-szemantikai elemzés kategóriái
2. táblázat: A lexikális-morfológiai elemzés kategóriái
3. táblázat: A keletkezéstörténeti elemzés kategóriái

C. Függelék: Térképek

Előszó

Az e kötetben szereplő tanulmány két részből - egy szótárból és egy tipológiai elemzésből - áll, amelyek egyazon témát dolgoznak fel különböző módon: etimológiai, illetve helynévtipológiai szemszögből. Mivel e két rész mind a tartalom, mind az alkalmazott terminológia tekintetében szorosan egymásra épül, párhuzamos olvasásukat javasoljuk.

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik bármilyen módon segítették munkánkat, ezen belül is diákköri dolgozatunk bírálóinak és a névtani szekció zsűrijének értékes megjegyzéseikért, e kiadvány lektorának, Jakab László ny. egyetemi docensnek, dolgozatunk alapos átnézéséért és a számos javítási javaslatáért, valamint Tóth Valériának, aki a térképmelléketeket készítette.

Különösen nagy hálával tartozunk Hoffmann Istvánnak, akitől a magyar nyelvtörténetet tanultuk, aki munkánkat a téma kiválasztásától kezdve a kiadásig végig figyelemmel kísérte és támogatta, és aki a kézirat számtalan változatával küzdött meg.

E kiadvány megjelenéséhez anyagiakban hozzájárult Debrecen város Tehetséges Debreceni Fiatalokért Szakalapítványa, az Országos Tudományos Kutatási Alap és az MKM által támogatott Magyar Névarchívum című pályázati program. Támogatásukat köszönjük.

B. Á. - P. G.

Tájékoztató a szótár használatához

A szótár tanulmányunk alapvető, központi részét képezi. A munkánk második felében kifejtendő tipológiai rendszer célját és értelmét az itt szereplő névadatok elemzésében és értelmezésében, valamint a belőlük esetleg levonható globális következtetések megfogalmazásában látjuk. Ennek megfelelően a lehető legkörültekintőbben jártunk el a szótár összeállításakor, és megpróbálunk minden ésszerűen feltételezhető névfejtési lehetőséget megadni a korpusz helyneveivel kapcsolatban; továbbá igyekszünk felhívni a figyelmet a névadatokkal kapcsolatos nyelvészeti (hangtani, alaktani, valamint feltűnőbb helyesírás-történeti) problémákra.

A szótár összeállítása során a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén készülő helynév-történeti adatbázis szerkesztési alapelveihez igazodtunk, amelyeket HOFFMANN ISTVÁN és munkatársai a MNy. 33: 187–94 oldalain, valamint a HA. 1. tájékoztatójában (9–18) ismertettek; dolgozatunkat ugyanis a tervezett korai ómagyar kori helynévszótár részének szánjuk. Csak annyira tértünk el ezektől, amennyire a helységnévi anyag jellegzetességei megkívánták. Az alábbiakban (a nevek elemzésére vonatkozó egyes megjegyzésektől eltekintve) az említett alapelveket ismertetjük, a megfelelő pontokon módosítva őket.

1. A szótár tartalma

A szótár tartalmazza bizonyos kivételekkel az összes településnévi adatot, amelyet GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munkájának Győr vármegyét feldolgozó fejezetében (Gy. 2: 561–641) szerepeltet. Településnévnek azt tekintjük, amit GYÖRFFY az illető fejezetben önálló vagy utaló szócikkkel felvesz betűrendes listájába, és az utóbbi esetben az utalás nem a megyén kívülre szól, valamint szerepel a hivatkozott címszóban az illető helynévhez korai ómagyar kori adat. Nem vesszük fel (további megszorításként) azon helynévi adatokat, amelyeket bár GYÖRFFY önálló szócikkben tárgyal, ám az idézett oklevelek szövegéből kiderül, hogy bizonyosan *n e m t e l e p ü l é s t* neveznek meg (ilyenek tartoznak Abda szigethez). Hasonlóképpen eltekintünk azon adatok közlésétől és elemzésétől, amelyek a szócikkek adatközlő részében szerepelnek, de vizet (*fl.*, *pisc.*), illetve hegyet (*mons*) jelölnek. Minden egyéb nevet úgy tekintettünk - a korai ómagyar kori helységnévadás és az oklevelek szövegezési gyakorlatának ismeretében -, hogy lakott települést is jelölhettek, és felvettük őket a szótárba (így jártunk el több alkalommal a kutak és a szőlők esetében).

Nem szerepelnek továbbá a szótárban azok a helynevek, amelyeknek a korból kizárólag latin, illetve német változatai adatolhatók, ezek ugyanis nem képezik részét a megye ómagyar kori *m a g y a r* névállományának; ilyenek a GYÖRFFYnél *Szentmárton* címszó alatt szereplő *Sacer Mons*, *mon.*, *castr.* stb. *Sancti Martini*, *Mons Pannoniae*, *Sabaria* stb. nevek. Hasonló megfontolásból hagytuk el Győr város adatai közül a latin *Jaurinum* és német *Raab* elnevezéseket, valamint ezek változatait. Felvettünk két további szócikket (**Cseb**, **Szentadalbertfalva**), amelyek GYÖRFFY adatközlésében nem szerepelnek, viszont megítélésünk szerint élő településnevek lehettek.

2. A szócikkek szerkezete

Azonos szócikkbe csak a teljes morfológiai egyezést mutató névadatokat soroltuk; az egymástól akár csak egy morfémban eltérő nevek külön szócikkbe kerültek, még akkor is, ha denotátumuk azonos. A szótár címszavait kövéren szedjük. Amennyiben több hasonló alakú és azonos denotátumú helységnév szerepel egymás után a szótárban, ezek közül csupán az elsőnek adtuk meg jelentését, a továbbiakat pedig (összetartozásukat hangsúlyozandó) félkö-

véren szedett alcímszók alá rendeztük. A nevek elemzését ilyenkor (a közöttük lévő eltérés jellegétől függően) együttesen vagy elkülönítve végezzük el.

A szócikkek a következőképpen épülnek fel: A címszót a jelentés követi. Ha az adott névalaknak több jelentése is van (több független denotátumot jelöl), akkor a névadatok a (sor-számozott) jelentések szerint csoportosítva állnak. Az adatokat betűhíven, az oklevél pontos keltezésével és GYÖRFFY munkájának megfelelő lapjára (illetve lapjaira) való hivatkozással közöljük. Ezt követően (amennyiben érdekes a helynév további vizsgálata szempontjából) megadjuk - szintén GYÖRFFY alapján - a név ma élő változatát. Az adatokat közlő szakasztól elkülönítve, új bekezdésben végezzük el a nevek etimológiai és szerkezeti elemzését. Végül (szintén újabb bekezdésben) szükség esetén kitérünk az egyes névadatokban megfigyelhető olvasati, helyesírás-történeti és hangtani jellegzetességekre.

2.1. A címszavak

A címszavak megválasztásakor részben a GYÖRFFY (Gy. 2: 11), részben pedig a HOFFMANN ISTVÁN és munkatársai által (MNYj. 33: 189–91; HA. 1: 11–2) megállapított alapelveket vettük alapul, a szótár rendeltetése szerint módosítva ezeket. Amennyiben a helység neve a középkortól kezdve máig folyamatosan él, és nem ment át olyan számottevő hangtani és alaktani változásokon, amelyek következtében a név mai alakja jelentős mértékben megváltozott volna a korai ómagyar korhoz képest, úgy a mai névalakot adjuk meg címszóként. Jelentős mértékű változásoknak elsősorban azokat tekintjük, amelyek azzal járnak, hogy a szó mai alakjából kiindulva igen nehéz vagy lehetetlen lenne visszakövetkeztetni a név korai alakját (pl. **Asszonyfalva** ma *Asszonyfa*, **Csitván** ma *Csikvánd* stb.). Amennyiben a név folytonossága megszakadt, a névben szereplő közsói elemhez hozzárendeltük mai hangalakját, és ez alapján alakítottuk ki a címszót (pl. **Bocsság**, **Haraszi** stb.). Ha a névben nem szerepel ezt lehetővé tevő közsói elem, úgy címszóként a név általunk feltételezett korabeli ejtését (ezen belül is többnyire a legkésőbbi adatát) adjuk meg.

Azokat a helyneveket, illetve névrészeket (pl. *kis-*, *nagy-*), amelyekre csak latin adataink vannak, de akár csak kis valószínűséggel magyar névként is értelmezhetők, felvesszük címszóként, de kikövetkeztetett jellegüket szögletes zárójelbe helyezéssel jelezzük (pl. **[Csépánfalva]**, **[Kis]teke**).

A helynevek írásmódjából gyakran nem állapítható meg egyértelműen a korabeli ejtésük. Ilyenkor a címszóban kérdőjellel utalunk a bizonytalanságra, vagy olvasati variánsokat adunk meg. Az olvasati variánsokat ~ jellel választjuk el egymástól. Olvasati variánst két esetben adunk meg: egyrészt akkor, ha több hasonló szóalaknak valószínűleg azonos az olvasata, de arra, hogy hogyan ejtették a helynevet, két lehetőség is felmerül (pl. **Bajaz** ~ **Bajasz**). Másrészt pedig akkor, ha az adatok ugyanazon névnek két stabil, egymás mellett élő és hangalakilag eltérő változatát valószínűsítik (pl. **Kapi** ~ **Kapuj**). Hogy a két lehetőség közül melyikre utal a variánsok megadása, minden esetben kiderül a név elemzéséből.

Kérdőjelet helyezünk a címszó után, ha a név bizonytalan olvasatú, azaz bizonytalan módon rekonstruálható (pl. **Ikrénydomb** ?). Ha az elsődleges olvasati variáns mellett megadunk egy olyat is, amelyet kevésbé tartunk valószínűnek, csak az utóbbit jelöljük kérdőjellel (pl. **Százló** ~ **Zászló** ?). Igen bizonytalan olvasatra utal a variánsok mindkét tagja után kitett kérdőjel (**Szőny** ? ~ **Sövény** ?). Latinból fordított, szögletes zárójelben álló címszó után is állhat kérdőjel; ezzel arra utalunk, hogy a rekonstruált magyar név tényleges használata fokozottan bizonytalan (**[Keresztes]** ?).

2.2. A jelentés

A jelentések megadása a denotátum lexikonszerű leírásával történik. Ez szótárunkban csak annyi információt tartalmaz, amennyi a név azonosításához feltétlenül szükséges. Következésképpen feltételeztük a jelentés megadásakor, hogy a szótárba felvett nevek települést jelölnek. Ettől egyedül akkor térünk el, ha különösen bizonytalanak tartjuk az illető név helységnevi státusát; ilyenkor a semlegesebb „hely” meghatározást adjuk meg, vagy az oklevelek szövege alapján valószínűsíthető denotátumfajtaát nevezük meg (pl. „szőlős”). Ha egy címszóhoz több jelentés, azaz több denotátum kapcsolódik, az egyes jelentések időrendben követik egymást.

2.3. Az adatközlő rész

A szócikkek adatközlő része az alábbi információkat tartalmazza: az adat keletkezési éve, a (GYÖRFFY által megadott, tehát paleografikus sajátságokat nem tükröző) betűhív formája, valamint a névhez tartozó adatok előfordulási helye Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzában. Az évszámot GYÖRFFY datálását és az általa használt jelöléseket követve adjuk meg. Eszerint / jelzi a másolatban fennmaradt, átírt okleveleket, feltüntetve a többszöri átírást is; a / után az évszám(ok)ból elhagyjuk az ezrest. A tartalmi átírást > jelzi, a hamis oklevelet + jel, a kikövetkeztetett dátumot szögletes zárójel. A * arra utal, hogy az oklevél adatának a címszóhoz kötése bizonytalan. Az oklevélen szereplő dátum helyesbítését [o:] jelöli.

A névadatokat írásváltozatok szerint különválasztva adjuk meg. Az írásváltozatokat első megjelenésük alapján sorrendbe állítva szerepeltetjük. Az azonos írásmódú alakokhoz hozzárendeljük az előfordulás(ok) évét. GYÖRFFY helyesbítéseit is megadjuk a névadatokhoz, [o:] -vel jelölve.

Ha az oklevél szövegében olyan szó szerepel, amely a helynév denotátumának fajtáját jelöli, az adat mellett azt is feltüntetjük. Ezt a latin nyelvű fajtajelölő kifejezést az adatot követően vesszővel elválasztva rövidített formában közöljük.

A latin szavak rövidítését az alábbiakban oldjuk fel, és jelentésüket (a nem rövidítetteket is) is megadjuk:

<i>castr.</i>	castrum	'vár'	<i>p.</i>	possessio	'birtok'
<i>civ.</i>	civitas	'város'	<i>pr.</i>	predium	'prédium'
<i>dioc.</i>	dioecesis	'egyházmegye'	<i>t.</i>	terra	'föld'
<i>eccl.</i>	ecclesia	'egyház'	<i>terr.</i>	territorium	'terület'
<i>fén.</i>	fenetum	'kaszáló, rét'	<i>territ.</i>	territorium	'terület'
	fons	'kút, forrás'	<i>v.</i>	villa	'faluk'
<i>m.</i>	meta	'határpont'		vinea	'szőlő'
<i>mon.</i>	monasterium	'monostor'			

Amint SZABÓ ISTVÁN kifejti, a 11–15. századi oklevelekben az itt felsorolt közszavak közül több a 'faluk' latin megjelölésére szolgált, így a *villa* (ez mindenképpen falut jelölt), a *terra* (a 13. század végéig), a *predium* és a *possessio* (SZABÓ, Falursz. 36–54).

Amikor egyes helynévi adatok s z e m é l y n é v részeként, latin *de* prepozíciós szerkezetben állnak az oklevélben, erre úgy utalunk a szócikkben, hogy a névadat után (a fajtajelölő kifejezésekhez hasonlóan) megadjuk a *de* prepozíciót. E szerkezet különféle változatait is jelezzük: *de v.*-vel és *de civ.*-vel a GYÖRFFY által hasonlóan jelölt konstrukciókat, *de gen.* rövidítéssel pedig a *de genere* szerkezetet.

Amikor egy oklevélben ilyen eredethatározói szerkezetekben mind a magyar *-i* toldalék, mind a latin *de* prepozíció megjelenik, és valószínűnek tartjuk, hogy az adatban szereplő *-i* nem helynévképző, hanem melléknévképző (tehát nem a helynév része), az ilyen adatokat a többi névadattól elkülönítve adjuk meg az adatközlő részben.

2.4. A nevek elemzése

Az adatközlő rész után következő elemző részben mindenképp megadjuk a helynév feltételezett etimológiáját (vagy etimológiáit). A etimológiák alapjául általában a Földrajzi nevek etimológiai szótárának negyedik kiadása szolgált. Amennyiben szerepel benne az illető helynév, először is az ott megadott etimológiá(ka)t ismertetjük, majd adataink tükrében ellenőrizzük, és szükség esetén kiegészítjük vagy módosítjuk azt. Ennek során átnéztük a témánkhoz kapcsolódó magyar nyelvű szakirodalom számunkra hozzáférhető részét (így elsősorban Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtárát, a Magyar Nyelvben, a Magyar Nyelvőrben és a Névtani Értesítőben megjelent névtörténeti tanulmányokat, a MNyTK. és a NytudÉrt. sorozatok kapcsolódó köteteit). Amennyiben találtunk olyan munkát, amely a FNESz. után jelent meg, és így az egyes nevekhez ott megadott irodalomjegyzékben nem szerepel, továbbá új felismeréseket tartalmaz, azt jelezzük. Nem tartottuk célszerűnek (többek között terjedelmi okokból) az irodalomjegyzékek megismétlését; ehelyett úgy járunk el, hogy ha KISS LAJOS foglalkozik az illető helynévvel, minden esetben utalunk a FNESz.-re szócikkünkben. Amennyiben a FNESz.-ben nem szerepel az általunk vizsgált helynév (mert csak a régiségben élt), magunk állapítottuk meg a szakirodalomra támaszkodva az etimológiát.

A név etimológiájának ismertetése után (attól elkülönítve) szükség esetén kitérünk a névadatokkal kapcsolatos olvasati, helyesírás-történeti és hangtani problémákra.

2.5. Belső utalások és a mutató

A szótárban szereplő nevek összefüggéseire utalásokkal hívjuk fel a figyelmet. Ha több szinonim név szerepel, ezekre minden esetben felhívjuk a figyelmet. A belső utalásokat a kapcsolódó címszó félkövér szedésével jelezzük.

A szótárát névalakmutató zárja, amelynek segítségével a GYÖRFFY által közölt betűhív alakok alapján visszakereshető, hogy mely címszó alatt dolgozzuk fel az illető adatot. A mutatóban az áttekinthetőség kedvéért csak a címszavakban szereplő elsődleges variánsokat adjuk meg, több névváltozatnak egy szócikk alatt való összevonásakor pedig csak azt a nevet, ahol közös jelentésüket megadjuk (tehát azt, amelyiket kövéren szedjük).

Szótár

Alap ’település Győr vm. K-i részén, Dorog mellett’ 1208/359, 1216 Pp./ 1225 k., 1225 Pp./Reg. 1233, [1236 k.], [1237–40], 1252, *[1280 k.], 1358: *Olup*, v., de, de gen., pr., 1358: *Alap*, de | ~i 1358: *Alapy*, de (Gy. 2: 577).

Személynévi eredetű (FNESz.). Több ilyen nevű települést ismerünk, a Győr vm.-i az Alap nb. Alapiak birtoka (Gy. 2: 577). Az alapul szolgáló személynév török eredetű (FNESz., Adatok I. 65).

Az első adatok zártabb mgh.-s formák, de a 14. század közepén már jelölik a mai nyíltabb változatot is. Az 1358-as adatban szereplő -y végződés bizonyára a magyar -i melléknévképzővel azonos. Az akkori *Olup* forma bizonyára régies írásmód, ekkor a mgh.-kat már nyíltabban ejthették. Korai okleveleinkben a latin *de* prepozíciós (eredethatározói) szerkezetekben meglehetősen gyakran előfordul, hogy az eredethatározói funkciót mindkét grammatikai eszközzel (a magyar melléknévképzővel és a latin prepozícióval is) kifejezik; ezért ilyenkor redundáns -i melléknévképzőről beszélhetünk.

Alsok ’település Győr vm. DK-i részén’ [1237–40]: *Olsuc*, pr., 1334, 1334/XVIII.: *Alsok*, v. (Gy. 2: 633).

A Szentmárton monostor alatt kialakult helység, „váralja-vásárhely” jellegű település. A ’falu, település’ jelentésében elavult *sok* közszavunk (l. TESz., EWUng.) a környéken más helynevekben is előfordul (**Malomsok**, **Semjánsoka**). Az *al*-bővítmény arra utalhat, hogy a falu a monostorhegy lábánál települt.

Az első adatok zártabb mgh.-s formák, de a 14. század közepén megjelenik a mai alsó nyelvválású változat is.

Alsósokoró ? ’település Győr vm. DK-i részén’ 1323/332: *Olsousokoro* [ɔ: *Olsuk*], v. (Gy. 2: 623 [itt hibás évszámmal: 1323/323], 633).

Györffy szerint „egyszeri népetimológias képzéssel” (Gy. 2: 634) nevezte ezen a néven egy írnok **Alsok** falut. Egyetlen forrásban szerepel. Bizonyára tudós, írnoki alkotás: a korból adatolható **Sokoró** dombvidéken (Gy. 2: 564) levő falura alkalmazta a lejegyző a tájnevet (vagy a hasonló településnevekből indult ki, vö. **Galamb-sokoró**, **Barátsokoró** stb.), az *(Al)sok* – **Sokoró** hangalakja hasonlósága alapján. Ezek etimológiai összefüggést nem mutatnak (l. **Sokoró**).

[Alsó]szap ’település Győr vm. É-i részén, a Csilizközben’ 1289: *Inferior Zop[y]*, de (Gy. 2: 624). **Szap** (etimológiáját l. ott) névváltozata.

Szap 1289-ben (a latin *inferior* ’alsó, újabb, kisebb’ jelzővel) *Alsószap* néven szerepel, megkülönböztetésül a Pozsony megyei Felsőszap falutól (Gy. 2: 624). Kérdéses, hogy valós névhasználatot tükröz-e az adat vagy inkább „oklevélnév”; bár mivel igen sok hasonló módon alkotott elnevezés van a megyében, elképzelhető a tényleges használat is.

Áng ’település Győr vm. Ny-i részén, a Rába mellett’ 1232: *Ang*, de v. (Gy. 2: 578). Figyelmet érdemelhet a név későbbi alakulása is. Csánkinál a következő adatok fordulnak elő: 1488: p. *Anthel*, 1490: p. *Hanghel*, 1493: p. *Anghel* (Cs. 3: 544). A mai névalak *Ang*-, illetve *Anghely*, egy puszta neve (Gy. 2: 578).

Etimológiája bizonytalan. Valószínűleg személynévi eredetű.

Bizonyára ahhoz a jellegzetes korai ómagyar kori névadási szokáshoz kapcsolódik, amely szerint a több szótagú latin személyneveket úgy vették át, hogy azoknak csak első szótagját hagyták meg. Az *Ang* személynév ilyen módon magyarított változata lehet a korban adatolható *Angelus*-nak (Fehértói 33) vagy valamely hasonló személynévnek (l. Kiss Lajos: MNy. 92: 232). Kiss Lajos azt a véleményt képviseli, hogy a későbbi adatokban szereplő *hel* ’hely’ utótaggal később egészült ki a falu neve. Számos példát ismerünk olyan névalkotásra, amikor a *hel* a falu tulajdonosának nevéhez kapcsolódik (vö. FNESz.: *Bodonhely*, *Hedrehely*, *Szentehely*). Esetünkkel analóg lehet a *Becsehely* helynév fejlődése: 1321: v. *Boxse* > 1354: *Bekchunhel* (FNESz. 180), amely azt mutatja, hogy puszta személynévi eredetű településnév kiegészülhet a *hel* földrajzi köznévi utótaggal. E feltevést gyengíti azonban, hogy a *hely* közszo az esetek többségében nem tulajdonnevekhez, hanem közszavakhoz kapcsolva alkot helynévi összetételt (általában mikrotoponimákban), pl. *Kerthel*, *Malomhel*, *Táborhel* (Kázmér, Alsó-Szigetköz 30).

Valószínűbbnek tartjuk, hogy a falu neve eredetileg **Angel* formájú volt (a latin *Angelus* -us végződés nélküli magyar személynévi formájából, vö. MNy. 10: 250), és a mai forma ebből jött létre népetimológiával: az -*el* végződést azonosíthatták a m. R. *hel* ’hely’ fn.-vel (e formára l. TESz.). Ennek a származtatásnak ismert egy tökéletes ana-

logonja: a *Keszthely* helynév. Ennek fejlődése: lat. *castellum* > szl. *Kostel* > m. 1247: *Keztel* > 1409: *Kezthel* > *Keszthely* (FNESz.); l. még Kálmán Bélának a népetimológiáról írt cikkét (Nyr. 91: 1–11). Nem elképzelhetetlen, hogy az 1232-ből való *Ang* alakváltozat így, a *hel* elvonásával alakult ki, esetleg egyszeri „írnoki etimológiával” (Nyr. 91: 4).

A fenti névfejtések a kor személyneveinek további vizsgálatával pontosíthatók.

Apatelke ’Kónnyal határos föld Győr vm. Ny-i részén’ 1228/491: *Apathelky*, t. (Gy. 2: 578).

Valószínűleg személynévi eredetű. Bizonyára az *Apa* rokonságnévi eredetű személynévből keletkezett – ennek legkorábbi adata 1138/329-ből való (Fehértói 34) –, a falu ilyen nevű tulajdonosáról kaphatta nevének *Apa*- névelemét. Példák a hasonló névadásra még: *Apa*, *Apanagyfalu* (l. FNESz.). Ennek és az *-i* ~ *-e* birtokos személyraggal ellátott *telek* ’megművelt határrész’ közsónak az összetétele. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az előtag esetleg közvetlenül a ’családfő’ jelentésű közszóból származik (Adatok I. 70).

Apáti ’település Győr vm. D-i részén, Tényőtől É-ra’ 1258: *Apaty*. Feltehetően **Tényő**nek a pannonthalmi apátot illető részét jelölte. (Gy. 2: 578).

Az *-i* toldalék a korai ómagyar korban az *-é* birtokjel alakváltozata volt, a településnév eszerint a birtokosra utal (ti. a pannonthalmi apát birtoka volt, l. Gy. 2: 573). Elképzelhető azonban az is, hogy már a helynévképző funkcióban önállósult *-i* képzővel van dolgunk, amely a 13–14. sz.-ban volt a legproduktívabb (TNyt. I. 254–5).

Árpás ’település Győr vm. Ny-i határán, Mórchida mellett’ 1086, *1220/ 550, 1222 [ɔ: 1224], 1233–34, +1037/ 330 [1240 e.], 1322, 1335: *Arpas*, pr., v., porta, p., de, t., mon. (Gy. 2: 578). A Rába két partján terült el, s így Sopron megyéhez is számítható.

A m. *árpa* ’egy gabonafajta’ jelentésű fn. -s helységnévképzői funkciójú képzős (Szóképzés 107) származéka. Mivel a falu az *Árpás* nevű patak közelében feküdt (Gy. 2: 579), tisztázandó, hogy a víz- vagy a településnév-e az eredetibb. Benkő szerint ezek viszonya a földrajzinévkutatás egyik legbonyolultabb kérdése; ő többek között arra az eredményre jut, hogy „mindenekelőtt [a kiemelés tölünk: a szerzők] eredeti vízneveknek kell vennünk ezeket a helységneveket, ahol a helység és a mellette elfolyó víz neve alaktanilag pontosan egyezik” (MNy. 43: 260). A legkorábbi (1086-os) oklevél nem ad eligazítást

ebben a kérdésben, ugyanis itt *Árpás* már mind településként (ahol az apátságnak kilenc szőlőse lakik), mind víznévként (*fl. Arpas*) szerepel (Gy. 2: i. h.).

Ezzel szemben *Árpás* elnevezése inkább „a környék jellegzetes termelvényével” lehet kapcsolatban, ti. az itt termelt árpából készített malátával adózott a falu (FNESz.). E sajátos adózási mód miatt kevésbé valószínű, hogy az itt folyó patakról kapta a nevét (mint ez általában a víznév – településnév egyezések esetében történt), hanem az ellenkező irányú változást tehetjük fel: a településnév lehetett az eredeti. Előfordul, hogy ilyen nevet arról kap a település, hogy a névadáskor sok vadárpa nőtt a környékén (l. FNESz.: *Árpád-vár*), de ez a fentiekkel szemben kevésbé valószínű. Hasonlóképpen ítéltük meg a személynévi áttétel lehetőségét (vö. B. Lőrinczy, NytudÉrt. 33, 97); ez a szn. (bár egyetlen ismert korai ómagyar kori dokumentumban sem szerepel) maradt fenn az *Árpás* csn.-ben (RMCsSz.), értelme eredetileg ’árpát termesztő, árpával kereskedő’ lehetett.

Asszony ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonthalmától D-re’ 1150: *Ahchyn*, de v., [1237–40]: *Asscun*, v., ~ *Ohsun*, v., *1302: *Ossun*, de, 1309: *Azzun*, de, 1316: *Assun*, de, p., 1332: *Azun*, de (Gy. 2: 579).

A helynév a m. R. *asszony* ’királyné’ fn.-vel egyezik meg (TESz.), tehát neve alapján királynéi birtok volt (ennek bizonyítását l. Szempontok 10–11). Egy 1235-ös oklevél szerint két jobbágyparlerkedett itt királynéi népekkel (Gy. 2: 579).

Hangtani fejlődését l. TESz.: *asszony*. Az 1150-es forma az eredeti *i*-s formát őrzi. Ez később vált hangrendi kiegyenlítődéssel *u* ~ *o*-vá. Az első szótagbeli *o*-k labiális *a*-nak olvasandók.

Asszonyfalva [1237–40]: *Ohzynfolua*, v. (Gy. 2: 579). **Asszony** falu névváltozata.

A m. R. *Asszony* helynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falu* fn.-nek az összetétele lehet, tehát az *Asszony* helynévből kiegészüléssel (Hoffmann 131–2) keletkezett (l. még FNESz.: *Győrásszonyfa*). Hasonló névadásra példák: *Asszonynépe*, *Asszonyvására* (FNESz.).

Az előtag [*aʃszin*] ejtésére utal a 13. sz. középeről való adat, de ekkor már váltakozott a hangrendileg kiegyenlítődjött formával (l. **Asszony**).

Babot ’település Győr vm. DNy-i részén, a Rába mellett’ 1222 [ɔ: 1224]: *Bobut*, de v., 1287: *Bobwd*, de (Gy. 2: 579).

A m. *bab* közszo -d helynévképzős származéka (l. FNESz.: *Babatpuszta*) lehet, az 1287-es adatban így szerepel. A helynév értelme eszerint tkp. 'babban bővelkedő'. Más *Babot* helynevekkel ellentétben (vö. pl. Kiss Lajos, Régi rétköz 181) nemigen származtatható a N. *babó* 'vadbab, -borsó, -lencse' tájszóból, ezt ugyanis ma csak a Tiszántúlon használják (UMTSz.).

Más feltevés szerint szl. eredetű, de a részletek bizonytalanok (FNESz.: *Babót*). Esetleg személynévi áttétel is feltehető, hasonló -d kicsinyítő képzős személynévek pl.: *Árpád*, *Búzád* (Kálmán 42; vö. még: Kerényi Károly, *Árpád* és a növényi termést jelentő magyar személynévek, MNy. 27: 94).

A -t (az 1222-es adatban) és a -d képző alaki és funkcionális párhuzamosságuk miatt egymás alakváltozataiként értékelhetők (Szóképzés 105). A zöngétlen msh.-s adatok a szóvégi msh.-k zöngétlenülésével keletkezettek, fonológiai helyzetük következtében.

Bácsa 'település Győr vm. É-i részén, Győr mellett ÉK-re' +1231/545: *Bacha*, t., v., 1257: *Bascha*, v. Ma: *Bácsa*. (Gy. 2: 580).

Személynévi eredetű (FNESz.). A m. R. *Bácsa* szn.-ból keletkezett (1237–40: *Bacha*, Fehértói 37), amely a török eredetű m. *Bács* személynév (Mező-Németh 30) -a kicsinyítő képzős alakja (Kázmér, Alsó-Szigetköz 43). Ez a személynév – és nem a m. N. *bács* ~ *bacsa* 'számadó juhász' foglalkozásnév – lelhető fel más helyneveinkben is (vö. FNESz.: *Bács*, *Bácsfalu*, *Bácsi*; TESz.: *bács*).

Bajaz ~ Bajasz 'település Győr vm. Ny-i részén, Kapitól K-re' 1251/ 263/398: *Boyas*, 1241 [o: 1261]/338, 1325/338: *Bayaz*, t., p. (Gy. 2: 580).

Etimológiája bizonytalan, talán személynévi eredetű. Az alapjául szolgáló szn. a m. R. *Baj* személynév (1228/491: *Boy*, FNESz.: *Baj*) -sz ~ -z kicsinyítő képzős (Szóképzés 109) formája lehet. Esetleg kapcsolatba hozható a mai bizonytalan eredetű *Bajza* családnévvvel.

Megjegyzendő, hogy a -z végű, nem a *ház* vagy a *víz* utótagot tartalmazó helynevek igen ritkák a magyarban (további példák: *Balmaz*, *Rakamaz*, *Iszkáz*, *Iráz*, *Batiz* stb.), és bár jó részük bizonytalan eredetű, etimológiai csoportot bizonyára nem alkotnak.

Bajcs 'település Győr vm. É-i részén, Kulcsod mellett' [1256], +1252 [1270]: *Boych*, de, v. Ma: *Bajcs*. (Gy. 2: 580).

Személynévi eredetű. Az alapjául szolgáló szn. a *Baj* személynévből (l. **Bajaz**) -cs kicsinyítő-becező képzővel (Kálmán 64) alakult (FNESz.: *Kisbajcs*).

Az adatok bizonyára lab. *a*-val olvasandók, ti. a személynév az ótör. *bāj* 'gazdag, bő' szóból (FNESz.: *Baj*), vagy a török *bái* méltóságnévből (Kázmér, Alsó-Szigetköz 44) származik.

Balony 'település Győr vm. É-i részén, a Csilizközben' 1264/278, [1270–72]>453: *Balon*, t., v., 1269/ 279/392: *Balun*, p., +1252 [1270], 1270, 1272, 1278, 1284, 1338: *Bolon*, p., v., t. (Gy. 2: 580).

Talán személynévi eredetű (FNESz.). A személynév szláv előzményre vagy a *balin* 'egy halfajta' közszo-ra vezethető vissza. Mivel halastavak is találhatók a környéken (l. Györffynél az 1284-es oklevél tartalmát), az is feltételezhető, hogy ezek egyikéről metonimikus névadással kapta nevét a falu, vagy közvetlenül a *balin* közszóból. Ebben az esetben a helynévben hangrendi kiegyenlítődés mehetett végbe.

Barát 'település Győr vm. középső részén, Győrtől D-re' 1232: *Borat*, 1266/270/499: *Brath*, +1252 [1270], 1261/411, 1262, 1311, 1339, 1341: *Barath*, v., de, p. (Gy. 2: 580–1). Más néven: **Telekbarát**.

A 'szerzetes' jelentésű *barát* közszóból alakult. Mivel szőlők vannak a környéken, feltételezhető, hogy eredetileg szőlőművelő szerzetesek birtoka volt.

Már az 1232-es adatban az *o* ejtése bizonyára lab. *a*, ti. későbből nem adatolható több *o*-t tartalmazó hangalak. Az 1266/270/499-es oklevélben szereplő forma az 1232-eshez képest a közszo-nak egy korábbi változatát mutatja, amikor az *a* bontóhang (vö. FNF. 7–8) még nem került be a szóba (hasonló formát tartalmaz a Halotti beszéd és könyörgés is). A bontóhangot tartalmazó és az anélküli szóalakok eszerint még a 13. század második felében is váltakoztak egymással.

Baráti 1251/263/398, 1311/322/514, 1322/514: *Barathy*, v., [1252–65], 1269: *Baraty*, de, v. (Gy. 2: 580–1).

A *barát* szónak -i helynévképzős vagy -i ~ -é birtokjeles formája (l. **Apáti**). Ez utóbbi jellegzetes helynévtípus: eszerint a névadáskor szerzetesek birtokoltak itt. A 13. században már a Baráti nemesek birtoka.

A 13-14. sz.-ban az -i elemet tartalmazó, illetve nem tartalmazó formát párhuzamosan használták. (Hasonlóan viselkedhetett a **Takács(i)** helynevünk is.)

Barátsokoró 'település Győr vm. középső részén, Barát mellett' 1262: *Baratsucurov* (Gy. 2: 623).

Barátisokoró 1251/263/398: *Barathy Sokorow* (Gy. 2: 623).

A két névváltozat a **Sokoró** helynévnek a **Barát**, illetve a **Baráti** (ezek magyarázatát l. az illető szócikkekben) helyzetviszonyító funkciójú előtaggal kiegészült formája. Barátnak a Sokoró hegyen levő részét jelölték. A helynév értelme így a. m. 'a Sokoró dombnak Barát(i) faluhoz tartozó része'.

Az 1262-es adat az archaikusabb *Sukuró* hangváltozatnak felelhet meg (l. **Sokoró**).

Barba 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától K-re' [1237–40]: *Barba*, v., castr. Ma: *Borba* (Gy. 2: 583).

Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással, az alapjául szolgáló személynév a korabeli *Barabas* (Fehértói 40) személynévből rövidült (l. MNy. 92: 234) – a két nyílt szótagos törvény alapján a 2. magánhangzó kiesésével és a szóvégi, kicsinyítő képzőnek vélt *-s* elhagyásával –, vagy a név egy szótagos *Bar* (Fehértói 40) változatából (talán a *ba* szegmens megismétlésével) alakult. A régiségből adatolható ilyen *Barba* név: 1450: *Borba* csn. (MNy. 92: 234). A köztes *Barbas* névforma meglétét valószínűsíti emellett a mai *Borbás* családnév (Kálmán 76). L. még **Barbacs**, **Bárd**.

Barbacs 'település Győr vm. Ny-i részén, Kapi mellett' 1251/263/398: *Borbacz*, v. ~ *Borboch*, v., 1241 [c: 1261]/338: *Borboch* (Gy. 2: 582).

Bizonytalan eredetű. Talán egy szl. **Brabъčъ* helynév átvétele, az pedig egy **Brabъčъ* szn.-ből alakult (FNESz.). Ennél valószínűbbnek tartjuk (különösen a megyében található hasonló nevű településeket figyelembe véve), hogy a *Barabas* (Fehértói 40) személynévből keletkezett a második nyílt szótag mgh.-jának kiesésével és a szóvégi *-s* affrikálódásával (analóg példa: latin *Lukas* > m. *Lukács*, Bárczi, Hgtört. 123), vagy talán egy feltehető *Barba* személynévből *-cs* kicsinyítő képzővel. L. még: **Barba**, **Bárd**.

Mivel két faluval odébb, Sopron vm.-ben is található egy Barbacs település (Gy. 2: i. h., adat: 1220: *Borbochs*, FNESz.), felmerül a lehetőség, hogy valamelyik név névköltöztetéssel keletkezett, vagy hogy esetleg a két falu ugyanarról a személyről (talán birtokosukról) vette a nevét. A hagyomány úgy tartja, hogy ez az utóbbi *Barbacs* a falu „határában lévő hajdani kolostor egyik apátjáról kapta nevét” (MNyTK. 183. sz. 114).

Bárd 'település Győr vm. Ny-i részén, Csécsény mellett' 1228/491: *Bard*, t. (Gy. 2: 582).

Valószínűleg személynévi eredetű. Alakilag összevethető a m. R. *Bár* (l. FNESz.: *Bárdudvarnok*) személynévvvel, amely lehet török eredetű (Kázmér, Alsó-Szigetköz 51), vagy a lat. *Barabas*, esetleg a *Bartolom* személynév csonka formája. E személynév *-d* kicsinyítő képzős (Szóképzés 102–3) változata válhatott helynévvé, de az közvetlenül a személynév helynévképzős (TNyt. I. 254) származéka is lehet. Megjegyzendő, hogy a megyében (**Barba**, **Barbacs**) és a Csilizközben (*Albár*, *Felbár*) feltűnően gyakoriak a *Bar*-/*Bár*- elemet tartalmazó, illetve azzal összefüggésbe hozható helynevek.

Más felfogás szerint a m. *bárd* 'erdőrész' jelentésű közszó rejlik benne, viszont Kázmér ennek a szónak a területen való meglétét nem tartja jelenkori vagy történeti adattal igazolhatónak (Kázmér, Alsó-Szigetköz 51).

Eredhet viszont a helynév – személynévi áttétellel – a m. *bárd* 'balta' jelentésű közszóból (ez az OklSz. szerint 1272 óta adatolható) is. Ehhez hasonló szn.-re ismerünk példát az ómagyar korból, vö. *Balta* szn., FNESz.: *Balotaszállítás* címszó alatt.

Béka 'település Győr vm. DNy-i részén, a Rába mellett' 1287: *Byka*, t., 1316: *Beka*, p. (Gy. 2: 582).

A településnév bizonyára a *béka* 'egyfajta kétlábú állat' jelentésű közszóra megy vissza. Elképzelhető a közvetlen származás, a birtok ugyanis folyóparton terült el. Valószínűbb azonban (mivel toldalékolatlan forma) a személynévi áttétel (vö. 1202–3/ 500 k.: *Beca*, Fehértói 41; 1138/1329: *Biqua*, MNy. 32: 131).

Az első adat *y*-ja bizonyára *i*-ző forma (*bika*; vö. 1308: *Bykato*, EWUng.: *béka*), bár elképzelhető, hogy illab. *ě*-nek vagy *é*-nek olvasandó (a későbbi adatok erre utalnak). Ma ezen a nyelvjárásterületen *b'éká*-nak is ejtik az állatnevet (ÚMTSz.). Mező András *Bika* olvasata (Mező, Templomcím 43) az adatok alapján aligha valószínűsíthető.

Békaszentmiklós 1333/497: *Bekasemmiklos*, v. (Gy. 2: 582).

Előtagját l. **Béka**. Béka falu templomának szentjéről nyerte a település ezt a nevét. Ez általános helynévadási típus a magyarban: metonimiával a templom nevét kapja a falu. Az írott forma a kiejtésben bekövetkező *ntm* > *mm* hasonulást tükrözi (a *t* kiesik, majd a nazális képzési hely szerint hasonul).

Bene 'település Győr vm. Ny-i részén, Kapi mellett' 1222: *Bene*, v. (Gy. 2: 583).

Személynévi eredetű (FNESz.), a m. *Bene* (1138/329, Fehértói 48) személynévből való, amely a *Benedek* rövidült alakja (Kálmán 76).

Beres ’település Győr vm. Ny-i részén, Győrtől Ny-ra’ 1279: *Beerch*, de, [1283], 1324: *Berch*, de. Ma: *Börcs*. (Gy. 2: 583).

Személynévi eredetű. Talán a *Bér* személynév (ennek lehetséges etimológiáit l. FNESz.: *Bér*, viszont lehet a *Bertalan* személynév egy szótagos változata is; adat: 1214/550: *Ber*, Fehértói 51) -cs kicsinyítő képzős alakjával azonosítható. Eredhet viszont a német *Bertsch* személynévből is (FNESz.: *Börcs*).

Bisa ? ’település Győr vm. K-i részén, Örkény mellett’ [1237–40]: *Bysa*, v. Többé nem szerepel. (Gy. 2: 583).

Etimológiája bizonytalan, mint ahogy olvasata is – ez [bisa] vagy [biza] lehet. Ez az egyetlen adat van rá.

Egyrészt összevethető a korabeli *Biza* (ennek alapja valószínűleg a *bíz* ige; hasonló szn.-et említ a FNESz.: *Byze* és a TESz., 1138/329: *Bizau*), vagy – ami a hangrendi eltérés miatt kevésbé valószínű – (elhasznált változatként) a *Bise* személynévvel (1219/550: *Biza*, 1138/329: *Bise*, Fehértói 54, ill. 53). Másrészt a *bő* közszóval is összefügghet, amelynek van személynévekben (1130–40/[XII–XIII. sz.]: *Beidi*, 1138/329: *Behi*, TESz.: *bő*), illetve egy származék helynévben is (1357: *Byschalad*, uo.) előforduló N. *bí* ~ *bej* alakváltozata. A *bí* -sa kics. képzős (Kálmán 64) származéka a **Bisa* személynév, bár adataink erre nincsenek; van viszont adat *Beusa* változatára (Fehértói 53).

Bocsság ? [bocs'ság] ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától É-ra’ 1318/323: *Buchsag*, p., 1318/ 323, 1323: *Buchsaag*, p. (Gy. 2: 622). **Ság** (etimológiáját l. ott) része.

A **Ság** több faluból álló településcsoport, ezek egyikének neve *Bocsság*. A *Bocs*- megkülönböztető szerepű előtag.

Györffy szerint a *bocs* a bortároló edény neve lehet, amit összefüggésbe hoz azzal, hogy „boradók” (vinidatores, azaz ’borral adózók’) laktak itt; a m. N. *bocska* szó ma is él ’hordó’ jelentésben (l. még EWUng.: *bocs*, *bocska*, valamint Kniezsa, SzlJsz.). A közszó személynévként is adatolható a szomszédos **Nyúl** faluban, egy szőlőműves nevéként a fenti helyesírással ([1237–40]: *Buch*, Fehértói 66). Hasonló helynévadásra példák: *Bacska*, *Bocska* (FNESz.).

Bódé ~ Budej ’település Győr vm. D-i részén, Szemerétől D-re’ 1295: *Budey*, t., 1341>433, 1408>433: *Bode*, p. (Gy. 2: 583). Mikesy Gábor szerint a Györffy által javasolt helytől K-re, Ravazd és Pátka közé lokalizálható, ma: *Bódé-lapos* (KissEml. 254).

Etimológiája bizonytalan. Esetleg a *Bud/Budi* személynévekkel (Fehértói 67) hozható összefü-

gésbe. Ezek több személynévnek lehetnek csunkult változatai (pl. *Budimir*, *Budislav*, *Budivoj*, l. FNESz.: *Bugyi* – vö. még: Fehértói, Boda–Bodos–Bodamer: NÉ. 6: 3 –; *Boldizsár*, l. Kálmán 76 stb.). A *bódé* ’viskó, faházikó’ közszóból való származtatása (amelyet Mikesy Gábor vet fel, KissEml. 254) aligha fogadható el (vö. EWUng.: *bódé* adatai).

A *Bódé* változat a korábbi *Budej*-ből keletkezett nyíltabbá válással és az *ej* monoftongizálódásával.

Bőny ’település Győr vm. K-i részén, Örkénytől K-re’ [1237–40], 1300: *Buun*, v., 1240: *Buhun*, v., 1332/335: *Bun*, de. Ma: *Bőnyréta* (Gy. 2: 583).

Talán személynévi eredete tű, a m. R. *Bő* személynév -ny képzős (Kálmán 64) származékából alakult (FNESz.). Ez ellen látszik szólni az adatok valószínű [bűny] olvasata – ti. a személynév ejtése *Beü* > *Bő* irányban fejlődött (pl. FNESz.: *Bő*, *Bős* stb.) és nem tudunk *Bű* alakjáról; továbbá az 1240-es adat valószínű [bűnyün] olvasata, ami meglehetősen távol áll a feltételezhető [beyü]-től (1138/329: *Behu*, Fehértói 44). Úgy véljük tehát, hogy ez az etimológia téves.

Emellett azonban elképzelhetőnek látszik az is, hogy egy olyan személynévből származtathatjuk a helynevet, amely a *bű* (TESz., ma pl. a *bűbáj*, *bűvös* szavakban) közszó -ny személynévképzős (Kálmán 64) származéka. Ez az ótörök *büyü* ’varázslat’ közszóból ered, ami változatlan hangalakokkal került a magyarba. A m. R. *büyü* közszóból származó személynévekre több példa található nyelvemlékeinkben (1208/550: *Buhus*, 1138/329: *Buus*, Fehértói 70, ill. 73).

A *bűn* közszóval való azonosítás kizárható jelentéstani szempontból is, továbbá mert nem volt soha [bűyün] ejtése, ugyanis a [biün] hangalakból fejlődött ki (vö. EWUng.: *bűn*).

A mai *Bőny*- előtag az *ű*-s formákból nyíltabbá válással alakulhatott ki. További *Bő*- elemet tartalmazó helyneveket l. Adatok I. 68.

Cseb ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalma mellett’ [1237–40]: *Cebh*, v. **Ravazd**nak (l. ott) Cseb curialis comes által birtokolt részét jelölte. (Gy. 2: 621, Szempontok 22).

Személynévi eredetű, nevét a falu birtokosáról, Cseb comesről kapta. Az alapjául szolgáló személynév (1210: *Cib* szn., 1216: *Ceb* szn., Szempontok, i. h.) etimológiája nem tisztázott (FNESz.: *Zalacséb*).

A név a következő oklevélrészletben szerepel: „v. *Cebh comitis, que alio nomine similiter vocatur Ruozd*” (Gy. 2: i. h., Szempontok i. h.). Az oklevélrészlet *alio nomine* fordulatából és abból a tényből, hogy Ravazdnak ezt a részét később *Csebravazd* néven ismerték (1363: *Cebroazd*, Cs. 3: 556) arra következtethetünk,

hogy a falunak ezt a felét ténylegesen *Cseb*-nek nevezték. A *similiter* minden bizonnyal arra utal, hogy a *Ravazd* név a falu másik felét is jelölte. Makkai László ugyanezen adatok ismeretében – véleményünk szerint tévesen – úgy véli, hogy a *Cseb* (szerinte *Cséb*) név csupán jelzője a *Ravazd* helynévnek, s „nem önálló pusztaszemélyneves helynév” (Nyr. 103: 100).

A helynév olvasata [cséb] vagy [cséb] lehet.

Csécseény ’település Győr vm. DNY-i részén, a Rába mellett’ [1256 k.], 1328>364: *Chechen*, de, p., 1258: *Cethun* [c: *Cechun*], de (Gy. 2: 584). Két részét **Kis-** és **Nagycsécseény** (l. ott) néven említik.

Bizonyára személynévből keletkezett magyar névadással. Alapjául a cseh eredetű *Chechen* (FNESz.: *Rábaiújfalu*) személynév szolgál.

Az 1258-as adatban szereplő adatban szereplő *u* olvasata *ö*, talán *ü*. Eszerint élt egymás mellett egy labiális és egy illabiális ejtés.

[Csépánfalva] ~ Csépán(i) ~ Csépány ? ’település Győr vm. DK-i határán’ *[1237–40]: *villa Cepani*, v. Nincs továbbélése. (Gy. 2: 618). Azonos **Pityuddal** (l. ott).

Személynévi eredetű (FNESz.: *Csépánfalva*). A rekonstruált alak a szláv eredetű *Csépán* (1217/550: *Chepan*, Fehértói 85) személynévnek (ez a magyar *István* személynévvel közös eredetre megy vissza) és esetleg a birtokos személyraggal ellátott *falva* főnévnek az összetétele.

Az [1237–40]-es Albeus-féle összeírás bizonyára a *Csépán* személynév latin genitivusos alakját tartalmazza. Elképzelhető, hogy a helynevet *Csépáni*-nak kell olvasni, de elsősorban helyesírástörténeti okoknál fogva ez kevésbé valószínű.

Csitván ’település Győr vm. DNY-i részén, Mórchidától DK-re’ [1301 k.]: *Chytuan*, de, 1304/464, 1324/325, 1325: *Chytwan*, de. Ma: *Csikvánd* (Gy. 2: 584).

Bizonytalan eredetű, talán egy szl. *Ščitovan* személynév rejlik benne (FNESz.). A mai (és már az ómagyar korban is adatolt) alak kialakulása analóg a *Szatmár ~ Szakmár*, *Petlend ~ Peklend* alakpárokéval (l. MNy. 86: 166), és talán közrejátszhatott a *csikó* ~ N. *csit* ’fiatal ló’ alakváltozatok analógiás hatása is. Ismeretes a környéken (Moson vm.-ben) egy másik *Csitván* nevű település is (Gy. 2: 584).

Dorog ~ Dörög ? ’település Győr vm. DK-i részén, Pannónhalmától ÉK-re’ 1252, 1257, 1258, 1262, 1273, 1329: *Durug*, t., v., de v., p., 1258: *Drug*, v., 1329, 1330: *Durugh*, p. Ma: *Dörög*. (Gy. 2: 584).

Személynévi eredetű, a m. R. *Durug/ Drug* szl. eredetű személynévből (l. FNESz.: *Dorog*) származik (FNESz.: *Taliándörög*). A *Dorog* – *Dörög* elemet tartalmazó helynevek hangtani fejlődése nincs tisztázva. Kiss Lajos úgy véli, hogy ezek hangrendi átcsapással alakulhatnak át egymásba (FNF. 16). Az Adatok ellenben hangrendi okok miatt nem szerepelteti a *Dörög* típusú településneveket (Adatok II. 17).

Az 1258-as *Drug* adat a szláv szóhoz közelebbi, így feltehetően az eredetibb változathoz kapcsolódó [drug] olvasatot sugallja.

Écs ’település Győr vm. DK-i részén, Pannónhalmától mellett’ 1172: *Esu*, 1185/318, 1234 Pp./240 k., [1237–40], 1266/270/499, +1252 [1270], 1279, 1286, 1299/307, 1318, 1323, 1327/ 372, 1327>407, 1328, 1332: *Ech*, v., pr., de, p., 1210: *Eschu*, v., [1210 k.]: *Ecy*, v., 1216 Pp./225 k., 1225 Pp./ 240 k., 1231: *Echy*, v., 1225 Pp./240 k.: *Ecchu*, vinea, [1237–40]: *Ehc*, v., 1240/318, 1278: *Ecch*, v., 1327/372: *Eech*, p. (Gy. 2: 584–5). Két részét **Kis-** és **Nagyécs** (l. ott) néven említik.

Személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. előfordulására l. 1138/329: *Esu*, 1213/550: *Echy* (Fehértói 10, ill. 110); 1249: *Ech* (FNESz.: *Écs*). Annak előzménye a m. *öcs* ~ R., N. *ěcs* ’testvér; fiatalabb fivér’ közszó (EWUng.: *öcs*; vö. még: **Ikrény**).

A korábbi adatok végén valószínűleg -*ü*, ill. -*i* tövéghangzó szerepel. Ennek eltűnésével *ě* > *é* pótlónyúlás következett be. A 13. századi adatokban valószínűsíthető, hogy a szóvégi magánhangzót tartalmazó alakok archaikus lejegyzést őriznek; ekkor a tövéghangzók valószínűleg már eltűntek (l. MNyT. 146).

Farkasföld ’település Győr vm. Ny-i részén, a Rába mellett’ 1324/392: *Farkasfeld*, p. ~ *Farkasfewld*, p. **Rába** (l. ott) falut így is nevezték, mert Pok nb. Farkas comes földje volt. (Gy. 2: 620). **Szentmihályként** (l. ott) is említik.

A *Farkas* szn. (1234/392: t. *Farkasii* comitis nomine Rabay, Gy. 2: 620) és a *föld* közszó jelöletlen birtokos összetétele. Nevét tulajdonosáról kapta.

Az adat a közszó illabiális és diftongusos (esetleg labiális) kiejtésű alakjainak egymás mellett élését mutatja.

Farkasfölde 1324>361, 1361: *Farkasfeulde*, p. (Gy. 2: 620).

A *Farkas* személynévnek és az -*e* birtokos személyraggal ellátott *föld* közszónak az összetétele. Talán a *Farkasföld* helynévvel párhuzamosan jött létre; másfelől keletkezhetett abból bővüléssel (Hoffmann 135–6), de elképzelhető az

ellentétes irányú folyamat is, ti. hogy az alakult ki a *Farkasfölde* helynévből, a 3. személyű birtokos személyrag elhagyásával (redukcióval, vö. Hoffmann 130). Az adatok egyidejűsége miatt nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy melyik zajlott le ezen lehetőségek közül.

Fúd ’település Győr vm. Ny-i részén, a Rába mellett’ 1328>364: *Fuhd*, p. Ma: *Fudipusztá*. (Gy. 2: 587).

Valószínűleg közsői eredetű helynév: az ugor eredetű m. R. *fú* ’vadvadkacsa stb.’ fn. (EWUng.: *fú*, UEW. 413) -*d* helynévképzős (Szóképzés 102–3) származéka (MNY. 86: 162). A helynév közsői jelentése így tkp. ’vadvadkacsában bővelkedő hely’. Ezt támasztja alá a falu fekvése: a Rába partján, mocsarak mellett található. Hasonló névadásra további példák: *Fudér* (FNESz.), *Balatonfüred* (FNF. 6–7, FNESz.), *Sassad* (TNyt. I. 253).

Nem zárható ki a településnév személynévi származtatása sem: egy nem adathozható **Fud*, a *fú* közsőből -*d* kicsinyítő képzővel alkotott személynév is lehetett alapja (l. FNESz.: *Fugyi*).

Galambokoró ’szőlős Győr vm. középső részén, Győr mellett D-re’ 1323/332 (Györfőnél hibás évszámmal: 1323/323): *Galambokorou* (Gy. 2: 623). L.: **Sokoró**.

A Sokoró dombságon lévő szőlőst jelöl, annak *Galamb* nevű birtokosára utalhat a helynév. E személynév a környéken [1237–40]-ból adatolt *Golombus* név (Fehértói 143, B. Lőrinczy, NytudÉrt. 33, 42–3) -*s* képző nélküli változatával, a m. R. *Galamb*-bal (1208/1359: *Golomb*, FNESz.: *Galambod*) egyezhet meg. Közsői eredete is feltételezhető: a szláv közvetítéssel átvett m. *galamb* fn.-ből (EWUng.) származhat.

Gönyű ’település Győr vm. K-i részén, Gyúdtól K-re’ 1222: *Gueneu*, v., 1224: *Gunew*, t., 1225: *Gynu*, v., *1227/ XVIII., 1227>354: *Ganu*, de v., v., *1227/XVIII.: *Ganyu*, de v., [1230 k.]> 353, [1237–40], 1244/333, 1268/347, 1300, 1324, 1325: *Gunu*, territ., v., p., 1244 Pp., 1270/378: *Gunyu*, v., de, 1325, 1326/406, 1333: *Guneu*, de, p., 1332/378: *Gwnu*, de, [1332 k. és u.]> 412: *Gwnyw*, de, p., +1239 [XIV.]: *Gunyeu*, p. Ma: *Gönyű*. (Gy. 2: 587).

Valószínűleg személynévi eredetű: egy a *Gene/Juneh/Gyune* (Fehértói 146), illetve a *Geune* személynévvel rokon névre vezethető vissza. Kiss Lajos viszont szláv átvételnek tartja (FNESz.: *Gönyű*).

Kérdéses, hogy az 1227-es oklevélre visszamenő adatok *Gönyű*-re vonatkoznak-e, vagy talán hibás formát hoznak: az első szótag mgh.-ja nem lehetett *a*.

Az adatokban szereplő -*eu* ~ -*ew* végzések olvasata *eü* (ebből később *ő* fejlődhetett monoftongizálódással), az -*yu* ~ -*yw* végzéseké *ü*, a pusztá -*u*-ké pedig *ű*, esetleg *ü*. Eszerint ezek a hangalakok éltek hosszú ideig egymás mellett, míg végül az *ü* monoftongizálódásával létrejött *ű* kerekedett felül.

Gúg ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától K-re’ 1216, [1236 k.], 1334/XVIII.: *Gug*, de gen., p., *1233/[266–9]: *Gvvg*, de, 1267: *Guug*, de, t., 1330>332: *Sug* [o: *Gug*], v. (Gy. 2: 588).

Magyar személynévi eredetű. A *Gúg* nemzetség birtoka volt (Gy. 2: 588–9; vö. Adatok II. 19), arról kapta nevét a falu. Az alapjául szolgáló személynév etimológiája ismeretlen.

Gulla ’település Győr vm. K-i részén, Örkénytől Ny-ra’ [1237–40]: *Gulla*, v. (Gy. 2: 589).

Személynévi eredetű. A szláv eredetű m. R. *Gula* (1279: *Gula*, FNESz.: *Gulács*) személynévnek felel meg. A *l* intervokális helyzetben történő nyúlására (Bárczi, Hgtört. 142) sok más személynévben is találunk példát, pl. *Bala* ~ *Balla* (l. FNESz.: *Balla-völgy*), *Kilián* ~ *Gellén*, *Baló* ~ *Balló*, *Paló* ~ *Palló*, *Éliás* ~ *Illés* (Kálmán 76–7) stb.

Gyánt ’település Győr vm. DK-i részén, Nelka mellett’ [1237–40]: *Ganth*, v. Ma: *Gyánti dűlő* (Gy. 2: 589).

Személynévi eredetű. Bizonyára a m. R. *Gyán* (1278: *Gaan*, FNESz.: *Kötegyán*) személynév -*t* kicsinyítő képzős változatából (Szóképzés 102–3) keletkezett. Ez a személynév ófrancia (vallon) eredetű lehet, vö. fr. *Jean* ’János’ (FNESz., i. h.).

Gyarmat ’település Győr vm. DNY-i részén, Mórachidától DK-re’ *1153 k.: *Gormoth*, pr., 1269/279/392: *Gormath*, p., 1271/279/392, 1279/392: *Gyarmath*, p. (Gy. 2: 589).

Az ómagyar *Gyarmat* törzsnévből keletkezett (FNESz., Adatok I. 35). Valószínűleg eredetileg *Gyarmat* törzsbéliek települését jelölte.

A korábbi *o*-s formák az első szótagban valószínűleg a hangok zártabb ejtését tükrözik – ti. az ótörök *jormat* közszó lehet a név forrása. A 13. század végén jelenik meg a mai alsó nyelvváltság változat is.

Gyermolt ’település Győr vm. középső részén, Gyórtól DNY-ra’ 1321> 345/726, 1338: *Germolth*, de, p. (Gy. 2: 589).

Személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév német eredetű,

vö. ném. R. *Germuod* ~ *Germuot* személynév (FNESz.).

Az adatokban előforduló *l* hang valószínűleg téves visszaütés eredménye (vö. Bárczi, Hgtört. 159), analógia következtében. Ez a változás régi helyneveinkben is több esetben előfordult: *Bobá(l)d*, *Radno(l)t*, *Herná(l)d* stb. Az *l* betoldódása szó belsejében egy „hosszú mgh. + dentális msh. > rövid mgh. + *l* + dentális msh.” fejlődés eredményeként ment végbe (Nyirkos, Msh. 134–7).

Gyömörő ’település Győr vm. D-i részén, Poktól DK-re’ 1358: *Gemero*, de, 1408>433: *Gwmerew*, p., 1425: *Gewmerw*, p. Ma: *Gyömöre* (Gy. 2: 589).

Személynévi eredetű (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév (erre mai adat: *Gyömöre* csn.) a személynévként és helynévként is egyaránt használatos ótörök *kömür* ’szén’ fn.-ből keletkezett; ez szerepel *Gömör vármegye* (FNESz.) nevében is.

Az 1358-as adatban szereplő *o* betű olvasata *ő*. Az alakokban szereplő mgh.-k olvasatához figyelembe kell vennünk, hogy igen késői forrásokban szerepelnek. Az *ew* betűkapcsolatot ebben az időben már nemcsak az *eü* diftongusnak, hanem a belőle ekkorra már monoftongizálódott *ő*-nek, majd e hang rövid párjának jelölésére is használták (MNYT. 64). Valószínű tehát, hogy nem diftongusnak kell olvasni. Az utolsó adat végén szereplő *w*-t bizonyára *ü*-nek ejtették. Az *ő* ~ *ü* hangok erősen váltakoztak egymással a megye helyneveiben, l. pl. **Gönyű**, **Gyúd**.

Győr ’település Győr vm. középső részén, a Rába és a Rábca összefolyásánál’ [1064], [1210 k.], 1269: *Geur*, de, de v., 1111, 1113/249/410, [1118–31], 1137, 1138/329, 1146, 1150, 1156, 1157, 1176, 1177 k., 1179 Pp./Cod., 1183/226/270, +1183/326/363, 1192, 1198, 1198/226, 1199, 1199 Pp./Reg. Vat., 1199/227, 1199/XVIII., 1200, 1208/359, +1209, 1210, [1210 k.], 1212, 1214, 1215 Pp., 1216, 1217/412, 1218, 1219 Pp./Reg., 1220, 1221, 1222, 1223, 1223/228/243, 1224, 1226, 1226/229, 1227, 1228/229, 1228/305/361, 1230, 1232 Pp., 1238, 1239, 1240/318, 1244 Pp./Reg., 1255/331/418, 1262, 1273, 1298, +1135 [XIII.]: *Geur[ensis]* ~ *[iensis]* ~ *[inum]* ~ *[inensis]* castr., eccl. 1111/XIV., 1198, 1273, 1278 [1273-ra], +1111 [XIII.]: *Geor[ensis]* ~ *[iensis]* ~ *[inum]*, [1142–46]: *Gourin*, 1157>226/367 e./XV., 1226>367 e./XV.: *Gewr[iensis]*, t., [1185]/Cod. Lat. XV., 1208 Pp., 1232, 1239, 1245, 1261, 1265, +1186 [1270 k.], 1276 [1273-ra]: *Jeur[iensis]* ~ *[inum]*,

eccl., 1209/395>409: *Gywr-[iensis]*, castr., 1212, [1249–60]: *Gevr*, 1220/550: *Geuru*, de civ., 1226/XIII., 1234, 1247, 1261/411: *Gevr[iensis]*, eccl., 1250/XVIII.: *Seur[ini]* [ɔ: *Geurini*], [1256]: *Gewr* (Gy. 2: 590–4).

Bizonyára személynévből keletkezett magyar névadással (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév (1213: *Jeur*, 1221: *Geur*, FNESz.) annak a *Győ* személynévnek (1138/329: *Geu*, Fehértói 141) lehet az *-r* képzős származéka, amely *Algyő* és *Felgyő* utótagjában él tovább. *Győr* minden valószínűség szerint a vm. első ispánjának a neve volt (Gy. 2: 568).

Más feltevés szerint a helynév a m. R., N. *gyűr* ~ *györe* ~ *györ* fn.-vel tartozik össze, amelynek jelentése ’kisebb emelkedés sík területen, amely árvizes időkben is szárazon marad’ (Kálmán 139).

Kiss Lajos szerint nem meggyőző az a vélemény, hogy a ’gyűrű alakú erősség’-nek értelmezett *Győr* helynév a m. *gyűrű* község török előzményére megy vissza. Az is valószínűtlen, hogy egy ’átkelőhely’ jelentésű avar szóból (vö. ótör. *joyur-*) származik (FNESz.).

A történeti földrajzban szereplő adatok közül csak azokat soroltuk fel a szócikkben, amelyek feltehetően a magyar *Győr* helynevet tükrözik. A Győrffynél megadott adatok közül ugyanis igen sok a város latin *Jaurinum* nevét, illetve ennek latin (valamihez tartozást kifejező) *-ensis* melléknévképzős formáját hordozza. Ezeknek a szótárba való felvételétől eltekintettünk.

Győrszemere ’település Győr vm. D-i részén, Poktól K-re’ 1300>XIX.: *Geur Zemere*, p. (Gy. 2: 625). **Szemerét** (l. ott) így is említik.

A megkülönböztető szerepű *Győr-* előtag Győr közelségével kapcsolatos. Utótagjának etimológiáját l. **Szemere**.

Gyúd ’település Győr vm. K-i részén, Vének mellett’ [1237–40]: *Guud*, v., [1270 e.], 1329: *Gewd*, de, 1273: *Geud*, de (Gy. 2: 600).

Személynévi eredetű (FNESz.: *Máriagyúd*). Az alapjául szolgáló személynév (1138/326: *Geudi*, 1211: *Gud*, Fehértói 141, ill. 144) a *Győ* személynév (l. **Győr**) *-d* kicsinyítő képzős – esetleg helynévképzős (TNyt. I. 254) – változata.

Az adatok tanúsága szerint (Gy. 2: 601) *ü*-t és *eü*-t tartalmazó változatok éltek egymás mellett. A 14. századi adatban szereplő *ew* ejtése már bizonyára monoftongizálódott ejtészváltozatot jelöl.

Gyúdiszentpéter 1404: *Gyodizenthpeetur*, p. ~ *Gyudyzenpetur*, p. (Gy. 2: 601).

A *Gyúd* helynév *-i* melléknévképzős formájából és a helyi templom védőszentjének nevéből alkotott mellérendelő összetétel. (Az *-i* képző

ekkor már rögzült ebben a funkcióban, és elkülönült az -é birtokjeltől, l. TNyt. 210.) Eredetileg talán magának a templomnak a megnevezése lehetett, tulajdonképpen értelme 'a Szent Péternek szentelt gyűdi templom'. A település ennek nevét vehette át metonimikus névadással.

Az adatokban szereplő *gy* betű olvasata valószínűleg [gy].

Hal ~ Hali ? 'település Győr vm. DNy-i részén, Poktól DK-re' 1300> XVIII., 1337/338: *Hol*, de. Ma: *Hali pusztá* (Gy. 2: 601).

Bizonytalan eredetű, l. MNy. 92: 371. Személynévből vagy – ami kevésbé valószínű – a m. *hal* közszóból eredhet. Az utóbbit kizárni látszik, hogy a közelben nagyobb vízfolyás vagy tó nincs. *Hal* személynévre sem a korai ómagyar korból, sem későbből nem találunk adatot.

Mivel csak személynévi adataink vannak a helynévre (*Ogasz de Hol*), a mai nevet figyelembe véve felmerül a kérdés, hogy a helynév (Kiss Lajos véleményétől eltérően) nem *Hali* lehetett-e eredetileg is, és nem csak az oklevelekben fordították-e le a végződést, melléknévképzőnek véelve azt. Ha ez a feltételezés helyes, a név végi -i bizonyára helynévképző lehetett.

Haraszti 'település Győr vm. Ny-i részén, Pok mellett' 1234/392: *Horosty*, v., 1251/263/398: *Horozty*, de (Gy. 2: 601).

Közszói eredetű lehet, a szláv eredetű m. R. *haraszt* 'tölgy, tölgyes, bozót' fn. -i helynévképzős származéka. A 13–14. században sok – addig képző nélküli – helynév bővült az -i képzővel, hangsúlyozandó tulajdonnévi minőségüket (TNyt. I. 255) – különösen érvényes ez többek között a térszinforma- és növénynevekből alkotott településnevekre (MNy. 45: 102). Hasonló helynévadásra példák: *Harasztifalu*, *Dunaharaszti*, *Abaújharaszti*, *Egyházasharaszti* (FNESz.) stb. A Dunántúlon különösen elterjedt volt a *Haraszti* helynév (vö. MNyTK. 183: 88).

Héder 'település Győr vm. ÉNy-i részén' 1317: *Heydreh*, de. Ma: Hédervár. (Gy. 2: 601).

Hédervár-t ezen a rövidebb néven is említik egy esetben, személy megnevezésében (bővebben l. Gy. 2: 602). Ha ténylegesen használt helynévi forma volt, a *Hédervár*-ból keletkezhetett ellipszissel (Hoffmann 123), és az eredeti, hosszabb formával váltakozhatott (végül mindenesetre az kerekedett felül).

Az adat olvasata [hëjdrëh].

Hédervár 1330/356: *Hedruhvar*, de (Gy. 2: 601).

Hédervára 1314: *Castrum Hedrici*, de, 1330/356: *Hedruhuara*, pt. (Gy. 2: 601).

A ném. *Hedrich* személynévnek és a m. *vár* 'erősség' fn.-nek (illetve annak -a birtokos személyragos változatának) a birtokos összetétele (FNESz.).

A Képes Krónika jövevénynévsora szerint Géza fejedelem a „Duna szigetét” (az Alsó-Szigetközt) adta Héder sváb vitéznek, akitől a Héder nemzetség ered. A településnév eszerint személynévi eredetű, első birtokosáról (Gy. 2: 601, *Hedricus*) kapta nevét.

A latin *Castrum Hedrici* szerkezet jelentése 'Hedric(us) vára', bizonyára a megfelelő magyar helynév oklevélbeli fordítása. A mai *Hédervára* alak a m. *Héder* személynév analógiás hatására alakult ki.

Az *u*-t tartalmazó adatok olvasata [hëdrüh-] lehet.

Hegy ? 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától É-ra' [1237–40]: *Hag* [ɔ: *Heg*] (Gy. 2: 622). **Ság** (l. ott) része.

Feltehetően hibás adatból Györffy által rekonstruált helynév, **Ság** másik neveként szerepel az oklevélben (l. ott).

Ha ez a javítás helyes, a helységnév közszói eredetű (a *hegy* 'földfelszíni kiemelkedés' fn.-ből), a terület domborzatáról kapta ezt a nevet. Az ilyen típusú (ún. jelentéshasadásos) helynévadás magyarázatát l. Hoffmann 92–4. Lényege, hogy közszavak „állandó ráértéssel tulajdonnévvé válhatnak”.

Hekcse ~ Hecse 1. 'település Győr vm. középső részén, Győr mellett' 1172, 1216 Pp./225 k., 1225 Pp./ Reg: *Hecce*, pr., v., 1234 Pp./240 k.: *Hehcze*, v., [1237–40]: *Hegce*, pr. ~ *Hucche*, v., 1282: *Heche*, t., +1222 [XVII.]: *Hecse*, p. **2.** 'település Győr vm. DK-i határán' [1237–40]: *Heche*, pr. (Gy. 2: 601).

Az 1. név pusztá szn.-ből alakult magyar névadással, az alapjául szolgáló személynév a m. R. *Hek* (1211: *Hecu*, Fehértói 152) szn. -cse kicsinyítő képzőbokros származéka (l. MNy. 92: 371). Véleményünk szerint a helynév lehet a *hegy* közszó ilyen származéka is (l. alább). A későbbi adatokból ismert 2. név névköltöztetéssel keletkezhetett. Ez annál is inkább elképzelhető, mivel mindkettőt a pannonthalmi apátságához tartozó népek lakták (Gy. 2: 601), és így feltételezhetjük, hogy az egyik települést a másiktól érkező telepesek hozták létre, szülőhelyükről nevezve el azt (Hoffmann 118–9, további ómagyar kori példák: Szempontok 12–3). Gyengíti ezt az elképzelést az a tény, hogy az 1. település névadatainak olvasata nagy valószínűséggel [hekcse], a 2. adatáé viszont feltehetően [hecse]. Elképzelhető tehát, hogy a két település

neve etimológiailag nem függ össze. Valószínűbbnek tartjuk viszont azt, hogy a név belseji zárhang idővel kiesett, és az így keletkezett változat vált a 2. falu nevévé. Ez nem lenne szokatlan megfelelés, ti. B. Lőrinczy több példát is említ a *gcs* [*kcs*]/*cs*-féle megfelelésekre a mai magyar nyelvjárá-sokban, mint pl. a mi adatunkhoz hasonló *hegycse* ~ *höcse* (A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei 221–2).

Himüd ~ Himud 'település Győr vm. DK-i részén, Pannónhalmától K-re' 1005 k./+1001 [XII.]: *Chimudi*, v., [1093 k.]: *Himudi*, pr., [1237–40]: *Hymud*, v., pr., de (Gy. 2: 611). **Nelka** (l. ott) másik neve.

Bizonyára személynévi eredetű. A *Heimudi*/*Himudi* (FNESz.: *Himod*) személynévnek felelhet meg. A személynév a m. R. *Him* szn. -*d(i)* kicsinyítő képzős származéka, vagy egy *χimū* közszó (ez utóbbi esetben ellátottságot kifejező funkciójú is lehet a képző, l. hasonló helynévadás: *Himesháza*, FNESz.). A *χimū* két különböző lexéma realizációja lehet (TESz.: *hím*¹ 'a két nem egyike', *hím*² 'dísz'), ezek közül bármelyik szóba jöhet eredetként.

Mivel az első szótagban palatális mgh. található, valószínűsíthető, hogy az adatokban szereplő *u*-k olvasata *ü*. Egy másik, ugyanebből a személynévből alakult településnév viszont *Himod*-nak hangzik (FNESz.), így *u* olvasat is elképzelhető.

A két korábbi alak a tövéghangzós -*di* kicsinyítő képzőt tartalmazza. Az első szótag *i* hangja bizonyára rövid (l. a hasonló településneveket is), a *hím* közszavakban a tövéghangzó eltűnése után nyúlik meg pótlónyúlással.

Hosszú 'település Győr vm. Ny-i részén, Kapi mellett' 1241 [c: 1261]/ 338: *Huzzeu*, t., 1325/338: *Huzzyu*, t., p. (Gy. 2: 602).

Melléknévi eredetű: a birtok hosszan elnyúló jellegére utalhat. Hasonló helynévadásra példa: *Felső- és Vashosszúfalú, Hosszúhetény* (FNESz.) stb. Mivel a pusztá melléknévi eredetű helynevek meglehetősen ritkák, elképzelhető, hogy a *Hosszú* alak egy *Hosszúföld* (vagy *Hosszútelek*) jellegű helynévből fejlődött ellipszissel (Lőrincze 22). Pusztá melléknév is alkothatott viszont az ómagyar korban helynevet; ezt analóg példák bizonyítják, pl. *Kék* (Mező–Németh 60).

Ikrény ~ Ikrány 'település Győr vm. Ny-i részén, Győrtől DNy-ra' [1256]: *Icran*, de, 1310: *Icran*, de, 1324: *Ikren*, p. (Gy. 2: 602).

Bizonytalan eredetű. A FNESZ. szerint talán a magyar *iker* közszó -*n(y)* képzős (Szóképzés 108)

származékából keletkezett. Ha a helységnév egy *ikrény* közszóból jött létre (vö. TNyt. I. 204), akkor értelme 'kettős település' lehetett; elképzelhető viszont személynévi áttétel is. Ez utóbbi lehetőséget erősíti az *Echin* helynév (TÖ., TNyt. I. 204; l. még FNESz.: *Őcsény*), amely az *ëcs* ~ *öcs* közszó származékából ered (vö. még: **Écs**); ez ugyanis az *iker* szóhoz szemantikai tekintetben igen közel áll (mindkettő a *testvér* hiponimája), és *Ecsiny* esetében csak személynévi származtatás jöhet szóba.

A korábbi adatokban a képző veláris mgh.-val kapcsolódik a magas hangrendű (csonka) tőhöz, ez viszont e képző kapcsán más esetekben is előfordul, vö. *vékony* stb. (TESz.).

Ikrénydomb ? 'föld Győr vm. Ny-i részén, Ikrény és Győr között' 1271/ 295/XVIII.: *Terendouil* [c: *Icrendomb*], t. (Gy. 2: 602).

Rontott alak. Megkülönböztető jelzős összetétel lehet – ez esetben a megkülönböztető szerepű előtag arra utal, hogy a föld **Ikrény** (l. ott) közelében terült el. Az utótag olvasata viszont erősen bizonytalan, ugyanis a korai ómagyar kori domborzati névi anyagban a *domb* igen ritka névelem, az EWUng. szerint legkorábban 1307-ből adatolható; Győr vármegye nem településnévi névanyagában pedig nem is fordul elő *domb* elemet tartalmazó helynév.

Összevetve **Ikrény** adataival feltűnik, hogy ott később, 1310-ben is vegyes hangrendűként szerepel ez a településnév, míg eszerint már 1271-ben magas hangrendűvé válhatott (bár igen rontott a rendelkezésünkre álló adat, mégis feltételezhetjük, hogy másolója az *Icran* a betűjét nem olvashatta *e*-nek).

Ilmár 'település Győr vm. DK-i részén, Asszony mellett' [1237–40], 1319, [1332 k.]>412: *Ilmar*, v., de, p., [1237–40]: *Ylmar*, v. (Gy. 2: 602).

Személynévi eredetű (FNESz.). Az *Ilmar* (1219/550: *Ilomar*, Fehértói 168; 1335: *Ilmar*, FNESz.: *Imár-kút*) személynévből keletkezett magyar névadással.

Irény ~ Jurény 'település Győr vm. K-i részén, Örkénytől D-re' 1257: *Yren*, t. ~ *Yuren*, t., 1262, 1263>361, 1361: *Juren*, t. Mai továbbélése nincs. (Gy. 2: 603). **Irényfölként** (l. ott) is említik.

Bizonytalan eredetű, egy ismeretlen m. (talán szláv eredetű) személynévből származhat. Kiss Lajos az *Irin*y helynév esetében, amely történeti adatai (1219/550: *Iuren*, FNESz.: *Irin*y) alapján összevethetőnek látszik *Irény*-nyel, [ivreny] olvasatot feltételez, és ennek megfelelően

magyarázza a helynevet. Ezt viszont *Irény* adataival nem tartjuk összeegyeztethetőnek.

A szóeleji *ju-* ~ *i-* váltakozás nem ismeretlen a magyarban, vö. *juhász* ~ *ihász*; helynevekben is előfordulhat, vö. *Jolsva* ~ *Ilsva* (FNESz.). A nazális nyújtó hatása (MNYT. 164–5) miatt a második szótagban hosszú *é* magánhangzó valószínűsíthető.

Irénzfölde 'föld Győr vm. K-i részén, Örkénytől D-re' 1346: *Irenfelde*, t. (Gy. 2: 603). Egy **Irény**hez (l. ott) tartozó földet, esetleg magát **Irény**-t így említik egyszer.

Helynévi eredetű: a megkülönböztető funkciójú *Irény* ~ *Jurény* helynévnek és az *-e* birtokos személyraggal ellátott *föld* 'megművelt határrész, birtok' közszónak az összetétele. Értelme 'Irényhez tartozó birtok'.

Kajár 'település Győr vm. D-i részén' 1086: *Kyar*, 1086, +1171 [XII/ XIII.], +1037/330 [1240 e.]: *Quiar*, v., t., pr., 1234: *Cuyar*, t., 1240: *Quoyar*, t., 1258: *Kvyar*, [1269]: *Koyar*, de, 1457: *Kayar*, p. (Gy. 2: 603).

Személynévi eredetű (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév a *Kuiar* (adat: 1249 k., FNESz.: *Balatonfőkajár*; vö. még: Szempontok 20) lehet. Ez Kiss Lajos szerint talán közszoí eredetű, a *kialt* ige családjába tartozik.

Kapi ~ **Kapuj** 'település Győr vm. Ny-i határán' 1209/395>409: *Capi*, t., 1241 [ɔ: 1261?]/338: *Capy*, de ~ *Capuy*, v., 1241 [ɔ: 1261?]/338, 1251/263/ 398: *Kapuy*, de, t., 1263/398: *Kopuy*, v., 1313: *Kopui*, de, 1325/338, 1337/ 338: *Kapy*, de (Gy. 2: 604).

Közszoí eredetű (vö. FNESz.: *Rábcakapi*). A m. *kapu* fn. *-i* képzős származéka. Az egykori határvédő gyepűrendszer megerősített átjárójára, kapujára utal. További példák a hasonló motivációjú helynévadásra: *Kapi*, *Kapos*, *Kapuvár* (l. FNESz.).

A szóvégen a képzővel kialakult *ui* kettőshangzó monoftongizálódhatott *i*-vé, majd rövidült (*Kapui* > *Kapí* > *Kapi*).

Kenézrekesze 'település Győr vm. D-i határán' 1258/352/436: *Kenezrekezy* (Gy. 2: 634). **Szerdahely** (l. ott) másik neve. **Rekesze** (l. ott) néven is említik.

A *Kenéz* személynévnek és az *-i* ~ *-e* birtokos személyraggal ellátott *rekesz* 'kerítés' közszónak az összetétele lehet. Nevét bizonyára birtokosának, Kenéznek a Füzege (ma: Bakony) patakon épített rekesztőjéről vehette (Gy. 2: 634).

[Keresztes] ? 'település Győr vm. középső részén, Nyúl mellett' 1261/ 411: *villa*

Cruciferorum, v. Valamelyik keresztes ház – talán a győri johanniták – faluja. (Gy. 2: 605).

Kérdéses, hogy a magyar *Keresztes* elnevezés élt-e egyáltalán, mert csak latin adat maradt fenn az oklevelekben. A magyar név használatának feltételezését indokolja az a tény, hogy az oklevelekben szereplő latin v./t. *Cruciferorum* megnevezéseknek több esetben magyar *Keresztes* helynév felel meg (vö. Szempontok 12 és FNESz.: *Keresztes*, *Keresztespuszta*, *Komlóskeresztes*, *Mezőkeresztes*).

[Kis]csécsény 'település Győr vm. DNy-i részén, a Rába mellett' 1328> 364: *Minor Chechen*, p. ~ *Minor Chethen* [ɔ: *Chechen*], p. (Gy. 2: 584). **Csécsény** (etimológiáját l. ott) része.

A **Csécsény** helynév latin *minor* 'kisebb' megkülönböztető jelzővel ellátott formája.

Kisécs 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalma mellett' 1322>407: *Minor Ech*, v., 1323: *Kys Ech*, p. (Gy. 2: 585). **Écs** (etimológiáját l. ott) része.

Az **Écs** helynév latin *minor* 'kisebb', illetve magyar *kis* megkülönböztető jelzős formája. Valószínűleg ténylegesen használták az összetett helynevet (nemcsak oklevélnév volt), ugyanis ma is él mint egy puszta elnevezése (Gy. 2: 587).

Kisfalu 'település Győr vm. D-i részén, Nyúl mellett' 1323/332: *Kysfalu*, p., 1356: *Kysfolw*, v. (Gy. 2: 605).

Valószínűleg **Nyúl** falunak egy kisebb, a pannonhalmi apátságához tartozó részéből önállósult (Gy. 2: 605). A *kis-* előtag a falunak viszonylagosan csekély kiterjedésére, méretére utal.

[Kis]kulcsod 'település Győr vm. ÉK-i részén, a Csilizközben' 1282/283, 1283: *Minor Kulchud* (Gy. 2: 606). **Kulcsod** (etimológiáját l. ott) része.

A **Kulcsod** helynév latin *minor* 'kisebb' megkülönböztető jelzős formája.

[Kis]pér 'település Győr vm. K-i részén, Örkénytől D-re' 1257: *Minor Peer*, v. (Gy. 2: 617). **Pér** (etimológiáját l. ott) része.

A **Pér** helynév latin *minor* 'kisebb' megkülönböztető jelzős formája.

[Kis]teke 'település Győr vm. DNy-i részén, Mórchida mellett' 1251/ 263/398: *Teke Minor* (Gy. 2: 638). **Teke** (etimológiáját l. ott) része.

A **Teke** helynév latin *minor* 'kisebb' megkülönböztető jelzővel ellátott formája.

Kóny 'település Győr vm. Ny-i határán, Csécsénytől ÉNy-ra' 1220, 1228/ 491: *Coun*, v., t., 1228/491: *Con*, v. (Gy. 2: 605).

Két magyarázata is lehetséges. Ha magyar névadással személynévből keletkezett, az alapjául szolgáló személynév (FNESz., 1368: dicti *Kon*) szláv eredetű. Származhat viszont szl. helynévből is (FNESz.), eszerint idegen névadású.

Koroncó 'település Győr vm. Ny-i részén, Csécsénytől K-re' 1207 Pp.: *Curmwze*. Ma: *Koroncó*. (Gy. 2: 606).

Valószínűleg az iráni mohamedán khorezmi nép török **qorumsi* nevéből alakult helynév (Gy. 2: 606, Adatok I. 17). Hogy lakói tényleg mohamedánok lehettek, azt támogatja „pogány” viselkedésük is: az oklevél szerint szerzeteseket bántalmaztak.

Felmerült annak a lehetősége is, hogy a *Koroncó* helynevek esetében elhomályosult összetétellel van dolgunk, amelynek előtagjában a személynévként (1211: *Corom*) is alkalmazott m. *korom* 'égés következtében keletkezett finom por' főnév, utótagjában pedig a m. R. *aszó* 'száraz-patak, időszakos vízfolyás' fn. rejlik (FNESz.). Az eszerint végbement *sz > c* affrikálódásra számos más példát is ismerünk helyneveinkben (FNF. 5). Hasonló összerántódás következett be a *Kajászó* (< *Keve* + *aszó*) helynévben is (FNESz.). További példák: FNF. 27–8. Tovább támogatja a feltevést, hogy Győr vm.-ben adatolhatók nagyon közeli időből *aszó* elemet tartalmazó földrajzi nevek: 1258/352/436: *Zeulenozo* [ɔ: *Zeuleuozo*], határpont Patos határában (*Szőlőaszó* ?), Gy. 2: 615; valamint 1210 k.: *Cacyka ozv*, Écs melletti négy szülő neve (*4 vineas que vocabulo nuncupantur Cacyka ozv, prope v-m Ecy*), Gy. 2: 585. Ez ellen az etimológia ellen szól viszont az a meglehetősen nyomós érv, hogy viszonylag nagyszámú *Koroncó* nevű településről tudunk (az Adatok I. hét ilyen sorol fel, i. m. 17), amelyek mindegyikét (elsősorban szemantikai okokból) ezen a módon lehetetlenség megmagyarázni.

Az adat pápai regestrumból való, ezért erősen hibás formát ad.

Kos 'település Győr vm. Ny-i részén, Pogona mellett' 1270/272: *Kus*, p. (Gy. 2: 606).

Személynévi eredetű. A m. R. *Kos* (1138/329: *Kosu*, Fehértói 194) személynévből származtatható. A személynév előzménye a török eredetű m. *kos* 'a juh hímje' fn.

Kozmatelke 'föld Győr vm. K-i határán, Gönyű mellett' [1332 k.]> 412: *Kozmatelke*, p. (Gy. 2: 606).

A *Kozma* (*Cuzma*, Fehértói 99–100) személynévnek és az *-e* birtokos személyraggal ellátott

telek 'megművelt határrész' jelentésű közsónak az összetétele.

Köbölkút 'település Győr vm. D-i részén, Szerdahely mellett' 1258/352/ 436: *Kubulkuth*, 1438, 1457: *Kwbwlkwth*, m., fons (Gy. 2: 635). L. **Szüz**.

Közszoí eredetű helynév. A m. *köbölkút* fn. jelentése 'olyan kút, forrás, amelynek gödrét korhadt, odvas belü, vagy kivájt – mindkét végén nyílt – fatönkkel, ún. köböllel bélelték ki' (FNESz.: *Érköbölkút*). Számos *Köbölkút* helynév keletkezett a korai ómagyar korban. Ezekon kívül is nemegyszer előfordul, hogy kútról neveznek el területet vagy települést metonimikus jellegű névalkotással (Hoffmann 104).

Kövesd 'település Győr vm. Ny-i részén, a Rába mellett' 1324/392, 1324> 361: *Kwesd*, p. (Gy. 2: 606).

Közszoí eredetű (FNESz.). A *köves* melléknév *-d* képzős származéka. Bár a *-d* eredetileg ellátottságot fejezett ki (Szóképzés 102–3), az *-s* képzős szavakhoz bizonyosan helynévképzőként csatlakozott, ezekben ugyanis az ellátottságnak volt már kifejezőeszköze (az *-s*), és újabbra nem volt szükség (TNyt. I. 252). A helynév (jelentéstan okokból) elsődlegesen valószínűleg mikrotoponima lehetett, ebből metonimikusan tevődhetett át az elnevezés az illető helyen létrejött településre; a *-d* képző éppen helységnevi jellegét hangsúlyozandó kerülhetett a névbe.

Az adatok olvasata valószínűleg a hiátusos [küesd] lehet (ehhez vö. a mai *kies* melléknév, amely ugyancsak a *kő ~ kű* szó származéka, EWÜng.), de l. még **Szava**.

Kulcsod 'település Győr vm. ÉK-i részén, a Csilizközben' 1251/281: *Colchud*, v., 1251/281, +1252 [1270]: *Kulchud*, v., 1266/270/499: *Kulchwd*, v., 1268/347: *Culchud*, v., 1321/XVIII.: *Kulchuld*, p. (Gy. 2: 606). Rész: **Kiskulcsod** (l. ott).

Valószínűleg idegen (szláv) névadással keletkezett helynév *-d* helynévképzővel bővített változata. A szl. helynév a *kljuc* 'folyókanyar, folyókanyarban lévő terület' közsóból keletkezett (FNESz.). Ezt az etimológiát alátámasztja, hogy a település a Csilizközben található, ahol több feltételezhetően szláv eredetű helynévvel találkozunk.

Keletkezhetett a szláv eredetű magyar *kulcs* közsóból is, ha feltesszük, hogy ennek volt 'folyókanyar stb.' jelentése, amely mára nem maradt fenn.

Luzsány 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalma közelében' 1216 Pp./225 k.: *Luзан*, v., 1225 Pp./Reg: *Lučan*, v. (Gy. 2: 607).

Pápai regestrumokból való mindhárom adat – ezeket valószínűleg egymásról másolták –, így

nem teljesen megbízható a forrás. Ma ilyen helynévről Győr megyében nem tudunk.

A helynév feltételezhető olvasata *Luzsány*, valószínűleg szláv névadással keletkezett. A eredeti szláv helynév közszoí eredetű, tkp.-i értelme 'berekben, réten lakók'. Ma Szlovákiában több hasonló eredetű településnevet ismerünk (FNESz.: *Luzsány*, *Long*, *Bánluzsány*).

Malomsok 1. 'település Győr mellett' 1271/295/XVIII.: *Malomsok*, t. **2.** 'település Győr vm. DNy-i szögletében' 1325: *Mulunsuk* (Gy. 2: 607).

Közszoí eredetű, magyar névadással keletkezett. A magyar *malom* 'gabona őrlésére szolgáló berendezés' és a *sok* 'falú' közszoók jelölésén jelentéssűrítő összetétele, tkp.-i jelentése 'olyan falu, amelynek malma van'.

Az 1325-ös adat olvasata bizonyára [molonsok] lehet. Az *n*-es leírás talán a nazális kiejtésbeli részleges hasonulását tükrözi; de magyarázható a *malom* szó m. R. *molon* változatával is (amelyből pl. a *molnár* szó is ered, vö. EWUng.: *malom*, *molnár*).

Markota 'település Győr vm. Ny-i részén, Kapitól DK-re' 1222: *Morgata*, v. ~ *Morgota*, pr., 1228/491: *Marchytha*, 1328>364: *Markata*, p. (Gy. 2: 608).

Személynévi eredetű (FNESz.), az alapjául szolgáló személynév nagy valószínűséggel szláv eredetű (l. szb.-hv. *Markota* szn.).

A legkorábbi adatok (1222) zöngés *g*, a későbbiek zöngétlen *k* msh.-t tartalmaznak. A mgh.-k az adatok alapján igen gyakran váltakoztak; az 1228-asban található *y* talán *i*-t jelölhet, bár az egyszeri előfordulás miatt másolási hibára is gyanakodhatunk.

Medve 'település Győr vm. É-i részén, a Csilizközben' +1252 [1270], 1338: *Medwe*, v., p. (Gy. 2: 608).

Személynévi eredetű, a magyar *Medve* személynévből (1138/329: *Medue*; 1232: *Medue*, FNESz.) származik. Ennek forrása a m. *medve* 'egyfajta nagy erdei állat' főnév.

Megyer 1.–2. 'települések Győr vm. középső részén, Győrtől D-re' Chron. Saec. XIV., [1330 k.]>367, 1348>368, 1352>368, 1368: *Meger*, v., p., 1368: *Megere*, t. (Gy. 2: 608). A délebbi Megyert Szőlősmegyernek (l. ott), az északibbat Nagymegyernek (l. ott) is nevezték.

Megyeri 1355>368: *Megery*, p. (Gy. 2: 608).

Az ómagyar *Megyer* törzsnévből keletkezett (FNESz., Adatok I. 33–4). Bizonyára Megyer törzsbeliak települését jelölte. A *Megyeri* helynév ennek valószínűleg a hasonló helynevek analógiás hatására *-i* helynévképzővel bővült változata.

Ménfő 'település Győr vm. D-i részén, Győrtől DNy-ra' [1237–40]: *Menfy*, v., [1283 k.], 1311: *Menfeu*, 1321>345/726: *Menfeü*, p., Chron. Saec. XIV.: *Menfew* (Gy. 2: 609).

Közszoí eredetű. A *mén* 'csődör' és a *fő* 'fej; kezdet' összetétele. Eredetileg egy dombra (metaforikus elnevezéssel, formai hasonlóság alapján) vagy a ma *Csanak*-nak (régén talán *Mén*-nek) nevezett dombsor kezdetére vonatkozhatott; hasonló névadást l. Kálmán 167: *Lófejek* 'dombos erdő'. A helynevet metonimikus névátvitellel (a közelében levő dombról) alkalmazták a településre (vö. Hoffmann 106). Megjegyzendő, hogy az a típusú névadás, amikor emberi, illetve állati testrészneveket használnak hegyek és dombok részére, igen gyakori jelenség, a legtöbb nyelv földrajzinév-kincsében megvan (Nyárádmente 26).

Az [1237–40]-es adatban szereplő *y* ejtése (a többi adatban szereplő *eü* hangokkal szemben) bizonyára *i* vagy *é*. Gondolhatunk viszont arra is, hogy rontott alak, és itt is diftongust jelölő betűkapcsolatnak kellene szerepelnie.

Mérges 'település Győr vm. Ny-i részén, Csécsény mellett' 1291/295, 1295: *Merges*, t. (Gy. 2: 609).

Valószínűleg közszoí eredetű (FNESz.). A településnév a m. *méreg* 'mérgező anyag' fn. -s képzős (Szóképzés 107–8) származékából való. Elsődlegesen olyan területre vonatkozhatott, amelyen a legelő állatok számára káros növények teremtek (tehát mikrotoponima lehetett); ebből alakulhatott később másodlagosan a településnév. Hasonló névadásra példa: FNESz.: *Pusztamérges*.

Nem zárható ki azonban személynévi származtatása sem, vö. FNESz., 1360: *Michael dictus Mergus* ragadványnév, amely a *méreg* közszoó 'harag, düh' jelentésével függ össze. Ez a személynév lelhető fel bizonyára a *Mérgesvágása* helynév előtagjában is (FNESz.).

Mikod 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától ÉK-re' [1237–40]: *Mycud*, v. (Gy. 2: 609).

Személynévi eredetű. Az alapjául szolgáló személynév (1234/550: *Mycud*, Fehértói 229) a *Mik* (*Mic*, *Mich*, Fehértói) személynévnek *-od* kicsinyítő képzőbokkal ellátott változata. A *Mik* a *Miklós* személynév egy szótagos csonkult alakja; származékai a korai ómagyar korban igen gyakoriak voltak (Fehértói: *Mica*, *Micou*, *Micu* stb.).

Mindszent 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától ÉK-re' 1306: *Mendzenth*, de,

1324/357>358: *OOSS* v., 1330>332: *Mendscenth*, de (Gy. 2: 609).

Közszoí eredetű. A *mind* 'összes' határozatlan számnév R., N. *mënd* változatából és a *szent* közszóból alkotott mennyiségjelzős összetétel (TNyt. 546). A falut a mindenszentek tiszteletére épített templomáról nevezték el (FNESz.). Ez igen gyakori településnév, vö. *Bogád*-, *Csehi*-, *Csonka*-, *Felső*-, *Garam*-, *Jászó*-, *Mátramindszent* stb. (FNESz.).

Mórichida 'település Győr vm. DNY-i részén, a Rába mellett' 1242, 1294/300/XIV–XV., 1320/633: *Pons Mauriti*, 1251/263/398: *Mauruchhida*, t., 1263/398: *Mouruchhida*, p., 1287: *Moruchyda*, [1280–90]/XIII–XIV.: *Morricidia*, dioc. ~ *Movrcida*, dioc., [1280–90]/506: *Mowricida*, dioc. (Gy. 2: 609). Említik **Rába** néven is.

Pok nb. Nagy I. Mórícrol nevezték el így, aki a Rábán hidat létesített. Az építető nevéből (*Móroc*, vö. 1213/550: *Moruc*, Fehértói 242; illetve ennek változatából, a *Móric* névből, vö. 1216/ 550: *Mauric*, FNESz.: *Mórichida*) és az *-a* birtokos személyraggal ellátott magyar *hid* közszóból alkotott birtokos összetétel. A helynév metonimikus névátvitellel kapta nevét, az építmény > hely változási típusba illeszkedve (Hoffmann 105). Hasonló névadás: *Andráshida* (FNESz.).

A fenti *Morricidia*, *Mowricida*, valamint a *Movrcida* változatok alapján *Mórichida* > *Móricida* > *Mórcida* változási folyamatot rekonstruálhatunk, amelybe illeszkedik a ma használt N. *Morcida* változat is (vö. Lip.: *Mortzida* g., Gy. 2: 610). A *-hida* utótagú összetett nevekben gyakran lép fel ilyen (deetimologizációs jellegű) név belseji mássalhangzóvesztés, amelynek következtében (majd összerántódással, vö. FNF. 27) alakultak az említett formák is; hasonló változási folyamatot figyelhetünk meg a *Bodhida* > *Batida*, *Henchida* > *Hencida* nevek történetében is (FNF. 22–3).

Moson ~ Mosony 'település Győr vm. DNY-i részén, Pok mellett' 1234/ 392, 1287: *Musun*, v., -iensis, 1337: *Musuny*, p. (Gy. 2: 610).

Valószínűleg a mosoni várhoz tartozó népek éltek rajta, s nevét innen kaphatta (Gy. 2: 610). Annak neve Kiss Lajos szerint valószínűleg szláv eredetű, etimológiai jelentése 'mocsári vár' (FNESz.). Vig István – hangtani és jelentéstani megfontolásból – elveti ezt a származtatást (MNY. 96: 65), és a helynevet a latin *ma(n)sione* fn.-alakkal hozza kapcsolatba (a lat. *mansio* 'telek'

közszóból), amelyet egy szláv *Mošun* helynév közvetíthetett.

Az adatokban szereplő magánhangzók olvasata valószínűleg a mainál zártabb *u*, de lehet *o* is. Legalábbis az 1337-ből való adatban (de esetleg már a korábbiakban is) palatális nazálist feltételezhetünk a szó végén, amely az eredetibb dentális *n*-ből keletkezett palatalizálódással. Az *ny*-es névváltozat maradhatott fenn a későbbi *Mosonyi* családnévben (RMCsSz.). Az 1337-es alakban szereplő *y* viszont *-i* helynévképző is lehet.

[Nagy]csécsény 'település Győr vm. DNY-i részén, a Rába mellett' 1328>364: *Maiores Chethen* [ɔ: *Chechen*], p. (Gy. 2: 584). **Csécsény** (etimológiáját l. ott) része.

A **Csécsény** helynév latin *maiores* 'nagyobb' megkülönböztető jelzővel ellátott formája.

Nagyécs 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalma mellett' 1266/ 270/499: *Nagh Ech*, v., 1296, 1299: *Maiores Ech*, v., 1322>407, 1325, 1329: *Maiores Ech*, de v., v., 1323, 1323/332, 1327, 1332: *Nog Ech*, p., 1327>407, 1332/362: *Nogech*, p. (Gy. 2: 585). **Écs** (etimológiáját l. ott) része.

Az **Écs** helynév *nagy*, illetve latin *maiores* 'nagyobb' megkülönböztető jelzővel ellátott formája.

Nagymegyer 'település Győr vm. középső részén, Győrtől D-re' +1252 [1270]: *Maiores Meger*, v., 1266/270/ 499: *Maiores Megyer*, 1299>371: *Nog u* *meger*, t. (Gy. 2: 608). Etimológiáját l. **Megyer**.

A **Megyer** helynév *nagy*, illetve latin *maiores* 'nagyobb' megkülönböztető jelzővel ellátott formája.

[Nagy]pér 'település Győr vm. K-i részén, Örkénytől D-re' 1257: *Maiores Peer*, v. (Gy. 2: 617). **Pér** (etimológiáját l. ott) része.

A **Pér** helynév latin *maiores* 'nagyobb' megkülönböztető jelzővel ellátott formája.

[Nagy]teke 'település Győr vm. DNY-i részén, Mórichida mellett' 1251/263/398: *Teke Maiores* (Gy. 2: 638). **Teke** (etimológiáját l. ott) része.

A **Teke** helynév latin *maiores* 'nagyobb' megkülönböztető jelzővel ellátott formája.

Negyven 'település Győr vm. É-i részén, Kulcsod mellett' 1251/281: *Negewen*, v., 1266/270/499, +1252 [1270]: *Negewen*, v. Ma: *Negyvendi maior*. (Gy. 2: 610).

Közszoí eredetű. A m. *negyven* '40' számnévből keletkezett (EWUng.: *negyven*). Györffy

szerint „galgóci (szolgagyőri) várnépek [...] és királyi szekeresek (curriferi) lakták; eredetibb beosztásuk idején bizonyára negyvenen” (Gy. 2: 610). A település házainak számáról való névadásra számos példa ismeretes, pl. FNESz.: *Negyvenszállás, Hatvan, Hetesváros, Tizenháromváros* stb. A tőszámnevekkel alakult magyar helynevekről részletesebben ír Szendrey Ákos (MNy. 30: 297–8).

E számnév használatos lehetett személynévként is, de a m. R. 1326/373/ 410: *Neguan* személynév nem feltétlenül belőle, hanem esetleg a szláv nyelvekből származtatható (FNESz.).

Az adatok valószínűleg még tartalmazzák a később a két nyílt szótagos törvény alapján kiesett második szótagbeli magánhangzót.

Nelka ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától K-re’ 1216 Pp./ 225 k., 1225 Pp./Reg: *Milaca*, v., [1237–40], 1245: *Nelka*, v. **Hímedként** is említik. Ma: *Nyalka*. (Gy. 2: 611).

Az elsődlegesnek látszó *n* kezdetű névváltozat személynévből keletkezett magyar névadással. Előzményeül *-ka* kicsinyítő képzőbokkal kiegészült *Nel*-féle személynév szolgálhatott (l. FNESz.: *Nyalka*, szb.-hv. *Nelko*, *Nelka* szn.-k). A mai *Nyalka* alak a m. *nyalka* ’csinos, daliás’ melléknév analógiás hatására alakulhatott ki. A *Nelka* helynév az említett névszóval bizonyosan nem hozható kapcsolatba; ez egyrészt időrendi (az EWUng. a *nyalka* első előfordulását a 16. sz.-ból hozza), másrészt hangtani érvek folytán (ti. a *nyalka* a *nyal* ige származéka) teljesen kizárható.

A pápai regestrumok adata (a második oklevélbe bizonyára az elsőből lett másolva) rontott alak lehet.

Nelkasokoró ? ’szőlős Győr vm. DK-i részén, Nelka mellett’ 1231: *Nylka Socrou* (Gy. 2: 623).

A Szentmártoni hegyet is nevezték *Sokoró*-nak, nemcsak a ma így nevezett hosszabb dombvonulatot. A *Nelkasokoró* helynév ennek a hegynek a Nelka melletti oldalát, illetve az oda-telepített szőlőst jelölhette.

Az adatban szereplő *y* valószínű olvasata *ē*, de lehet az egy fokkal zártabb *i* is. A névadat a *Sokoró* név *Sokró* változatát tartalmazza (l. **Sokoró**).

Néma ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától K-re’ 1220/550, [1237–40], 1262, 1300, 1306, 1324/ 357>358, 1330>332, 1332/362: *Nema*, v., de (Gy. 2: 611).

Személynévi eredetű (FNESz.). A m. R. *Néma* (1283: *Nemam* [latin accusativus alak] személynév, FNESz.: *Néma*; továbbá l. Kálmán 85)

személynévből származik. Ez a m. *néma* ’beszélni nem tudó’ melléknévből alakult.

Novák ’település Győr vm. ÉNy-i részén, Hédervár mellett’ 1210: *Nouac*, t., [1271]: *Noak*, t., 1284: *Nowak*, p., 1325>489/XVI.: *Noah* (Gy. 2: 611).

Talán szláv névadással keletkezett, a szláv ’új telepesek, újak’ értelmű közszóból (hasonló szláv helynév pl. FNESz.: *Mátranovák*, szb.-hv. *Nòvāk*). Lehet azonban személynévi eredetű is, vö. *Novák* személynév (1389: *Novak*, FNESz.).

A *Noak* és *Noah* adatok olvasata hiátusos forma (*Noák*) lehet, de ehhez l. **Szava** (valamint MNy. 46: 39).

Nyúl ’település Győr vm. D-i részén, Pannonhalmától ÉNy-ra’ 1086: *Nulu*, v., [1237–40], [1315 k.]: *Nul*, v., pr., +1037 [1240 k.]/330, 1240/318: *Nuul*, v., pr., 1266/270/499, +1252 [1270]: *Nwl*, v., 1323/332: *Nyul*, p. (Gy. 2: 613). **Várasnyúl** (l. ott) néven is említik.

Végző soron közszoí eredetű (a m. *nyúl* ’egyfajta rágcsló’ állatnévből), valószínűleg (mivel toldalékolatlan forma) személynévi áttétellel keletkezett, vö. 1312: *Nicolaus dictus Nyul* személynév (OkI Sz. 703).

Az első (1086-os) adat végén álló *u* talán tövéghangzót jelöl (egy hasonló adatot szerepeltet az EWUng. is).

Nyulas ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától ÉK-re’ 1186/ 240 k., 1222, [1237–40], 1262, 1270/ 390, 1271, 1278, +1137 [XIII.]: *Nulos*, t., v., terr., 1288>355: *Nyulas*, t. (Gy. 2: 613).

Bizonyára közszoí eredetű (FNESz.). A m. *nyúl* ’egyfajta rágcsló’ közszóból keletkezett *-s* ellátottságot kifejező képzővel (Szóképzés 107). Arra vonatkozhatott, hogy az így nevezett földterületen feltűnően sok nyúl élt, tehát elsődlegesen mikrotoponima lehetett. Ezt a helynevet alkalmazták később az itt létrejött település megnevezésére. Hasonló településnevek: *Nagynyulas*, *Óreg-Nyulasom* stb. (FNESz.).

Nem kizárt a személynévi eredet sem: a **Nyúl** alatt említett személynév *-s* képzős származéka (1138/329: *Nulos*, Fehértói 254) is lehet a forrása. A képző funkciójára többféle magyarázattal szolgál a szakirodalom. Lehet kicsinyítő képző, ez esetben a névadás indítéka az állathoz való hasonlóság – ’gyors vagy félénk, mint a nyúl’ – lehetett (B. Lőrinczy, NytudÉrt. 33, 35). Kázmér viszont úgy véli, hogy a személynév értelme tkp. ’nyúlász’ (RMCsSz.).

Oltva 'település Győr vm. É-i határán, a Csilizközben' 1250, 1252, 1264, 1309: *Oltua*, v. Ma: *Ótva*. (Gy. 2: 614).

Talán szláv névadással keletkezett. Később *Olcsva* alakváltozatát is említik több esetben (1443, 1482, 1500: *Olchwa*, Kázmér, Alsó-Szigetköz 53–54). Ez alapján kapcsolatba hozható a szabolcs-szatzmári *Olcsva* településnévvel (FNESz.), amely szláv eredetű (vö. cseh *Olšava* helynév), tkp.-i jelentése 'égerfával benőtt hely'. Mivel az éger tipikusan folyóparti ligetekben, égerlápokban, különösen a Duna és a Rába mentén nő (TermtudLex.), így ez az etimológia elképzelhető.

Az adatok valószínű olvasata *Oltva*; Kázmér szerint talán ebből a helynévből származik az *Oltai* csn. (RMCsSz.). A *t ~ cs* ingadozás ebben a korban igen elterjedt volt. A *cs-s* alak 15. századi felülkerekedése talán a *Olcsva* elemet tartalmazó magyar településnevek analógiás hatásával is magyarázható.

Osztorगतő 'település Győr vm. É-i részén, Győr mellett' 1337: *Vzturgatw*, p., 1339: *Ustragatheu*, p., 1341, [1341 u.?] > 412: *Oztorgathw*, p. Ma: *Esztergető*. (Gy. 2: 587).

A szláv eredetű m. **Osztorga* pataknévnek és a m. *tő* 'torkolat' fn.-nek jelöletlen birtokos összetétele. Egy hamis 1231. évi határleírásban említik a Sztriga-vizet, amelynek torkolatára (tövére) utal e helységnév (Gy. 2: 587). Ez valószínűleg későbbi, a 16. századi *Iszterगतő* helynévből a hamisítók által visszakövetkeztetett adat. A patak eredeti neve szláv névadással keletkezett, a *struga* 'vízfolyás' közszóból (Kázmér, Alsó-Szigetköz 49).

A szláv tulajdonnévhez képest a magyar alakokba ejtéskönnyítő inetimologikus magánhangzó (ún. előtérhang, vö. Nyirkos, Mgh. 29–30, valamint FNF. 9–10) iktatódott be a szó elejére, valamint a szó belsejébe is, bár az utóbbi helyzetben hangátvetés is történhetett. A helynév eredetileg *u* magánhangzókat tartalmazott, ezek nyíltabbá válással alakultak *o*-vá. A későbbi fejlődés során elhasonulással kialakult a vegyes hangrendű változat, majd – hangrendi kiegyenlítődéssel és talán az *Eszter* személynév, illetve az *eszterगत*, *eszterगत* közszavak analógiás hatására – a mai magas hangrendű forma.

Örkény ~ Örki ? 'település Győr vm. K-i részén, Győrtől K-re' [1237–40]: *Orky*, v., 1257, [1258]/259, 1259, 1282: *Eurken*, v., de, 1286: *Eurkyn*, +1222 [XVII.]: *Vrken*, de (Gy. 2: 614).

Személynévi eredetű (vö. 1150/[XIII–XIV.]: *Urcun*, 1280: *Vrkun*, FNESz.: *Örkény*). Az alapjául szolgáló személynévhez l. talán csag.

ärkin 'szabad, szabados, szertelen'. További példákat erre a helynévre l. Adatok I, 67.

Az [1237–40]-ból való adat a többitől eltér, a szó feltételezett etimológiájába nem illeszthető be, és csupán egyetlen alkalommal fordul elő; ezek alapján rontott forma lehet.

Örs 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától K-re' [1237–40]: *Vrs*, de gen., 1252: *Uruz*, v., 1257: *Yrus*, v., [1283 k.]: *Urs*, v. Feltehetően Örs nemzetségbeliek lakhelye. (Gy. 2: 614). *Örsmoson*-nak, ill. *Örsmosoná*-nak is említik.

Nemzetségnévi eredetű, a magyar *Örs* nemzetségnévből származik (egyések ezt törzsnévnek minősítik, l. Adatok I, 39). Feltehetően Örs nembeliek lakhelyét jelölte (Gy. 2: 615).

Az 1252-es és 1257-es oklevelekben szereplő formák inetimologikus hang beiktatódásával keletkeztek, olvasatuk *Ürüs* lehet; ez a névváltozat rögzült bizonyára az *Örös* és a *Sajóörös* helynevekben (FNESz.), illetve őrződött meg az *Örössi* csn.-ben (RMCsSz.); Kiss Lajos ezeket a neveket nyújtott alakoknak nevezi, vö. FNF. 25–6). Az *Yrus* formában szereplő *y* bizonyára *i*-t jelöl, amely a szó eleji *ü* hang delabializálódásával jött létre. Elképzelhetőnek látszik viszont az is, hogy az adat olvasata [ürös], és az *y* a második szóban szereplő (*u*-val jelölt) *ö*-höz képest zártabb labiális *ü*-t jelöli (esetleg íráshiba folytán).

Örsmoson 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától K-re' 1332: *Wrsmusun*, p. (Gy. 2: 615).

Valószínűleg a m. *Örs* és *Moson* helynevekből alkotott mellérendelő összetétel. (A név második tagját Györffy szerint ugyanis onnan kapta, hogy mosoni várbirtok terülhetett el itt; l. még **Moson**.)

Örsmosona 1332: *Wrsmusuna*, p. (Gy. 2: 615).

Az *Örsmoson* helynévből keletkezhetett tulajdonképpeni funkció nélküli birtokos személyraggal való bővüléssel analógiás hatásra (Hoffmann 135–6), vagy fordítva, az alakult az *Örsmosoná*-ból a személyrag elvonásával. Az eredeti és a bővült alak párhuzamosan él egymás mellett, nem szorítják ki egymást.

Pakos 'település Győr vm. Ny-i részén Csécsénytől K-re' 1234/392, 1269/279/292: *Pakus*, v., 1251/263/ 398: *Pak* [ɔ: *Pakus*] (Gy. 2: 615).

Valószínűleg személynévi eredetű, etimológiája azonos lehet a *Paks* hely-névével (l. FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév (1224: *Pacus*, FNESz.: *Paks*) a m. *Bakos* (1138/329: *Bacus*, uo.) személynév változata lehet.

Pátka ’település Győr vm. D-i részén, Pannonhalmától DNy-ra’ 1258/ 352/436, 1323/332: *Patka*, de p., 1258/352/436: *Potka*, pr. (Gy. 2: 615).

Személynévi eredetű (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév az ómagyar *Pot* személynév (l. **Patos**) *-ka* képzőbokros (Kálmán 64) származéka. Ma is létezik *Patka* családnév (és vö. RMCsSz.: *Patka*).

Patos ~ Patas ’település Győr vm. É-i részén, a Csilizközben’ 1268/347: *Pothouch*, v., 1270, 1272, 1276 Pp.: *Potos*, t., v., 1276: *Patas*, t., 1305: *Pothos*, p., 1327: *Pothus*, p. Ma: *Csilizpatas*. (Gy. 2: 615).

Személynévi eredetű. A m. R. *Patos* (1210: *Potus*, FNESz.: *Patosfa*) személynévből keletkezett. Az a német eredetű m. R. *Pot* személynév (l. FNESz.: *Pat*) *-s* kicsinyítő képzős (Szóképzés 107) változata. Az 1268/ 347-es oklevélben szereplő adat (olvasata: *Potoucs*) ugyanennek a névnek változata, csak az *-s* képző helyett *-ócs* képzőbokrot (Szóképzés 116) találunk; a későbbiekben a helynévben végződés-csere (FNF. 41) mehetett végbe. Megjegyzendő, hogy a *Pat ~ Pot* személynév igen elterjedt lehetett az ómagyar korban, és meglehetősen sok változatban élt. Erre utal a RMCsSz.-ban szereplő igen nagyszámú származék családnév.

Az 1276-os oklevélben szerepel először olyan adat, amelynek olvasata biztosan *Patas*. Ez a [potos] ejtésből nyíltabbá válással alakult ki, mellette sokáig élt még a zártabb ejtésű változat is.

Páznán ~ Páznám ’település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalma mellett’ [1237–40], 1278: *Poznan*, v., de, 1253, 1278, 1323, 1327, 1327/332, 1328, 1329, 1330, 1332, 1332/362: *Paznan*, t., de v., p., v., 1270/390, 1271: *Posnem*, v., 1327/332, 1329: *Paznam*, p. (Gy. 2: 616).

Személynévi eredetű, a szl. eredetű *Poznan* személynévből ered (1165 k.: *Poznan*, FNESz.: *Pázmánd*). (A eredeti szláv személynév tkp.-i értelme ’az, akire ráismertek’.) A német eredetű *Pazaman* szn.-vel a nazális különbsége miatt valószínűleg nem áll kapcsolatban. További hasonló helynevek listája: Adatok I, 30.

Az [1237–40] és 1278-as oklevelek az archaikusabb *Poznan* változatot tartalmazzák, ennek nyíltabbá válása már a 13. század második felében megfigyelhető. A *Páznán* névváltozatból *n > m* elhasználással (FNF. 9) alakultak ki a későbbi *Páznám* alakok. Az 1270/ 390 és 1271-es oklevelekben szereplő *e* grafémák talán hibás másolással magyarázhatók.

Páznánsokoró ’szőlős Győr vm. DK-i részén, Páznán mellett’ 1253: *Paznan Sukoro* (Gy. 2: 623).

A Szentmártoni hegyet is nevezték *Sokoró*-nak, nemcsak a ma így nevezett hosszabb dombvonulatot. A *Páznánsokoró* helynév ennek a hegynek a Páznán falu melletti oldalát, illetve az odatelepített szőlőst jelölhette. L. még: **Sokoró**.

Péc ’település Győr vm. D-i részén, Kajár mellett’ [1237–40], 1240, 1308, 1311, 1324, 1326, 1329, 1329>433, 1330: *Pech*, v., de gen., de, 1240, 1271, 1274, 1275, 1283, 1287, 1290/ 291, 1295, 1296/433, 1302>347, 1307, 1309, 1317, 1322, 1323, 1324, 1326, 1327: *Peech*, de gen., de, p. (Gy. 2: 616–7). A Péc nemzetség származáshelye.

Személynévi eredetű, vö. 1220/550: *Pec* szn. Az alapjául szolgáló személynév talán német eredetű (FNESz.: *Felpéc*).

Pér ’település Győr vm. K-i részén, Örkénytől D-re’ [1237–40]: *Per*, v., 1329: *Peer*, p. (Gy. 2: 617). Két részét **Kis-** és **Nagypér** (l. ott) néven említik.

Személynévi eredetű, vö. 1277: *Peer* szn. (FNESz.: *Pér*). Az alapjául szolgáló személynév talán a latin *Petrus* valamely újlatin nyelvi folytatására megy vissza (vö. fr. *Pierre* szn.). Ezt a személynévet, illetve származékát feltételezhetjük a következő helynevekben is: *Mikepércs*, *Szilágypér*, *Pere*, *Nagypirit* (FNESz.).

Petlend ’település Győr vm. középső részén, Győrtől DK-re’ 1250, 1261/ 411: *Pethlend*, v. (Gy. 2: 618).

Etimológiája bizonytalan. Meglepően sok *Petlend* nevű hely volt az egész magyar nyelvterületen. Személynévi származtatásuk abba a legfőbb akadályba ütközik, hogy megfelelő magyar személynévet nem ismerünk. Elméletileg ki lehet ugyan indulni a m. *Betlen* személynévből, de ennek használata soha nem volt olyan gyakori, hogy a ki nem mutatott *p* kezdetű változatának helynévi alkalmazása kiterjedhetett volna jóformán az egész magyar nyelvterületre.

Mivel a *Petlend* helynév elterjedését ugyanazok jellemzik, mint a törzsnévi eredetűekét (ezek „1. az ország különböző részein szétszórva találhatók, 2. személynévként nem fordulnak elő, 3. elterjedésük sehol sem lépi túl a többi adatok alapján igazolt magyar nyelvterület határát, 4. környezetük mindenütt jellegzetesen magyar”, MoNép. 371), így elképzelhető, hogy személynévi eredetű nemzetségnevet (esetleg törzsnévet) vagy néprésznevet feltételezzünk előzményeként (MNY. 86: 164–8). Kiindulópontként szolgálhat a tör. *Beglän* személynév, amelynek abszolút töve a tör. *bek* ’szilárd, tartós’ melléknév. Ennek szó-

családjában nem ritka a *p* kezdetű alak sem, tehát lehetséges, hogy a *Beglän* személynévnek is volt **Peklen* változata (i. h.).

A *Petlend* településnév ez utóbbinak *-d* helynévképzős (Szóképzés 102–3) formája lehet, és a **Csitván** alatt említett *k ~ t* váltakozás mehetett végbe benne.

Pityud ? 'település Győr vm. DK-i határán' 1235: *Pitud*, de v. (Gy. 2: 618). **Csépánfalvaként** is említik.

Bizonytalan eredetű. Talán egy ismeretlen személynév származéka. Etimológiájának megállapítását olvasati problémák is nehezítik, ugyanis a helynév feltételezett továbbélése *Pityord ~ Picsord* formában adatolható (1409: *nobilum de Pichurd*, Gy. 2: i. h.). Elképzelhetőnek tűnik tehát, hogy az 1235-ös adat rontott (a lejegyző elhagyhatott egy szóbelseji *r-t*). Ábrahám Imre azt a lehetőséget veti fel, hogy a mai (a *-d* helynévképző elhagyásával keletkezett) *Pityor* névváltozat a m. N. *pityer* 'pacsirta' állatnévre megy vissza (MNYTK. 183. sz. 62). Eszerint a név (amennyiben rontottnak tételezzük fel adatunkat) **Fűd** helységnevünkhöz (l. ott) hasonló módon keletkezett.

Ha ellenben feltételezzük, hogy a *Pitud* leírás helyesen adja vissza a korabeli névalakot, továbbá azt, hogy a *Pityord* helynév ettől függetlenül (esetleg népetimológiás fejlődéssel?) keletkezett a későbbiekben, a névnek sem biztos olvasatát, sem etimológiáját nem tudjuk adni. Talán elképzelhető, hogy az *István* (~ *Csépán*) név beceváltozatának, a *Pityu*-nak a fejleménye. Ez a magyarázat viszont nagyon kétes, ugyanis a *Pityu* név ilyen korai előfordulását nem tudjuk kimutatni.

Az adatban szereplő *t* betű [ty]-t jelölhet.

Pogona 'település Győr vm. Ny-i részén, a Rába mellett' 1231: *Pogona*, de v., [1233–4]: *Poguna*, de v. Ma: *Rábapatoná*. (Gy. 2: 616).

Etimológiája bizonytalan, több magyarázata is elképzelhető.

A mai alak (először 1368-ból adatolt, l. Cs. 3: 554) a FNESz. szerint a *Lovászipatoná*, *Potony* helynevekkel hozható összefüggésbe, az 1215/550: *Patonam* (lat. *accusativus* alak) személynévből származik. Az viszont nem világos, hogy ez a 13. századi adatokkal hogyan egyeztethető össze, és így – mivel csak személynévi adat található a *Pogona* településnévre – kétségesse válik, hogy Györffy helyesen azonosítja-e a mai *Patoná*-val.

Egyrészt elképzelhető a *Szilaspogony* helynévvel való kapcsolat (FNESz.), ez valószínűleg a m. *pagony* 'erdő' értelmű fn.-ből ered. E közszo szláv eredeztetése a TESz. szerint

jelentéstani okokból nem problémamentes, így ennek megfelelően *Pogona* szláv helynévi eredeztetését is fenntartással kell kezelnünk. A *pagony* közszohez rendelt legkorábbi adat az EWUng. szerint 1338-ból való (*Pogun*), majd a következő 1359-ből (*Pagun*). A HA.-ban viszont szerepel korábbi, *Pagony*-nak olvasott adat is (1255/XV.: *Pogon*, fl., HA. 1: 95). Mindezek feltűnően hasonlítanak *Pogona* adataira.

Másrészt a m. *pogány* fn.-vel, illetve annak származékával, a m. R. *Pogány* szn.-vel (Kálmán 85; adat: 1211: *Pagan*, Fehértói 261) is kapcsolatban állhat (előbbi esetben *pogány* vallású emberek által lakott települést jelölhet). Ez viszont hangtani szempontok miatt kétséges, ugyanis a közszoznak és származékainak nem adatolható *pogony* jellegű hangváltozata.

A felsorolt lehetséges etimológiák egyike sem magyarázza megnyugtatóan a helynév végén álló *-a* szegmenst. Talán (amennyiben személynévi eredetű) kicsinyítő képző vagy birtokos személyrag lehet (ez utóbbi esetben elmaradhatott a birtokos megnevezése, vö. **Rekesze**).

Pok 'település Győr vm. DNy-i részén, Csécsénytől DK-re' 1220: *Puku*, de, 1222 [o: 1224]: [P]ok, de, 1234/ 243, 1251/263/398, 1259, 1267, 1269, 1269/279/392, 1270/272, 1271/279/392, 1272, 1278, 1279/392, 1291/295, 1295, 1302, 1304, [1304 k.], 1307, 1309: *Puk*, de gen., de, v. 1251: *Puck*, de gen., 1272, 1308: *Pok*, de, de gen. | ~i 1223/228/243, 1240/350, 1241 [o: 1261]/338: *Puky*, de, 1286: *Poky*, de. A *Pok* nemzetség származáshelye. (Gy. 2: 619).

Az 1220-as adatban szereplő szóvégi *u* talán hagyományos írásmód eredménye, valószínűleg nem kiejtésbeli tövéghangzót ad vissza. A 13. században éltek egymás mellett nyíltabb *o* és zártabb *u* mgh.-t tartalmazó formák.

Az *-y* végződést felmutató adatokban az a magyar *-i* melléknévképzővel azonos, amely itt a latin *de* prepozícióval együtt jelenik meg, és így redundáns (vö. **Alap**).

Ponyvád 'település Győr vm. DNy-i részén, Csitván mellett' 1086 [a FNESz. szerint 1180 k.]: *Panauuadi*, v., +1037 [1240 k.]/330: *Pannauad*, v., pr. Ma: *Ponyvád*. (Gy. 2: 620).

Személynévi eredetű. Az alapjául szolgáló személynév (1180 k.: *Panauadi* szn., FNESz.: *Pányád*) bizonyára a m. *pányva* ~ N. *pányva* 'le gelő állat kikötésére használt kötél' közszoából származik (bár a TESz. a *ponyva* 'erős, durva vászon' közszoval hozza – mint adatot – összefüggésbe). Ebből a személynévből való származását az is támogatja, hogy az 1086-os (a

FNESz. szerint 1180 k.-i) oklevél szerint az apátságnak adott népek élén egy *Panauadi* nevű szabad ember állt (alighanem a névadó leszármazottja; Gy. 2: 620).

Precse ~ Precsa 'két település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától É-ra, egymás szomszédságában' **1.** [1153]: *P(i)riza*, pr. ~ *Priza*, pr., 1221: *Preccha*, pr., 1226: *Precha*, v., [1237–40]: *Preche*, pr. ~ *Preke*, v.; **2.** [1237–40]: *Preche*, v. (Gy. 2: 617).

Végső soron szláv eredetű, de a részletek vitatottak. Györffy szerint a falut szláv neve alapján mosásra kötelezett szolgálónépek lakták (így a cseh *Prače* helynévvel vethető össze, FNESz.: *Piricse*).

Mások olyan szláv helynevekkel vetik össze, amelyek tkp.-i jelentése 'folyó melléke' (pl. Mező-Németh 105, FNESz.).

Mindezeknél valószínűbbnek tűnik az adatok feltételezhető (1153: *Pricsa*, később *Precsa*) olvasata alapján a helynév személynévi eredete. A m. *Prics* személynév (1237–40: *Prych*, Fehértói 287) *-e* ~ *-a* kicsinyítő képzős változatának felelhet meg; eszerint magyar névadással keletkezett. Az [1237–40]-es oklevél szerint a két ilyen nevű település egymással határos volt, bizonyára egy korábban egységes falu osztódott ketté.

Rába 1. 'település Győr vm. DNy-i részén, a Rába mellett' 1251/263/398, 1256, 1263/398, 1267: *Raba*, de, **2.** 'település Győr vm. Ny-i részén, a Rába mellett' 1269/274/392: *Raba*, p. (Gy. 2: 620). A *Rába 1.* **Mórichida** egyik neve, a 2.-t **Farkasföld**ként (l. ott) és **Szentmihály**ként (l. ott) is említik.

Rábaj 1234/392: *Rabay*, t. (Gy. 2: 620). *Rába 2.* alakváltozata.

E falvak nevüket a *Rába* folyóról kapták (FNESz.: *Rábaijfal*), metonimikus átvitel (Hoffmann 103: 'folyó > mellette levő terület' típusú változás).

A *Rabay* adat a folyónév *-i* ~ (*mg.* után) *-j* helynévképzős (TNyt. I. 255, ill. Benkő, *Tokaj*...; vö. még **Kapi** és FNF. 40) származéka lehet.

Radvány 'település Győr vm. É-i részén, a Csilizközben' 1268/347: *Rodovan*, v., +1252 [1270]: *Rodoan*, v. ~ *Roduan*, v., 1272: *Raduan*, v. (Gy. 2: 621).

Személynévi eredetű (FNESz., Adatok II, 12–3). A magyarban is meghonosodott szláv *Rad(o)van* személynévre megy vissza. Ebből a helynév vagy (puszta személynévi) magyar névadással alakult, és eredetileg dentális nazálisra végződött, vagy birtoklást kifejező szl. *-jъ* képzővel, ami a *Radvanj* formát eredményezte.

Amennyiben az utóbbi folyamatot tételezzük fel, az adatok végén palatális msh.-t kell olvasnunk. Azok helyesírása viszont nem zárja ki az *n*-es olvasatot sem, amelyből aztán másodlagosan (a név végi nazális palatalizációjával) fejlődhetett a mai (*Csiliz*)*radvány* (Gy. 2: 621) forma. A *Rodoan* alak olvasata [rodoan(y)] lehet, de ehhez l. még **Szava**, valamint MNy. 46: 39.

Ravazd 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalma mellett' [1093], 1216 Pp./225 k.: *Ruoztí*, pr., v., 1137: *Roz*, 1222: *Ruzd*, v. ~ *Rvozd*, 1225 Pp./ Reg: *Ruzeti*, v., 1234 Pp./240 k.: *Rauasd*, v., [1237–40]: *Rouozd*, v. ~ *Ruozd*, pr., v., 1278: *Roasd*, de, 1323/ 332: *Roazd*, p. Ma: *Ravazd*. (Gy. 2: 621). Egy részét **Csebként** (l. ott) is említik.

Személynévi eredetű (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév (az 1093-as oklevélben: *Ruoztí*) a *ravasz* 'róka' jelentésű finnugor eredetű régi m. állatnév *-t(i)* kicsinyítő képzős (Szóképzés 102–3) származéka. Nevét talán az 1093-as oklevélben szereplő ilyen nevű emberről kapta, de kérdéses, hogy az ott említett helynév azonos-e ezzel a *Ravazd*-dal (Gy. 2: 621).

A képzőben az első adatokban még szereplő tövéghangzó a 13. századra véglegesen eltűnt a helynévből. Az 1137-es *Roz* (olvasata vsz. [rosz]) adat bizonyára pontatlan lejegyzés eredménye, és nem bizonyítja (ellentétben Ábrahám Imre véleményével: MNyTK. 183. sz. 62), hogy a helynév puszta állatnévi eredetű lett volna eredetileg, majd csak később vette fel a *-ti* ~ *-di* képzőt. Ezt szinte bizonyosan cáfolja az [1093]-as képzős adat, illetve az ugyanott fellelhető személynév, amelynek viselője talán maga a névadó. Az 1225-ös pápai regestrumban szereplő adat egy korábbi oklevélben szereplőnek hibás másolata lehet. A *Rauasd*, illetve *Rouozd* adatok olvasata [ravazd] lehet, ezekkel szemben viszont többségben vannak a hiátusos [ruozd], ill. [roazd] olvasatra utaló adatok (de ezzel kapcsolatban l. még: **Szava**, továbbá MNy. 46: 35).

Rekesze 'település Győr vm. D-i határán' 1258/352/436: *Rekezu* (Gy. 2: 634). **Kenéz-rekesze** (l. ott) másik megnevezése.

Bizonyára a *Kenézrekesze* helynévből keletkezett a *Kenéz* névrész elhagyásával; ezt a folyamatot redukciónak nevezzük (Hoffmann 128). Az adatban szereplő *-u* végződés talán az *-ě* birtokos személynév rontott jelölése (vagy egyéb jellegű íráshiba) lehet, ugyanis túl későn jelenik meg ahhoz, hogy tövéghangzó legyen (bár nem zárható ki az sem, hogy az adat „visszarégiesítése” szándékos volt). Ha a végződés tulajdonképpen birtokos személynév, mindenképpen birtokos szerkezetben kellett elsődlegesen szerepelnie a helynévnek. Ennélfogva nemigen képzelhető el, hogy

Rekesze a hosszabb névváltozattal párhuzamosan alakult ki, sem az, hogy az alakult a rövidebb névből.

Réti 'település Győr vm. Ny-i részén, Kapi mellett' 1210: *Rethi*, t., 1251/263/398: *Rethy*, v., 1291/295: *Ryty*, t., 1295: *Rety*, t. (Gy. 2: 621).

Közszoí eredetű (FNESz.). A m. *rét* közsónak -i helynévképzővel ellátott formája. Kniezsa kiemeli, hogy a térszíni formák neveiből -i toldalékkal keletkezett helynevekben az -i funkciója nem azonos az -é birtokjelével, hanem a tulajdonnévi minőséget hangsúlyozza (MNY. 45: 100; l. még TNyt. I. 255), azaz helynévképző.

Az 1291/295-ös oklevélben szereplő forma egy zártabb [ríti] ejtést jelöl.

Révfa 'település Győr vm. középső részén, Győr mellett' 1454: *Rewfalw*, 1550/573: *Reeffalu*, 1573: *Reevfalw* (Gy. 2: 639). **Tőke** (l. ott) másik neve.

A *rév* 'vízi átkelőhely' és a *fa* közsavak jelöletlen jelentéssűrítő összetétele. Nevét dunai révhelyéről kapta (Gy. 2: 640).

Az 1550/573-as adat a kiejtésben végbement *v* > *f* hasonulást tükrözi. Megjegyzendő, hogy *Révfa* egyik adata sem a korai ómagyar korból való.

Ság 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától É-ra' 1216 Pp./ 225 k., 1225 Pp./240 k., 1240/318, 1323/332, 1331: *Saag*, v., p., de v., 1234>356: *Saagh*, p., 1237, [1237–40]: *Sag*, v., pr. (Gy. 2: 622). Ma: *Ság-hegy* (MNY. 92: 495–6). Több faluból álló településcsoport, részei **Bocsság** és **Hegy**.

Közszoí eredetű. A *ság* 'domb, erdős magaslat' köznév rejlik benne (FNESz.; l. még EWUng.: *ság*). E helynevet gyakori előfordulása miatt többen törzsnévnek is vélték (Adatok I, 40), de ez nem valószínű.

Szinonimájaként a hasonló értelmű **Hegy** (l. ott) helynév is szerepel; ez erősíti a közszoí etimológiát, ti. ez esetben mindkettő domborzati viszonyokra (konkrétan a Szentmártoni hegy közelségére) utal. Feltűnő a mai adat és a **Hegy** névváltozat közötti egyezés, amelynek alapján felvethető, hogy a -*hegy* utótaggal nem később egészült ki a *Ság* (mint ahogy Kiss Lajos véli, MNY. 92: 496), hanem már ekkor is az összetett néven emlegették az illető dombot.

Semján 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától É-ra' 1216 Pp./ 1225 k.: *Semian*, v., 1225 Pp./240 k.: *Senan*, v. (Gy. 2: 623).

Személynévi eredetű: a *Simeon* személynévnek magyar nyelvi *Semján* ~ *Semjén* (l. Kálmán 77 is) fejleményéből keletkezett, vö. 1150: *Symean* szn. (FNESz.: *Semjén*).

Az 1225 Pp./240 k. oklevélben szereplő adat – lévén az pápai regestrum – nyilvánvalóan rontott.

Elképzelhető, hogy az adatok nem pusztán személynévi helynevet tükröznek, hanem a *Semján-soka* név latin fordításai.

Semjansoka [1237–40]: *Semyansuka*, pr., 1278: *Symiansuka*. Ma: *Semjénsuka*. (Gy. 2: 623).

A m. R. *Semján* személynév és a birtokos személyraggal ellátott *sok* 'falú' közszo összetétele. A **Semján** helynévből kiegészüléssel (Hoffmann 131) jöhetett létre, bár ez teljes bizonyossággal már a változatok közötti csekély időbeli különbség miatt sem állítható; párhuzamos névadás eredményei is lehetnek.

Sokoró 'falvak neve Győr vm. D-i részén' 1061/257/374>377/432/XVII., 1209/395>409: *Sokorow*, t., de, *1210: *Sucorou*, v., [*1220 k.]: *Sochorou*, t., *1221: *Socorou*, t., *1225 Pp./240 k., *1226: *Sochorou*, v., 1230: *Sacorou*, *1232 Pp./240 k.: *Socrou*, pr., [1237–40]: *Sacorov*, 1266/270/499: *Sukuro*, +1252 [1270]: *Sokoron* ~ *Sokorov*, 1288/298: *Sukurou*, de (Gy. 2: 623). Több falut említenek ilyen néven, l.: **Alsó-, Baráti-, Galamb-, Nelka-, Páznánsokoró, Szőny**.

A m. *zsugorodik* ige alapszavának egyik változatából képzett régi *sokorú* 'tekerős' melléknév vált 'domboktól és völgyektől át- meg átszeldelt terület' értelemben földrajzi névvé (FNESz.). Elsődlegesen a Győr vm. déli részén elterülő dombvidéket jelölte, és időlegesen egy-egy falut is neveztek (metonimikus névadással) így a területen.

Az adatok között szerepelnek a feltehetően legkorábbi hangalakot tükröző *Sukoró* ~ *Sukuró* formák (1210, 1266/270/499, 1288/298), valamint különféle nyíltabb mgh.-s formák. Ezek mellett megjelennek olyan névváltozatok is, amelyek a két nyílt szótagos törvény érvényesülését mutatják, így az 1220 k. oklevélben és az 1232-es pápai regestrumban szereplők [sokrou] olvasatúak.

Szap 'település Győr vm. É-i részén, a Csilizközben' 1277 : *Zup*, t., de, 1282/283, 1283, 1302, 1302/302, 1310, 1327/327, 1329, 1338: *Zop*, de, p., 1285, 1318: *Zoph*, de, 1322>407, 1327/328: *Zob*, de, 1328, 1332: *Zoop*, de | ~i 1312: *Zopy*, de. Ma: *Szap*. (Gy. 2: 624). Egy esetben **Alsószap** néven is említik.

Személynévi eredetű. A m. *Szop* (1234/550: *Zup*, Fehértói 388) személynévből származik.

Az adatok olvasata részben a korábbi, zártabb mgh.-s *Szop*, részben viszont az ebből (nyíltabbá válással) alakult *Szap* lehet. Az 1322>407-es és 1327/328-as adatban szereplő zöngés zárhangra végződő változat valószínűleg a tényleges használatban nem élt, talán a lejegyzők hallhatták

rosszul. A *Zopy* alakban szereplő -y végződés redundáns -i melléknévképző (vö. **Alap**).

Szava ’település Győr vm. ÉK-i részén, Győrtől ÉK-re’ 1216 Pp./225 k.: *Zaua*, v., 1225 Pp./240 k.: *Zava*, v., 1231, [1237–40], +1231/545: *Zoa*, pr., t., [1240 k.]: *Scaua[iensibus]* (Gy. 2: 624–5).

Személynévből keletkezett m. névadással (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű (vö. szl. *Sova* szn.), etimológiai jelentése ’bagoly’.

A szláv helynévi eredetet támogatja ezzel szemben az a körülmény, hogy a névanyag szubsztrátum rétege teljesen szláv (Kázmér, Alsó-Szigetköz 50).

Az adatok az első szótagbeli *a ~ o* mgh.-k váltakozását mutatják, tehát a nyíltabbá válás a 13. század elején mehetett végbe. Feltűnően sok *Zoa* adatunk van; ezek [szoa] ejtésre utalnak. E tekintetben ez a településnév igen hasonlóan viselkedik a *Száva* és a *Dráva* folyónevekhez, amelyeknek szintén sok *Szoa*, illetve *Droa* jellegű adata szerepel szórványemlékeinkben (vö. Melich, HonfMo. 73–4, 81–2). Többek között éppen Melich vetette fel azt a lehetőséget, hogy az ilyen, látszólag hiátusos szavakban a *v* (illetve a *β*) jelének ki nem írása nem bizonyítja azt, hogy a *v-t* (illetve *β-t*) nem is ejtették; szerinte a *v* elhagyása írásbeli rövidítés volt (Nyr. 32: 413). A problémát vizsgálva Szabó T. Attila összegyűjtött igen nagyszámú, hiátusos írásmóddal is adatolható helynevet (MNy. 46: 31–43), és a Melichéhez hasonló következtetésre jut (**Szavához** l. MNy. 46: 39, *Száva* címszó alatt). Az újabb nyelvtörténeti szakirodalom viszont ezt az elméletet nem tartja elfogadhatónak, és a korai névalakok olvasatának megállapításakor nem szokta felvetni ezt a lehetőséget. Mindenképpen feltűnő viszont az a jelenség, hogy a (legalábbis látszólag) hiátusos helyzetbe kerülő magánhangzó pár első tagja minden esetben zártabbá válik (ez korpuszunk hasonló helyneveiben is következetesen megfigyelhető). Benkő ezt a jelenséget, a hiátusos záródást az ómagyar nyelv egyik leggyakoribb sajátosságának mondja (Benkő, ArpSzöv. 75). A *v* hiánya **Kövesd**, **Novák**, **Radvány** és **Ravasz** településneveink adataiban is megfigyelhető.

Százló ~ Zászló ? ’település Győr vm. K-i részén, Örkénytől É-ra’ 1216 Pp./225 k.: *Zaslou*, v., 1225 Pp./240 k.: *Zaglon*, v., [1237–40]: *Zaslo*, pr. (Gy. 2: 641).

Olvasata bizonytalan. Györffy *Zászló* olvasata bizonyos hangtörténeti érvek miatt valószínűleg hibás. A *zászló* köznév ugyanis a magyarba a szlávból *zasztaŭ* hangalakokkal került át (a szl. *zastava* közsözből, vö. Kniezsa, SzJsz.). Bár az EWUng. több 13. századi személy- és helynévi

adatot említ a *zászló* szócikkben, első nem tulajdonnévi (tehát bizonyosan a mai *zászló*-nak megfelelő) adata: 1395: *zazto* (NySz.); csak jóval későbből van olyan adatunk, amely szerint a *szt* > *szl* hangfejlődés már végbement (a NySz. adatai szerint először a Peer-K.-ben), a *t-s* hangváltozat pedig még a 16. században is többször előfordul (pl. az Érdy-Kódexben, vö. NySz.). Így, bár jelentéstan szempontból nem lenne elképzelhetetlen a *zászló* olvasat (ti. ez a szó a régiségben jelentett száz lovasból álló katonai egységet is, l. Népr. és Nytud. 24–5: 115), ennek ellenére kizárható, mivel 1200 körül minden valószínűség szerint még nem volt *zászló* szó a magyarban.

Sokkal valószínűbb, hogy *Százló*-nak kell olvasnunk a nevet, tehát a m. *száz* ’100; sok’ számnév és a *ló* ’egyfajta állat’ állatnév mennyiségjelzős összetétele. Értelme talán a m. ’(nagy) sok lóval rendelkező falu’. Ezt támasztja alá az [1237–40]-es Albeus-féle összeírás: 16 lovas szolga élt itt ekkor, akik a pannonhalmi apátságnak tettek lovas szolgálatokat (Gy. 2: 641; l. 611–2, *Nyalka* alatt is).

Az 1225 Pp./240 k.-i pápai regestrumban szereplő adat rontott, helyesen nyilván [/ɔ: *Zaslou*] lehet.

Széktényő ’település Győr vm. D-i részén, Pannonhalmától Ny-ra’ 1328> 364: *Scekteneu*, p. (Gy. 2: 638). **Tényő** egy különvált részét jelölhette; egyetlen alkalommal fordul elő.

A *szék* megkülönböztető előtag és a **Tényő** helynév összetétele.

Az előtag több dologra utalhat. Valószínűleg a m. N. *szék* ’időszakosan kiszáradó víz’ közszóval hozható kapcsolatba. Nem zárható ki viszont teljesen a m. R. *szék* ’cserjék, bokrok, fák szövevénye, gyepe’, vagy a szl. *sek* ’irtvány’ jelentésű közszavakkal (TESz.) való kapcsolata sem.

Szemere ’település Győr vm. D-i részén, Poktól K-re’ [1237–40]: *Scemere*, v., 1300>XIX., 1304/464, 1317, 1324/325, 1324/325/412: *Zemere*, de [gen.] (Gy. 2: 625).

Személynévből keletkezett (vö. FNESz.: *Szemere*, 1173–85: *Zemere* szn.). Több ilyen nevű települést ismerünk; a Győr vm.-i a Szemere nem birtoka, annak névadó ősapjáról nevezték el (Gy. 2: 566).

Szentadalbertfalva ’település Győr mellett’ 1271: *Zenthadalberthfalwa ~ Vico S. Adalberti* (Mező, Templomcím 49–50).

Szent Alberttel kapcsolatos ez a helynév, aki a falu templomának védőszentje, vagy Mező szerint inkább a falu „birtokosa” lehetett. Elképzelhető-

nek tartja a patrocinium költöztetését is, ti. a falu a győri társaskáptalanhoz tartozott, amely templomának Szent Albert volt a védőszentje (vö. Mező, Templomcím 50, 42).

A település neve a *Szent Adalbert* névnek és a birtokos személyraggal ellátott *falu* fn.-nek az összetétele.

Szente 'település Győr vm. DNy-i részén, Malomsok mellett' 1325: *Zenthe*, p. (Gy. 2: 625).

Személynévi eredetű (FNESz.). Az alapjául szolgáló szn. (1211: *Zenteh*, Adatok II, 41) a m. *szent* közszo -e kicsinyítő képzős származéka, tkp.-i értelme 'jámbor, vallásos' (Kálmán 44).

Ebből a névből származathatók további helynevek is: *Cente*, *Szendehegy*, *Zenta* (FNESz.), *Zenthethornya*, *Mogerscenthefulde* (Adatok II, 41).

Szentiván 'település Győr vm. K-i részén, Győrtől K-re' 1263/264: *S. Johannem*, 1404: *Zenthyuan*, p. (Gy. 2: 625). **Urukangynak** (l. ott) is nevezik.

A falut temploma védőszentjéről, Keresztelő Szent Jánosról nevezték el, akit az ómagyar korban Szent Ivánnak hívtak (vö. NÉ. 18: 97). Számos ilyen nevű falut ismerünk (Mező, Templomcím 94–101).

Szentmárton 'település Győr vm. DK-i részén' 1002/+1001 [XII.]: *Sancti Martini*, mon., stb. (Gy. 2: 626–9).

Szentmárton monostort kizárólag latin néven említik a források, a hozzá tartozó települést pedig **Alsok**, **Alsósokoró** neveken, így e név magyar formában nem adatolható a korai ómagyar korból (bár bizonyára használhatták már ekkor is). Első magyar adata: 1350: *Zentmarton* (Mező, Templomcím 154).

Szentmihály 'település Győr vm. Ny-i részén, a Rába mellett' 1361: *Zenthmihal* (Gy. 2: 620). **Farkasföldként** és **Rábaként** (l. ott) is említik.

A falu templomának védőszentjével, Szent Mihály arkangyallal kapcsolatos ez a helynév. L. még Mező, Templomcím 166–9.

Szentvid 'település Győr vm. középső részén, Győr mellett' 1332-7: *Sancti Viti* (Mező, Templomcím 204), 1337: *Scentwyd*, p., 1339: *Scentuid*, p., 1341: *Scenthwyd*, p., [1341 u.]> 412: *Zenthuid* (Gy. 2: 634).

A települést Szent Vidnek szentelt templomáról nevezték el így. L. még Mező, Templomcím 205–6.

Szerdahely 'település Győr vm. D-i határán' 1258/352/436: *Zerdahel*, p. ~ *Zeredahel*, pr. (Gy.

2: 634). Említik korábban **Kenézrekesze**, **Rekesze** néven is.

A *szerda* 'a hét keddi és csütörtök közé eső napja' és a *hel* ~ *hely* közszo (l. még: **Áng**) jelentéssűrítő összetétele. Nevét szerdai hetivásáráról vette. Jellegzetesen magyar helynévadási mód, hogy a hetivásár napjáról nevezik el a vásártartási joggal rendelkező falut vagy várost (vö. Kálmán 151). Ennek a legáltalánosabb típusa az, amikor a vásár napjának nevéhez *hely* utótag kapcsolódik, pl. *Hetvehely* (< *Hétfőhely*), *Kéthely* (< *Keddhely*), a nagyszámú *Szerdahely* stb. (FNESz.); egyedül *Vasárnaphely* helynevről nincs (vö. NÉ. 16: 51–2, ill. HonfNy. 182–3).

Az oklevélben szereplő *Szereda*- előtagot tartalmazó adat a közszo korábbi változatát tükrözi (forrása a délszláv *srěda* szó lehetett, vö. TESz.: *szerda* és *Knieszsa*, SzJlsz.: *szērda*; a szláv magánhangzó-torlódás kiküszöbölésével a szó alakja a magyarban *szereda* lett), a második szótagbeli *e* ugyanis ebben az alakban még nem esett ki a két nyílt szótagos tendencia következtében (ez, amint a TESz. megállapítja, a nyelvterület nyugati és középső részein zajlott le). A szónak ezt az archaikusabb változatát őrzik a *Szeredai*, *Szeredás* családnevek is (RMCsSz.).

Szerecseny 'település Győr vm. D-i határán, Szerdahelytől Ny-ra' 1304/464, 1332/734: *Zerechen*, v., de, t. (Gy. 2: 634).

Közszoí eredetű. A m. *szerecsen* 'arab, mohamedán' fn.-ből keletkezhetett, ti. a 11. század derekán a Balkánról beköltözött mohamedán bese nyók telepe volt, akiket a környezet „szaracén” vallásukról *szerecsen*-nek nevezett (Gy. 2: 634). További ilyen helyneveket l. Adatok I, 23. Kiss Lajos szerint lehetséges a szn.-i eredet is, vö. 1138/329: *Scerecín* szn. (MNY. 84: 146).

Szerk 'település Győr vm. DNy-i részén, Móríchidától DK-re' 1330/330: *Zerk*, de (Gy. 2: 635).

Közszoí eredetű. A m. R. *szer* közszoából származik, annak kicsinyítő funkciójú -k képzős származéka. Ennek a régiségben számos jelentése élt, úgymint 'rend, sor; házsor, falurész; nemzetség, had, nagycsalád településhelye; összetartozó házcsoporth' (MNY. 86: 170). Hajdú Mihály a 'nemzetség, had, nagycsalád településhelye' jelentésváltozatot tartja eredetibbnak (A *szer* helyneveinkben: NÉ. 11: 41), de *Szerk* helyneveket nem említ tanulmányában. Felveti viszont azt a lehetőséget is (NÉ. 12: 56–7), hogy a *Szer* elemet tartalmazó helynevek legalábbis egy része a m. R. **Szer* szn.-ből is származhatott, amely ilyen kezdetű személynéveknek (pl. a *Sze*-

rafin-nak) rövidült formája lehetett (bár *Szer* szn.-t nem tud adatolni). Ez alapján nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a *Szerk* helynév egy kicsinyítő képzővel ellátott *Szer* szn.-re vezethető vissza.

Szőlősmegyer ’település Győr vm. középső részén, Nagymegyertől D-re’ 1266/270/499: *Zeuleus meger*, v., +1252 [1270]: *Sceuleus Meger*, v. (Gy. 2: 608).

A **Megyer** helynév (etimológiáját l. ott) *szőlős* megkülönböztető jelzővel ellátott formája (a két Megyer falu elkülönítésére). A jelző lehet a *szőlő* ’olyan földterület, ahol szőlő gyümölcsöt termesztenek’ jelentésű fn. -s ellátottságot kifejező képzős változata, eszerint arra utal, hogy szőlőt termesztettek a földjén (ti. a Sokoróhoz tartozó *Megyer* hegyen); ezt tartja valószínűnek a *Szőlős* elemet tartalmazó helynevek esetében B. Lőrinczy Éva (NytudÉrt. 33, 96). Másfelől megegyezhet a *szőlős* ’szőlőművelő szolgálonép’ fn.-vel (Heckenast 125); e magyarázat szerint arra utal, hogy ilyen népek lakták (ezt igazolják az oklevelek szövegei, Gy. 2: 608). Végül a személynévi áttétel sem zárható ki; vö. 1211, 1214: *Zeuleus* szn. (B. Lőrinczy, NytudÉrt. 33, 48).

Szőny ~ Sövény ? ’település Győr vm. D-i részén, a Sokorón’ *1220: *Sewn* (Gy. 2: 623). L.: **Sokoró**.

Az adat olvasata bizonytalan. Valószínűleg személynévi eredetű, a személynévként is használt m. R. *sző* ’fehéres, szöke’ melléknév -ny kicsinyítő képzős (Szóképzés 108) származéka (FNESz.: *Szőny*; Kálmán 44: *Sződ*, *Szőke*), vö. m. R. *Sző* személynév (1237–40: *Sev*, Fehértói 310).

Györffy *Sövény*-nek olvassa, ez viszont csak úgy lehetséges, ha az adatot rontottnak – *Sewn* [v.: *Swen*] – feltételezzük (vö. FNESz.: *Győrsövényháza*, legkorábbi adata: 1252: *Swen*).

Szűz ’település Győr vm. D-i részén, Szerdahely mellett’ [1206]: *Scis*, v., +1170 [XII–XIII.]: *Sciscfienses*, +1234: [*Sceez*], v., [1239 k.]: *Scezv*, t. (Gy. 2: 635). A tatárjárás után a falu eltűnt, helyét a **Köbölkút / Szűzkút** (l. ott) nevű határpont jelölte.

Etimológiája bizonytalan. Végző soron a feltehetően finnugor eredetű *szűz* ’érintetlen (főleg nő), nőtlen (férfi), hajadon (nő); tiszta erkölcsű, jámbor’ főnév-melléknévből (TNyt. I. 563; etimológiáját l. UEW. 441) eredhet. *Szűz* személynévre nincs adatunk a korai ómagyar korból, tehát a pusztai személynévi eredet kevésbé valószínű.

Véleményünk szerint a település neve a győri Szent Mária székesegyház címével függhet össze. Szűzt ugyanis győri várnépek is lakták (Gy. 2: 635), így könnyen elképzelhető, hogy azok a szé-

kesegyház védőszentjéről nevezték el falujukat. A székesegyház többször említi a korabeli oklevelek a Szent Szűz egyházaként (pl. 1291/292: *ecclesia Beate Virginis de Jaurino*, Gy. 2: 594), a magyar *szűz* szó pedig már a Königsbergi Töredékben (legkorábbi ismert előfordulásában) is Mária attribútumaként szerepel; bár megjegyzendő, hogy a latin *beata virgo* szerkezetet többnyire (így helynevekben is) *Boldogasszony*-ként fordították magyarrá (vö. NÉ. 18: 97, valamint MNyj. 33: 29). Több e feltételezett névköltöztetési folyamattal (valószínűleg) analóg esetet említ Mező: az esztergomi Szent Adalbert székesegyháznak Borsod megyei birtokát *Szentadalbert*-nak nevezték el, a patrocíniumi nevet költöztették tehát a birtoklás alapján egy távoli területre (Mező, Templomcím 39). Hasonló lehetőség merül fel **Szentadalbertfalva** esetében is (l. ott). Ez utóbbi esetekben (mint ahogy *Szűz* kapcsán is) az is elképzelhető, hogy a védőszent tiszteletére a birtokon is emeltek templomot, majd ennek neve szolgált a névadás alapjául (Mező, uo.).

A *szűz* szót ebben az időben a *föld* jelzőjeként még nem használták (TESz.), így az ilyen irányú etimológia elvethető.

Adataink olvasata *Szíz*, illetve *Széz* lehet. Bár a névszó labiális változata a KT. óta adatolható, az adatok szerint viszonylag későn terjedt el általánosan (l. **Szűzkút**), bizonyára egyes nyelvjárásokban korábban, másokban később.

Szűzkút 1356: *Zezcuth*, fen., 1436: *Zeskwth*, t., 1438, 1457: *Zwzkwth*, m., fons (Gy. 2: 635).

A *Szűz* helynév és a *kút* ’vízvező hely, forrás’ értelmű közszó jelöletlen jelentéssűrítő összetétele. Értelme kb. ’a Szűz falu helyén található kút’. Eredetileg tehát mikrotoponíma lehetett. Helységnevi minőségében metonimikus átvittellett jött létre, és az e kút körül kialakult települést jelölte.

Takács ~ Takácsi ? ’település Győr vm. DNy-i határán’ 1304/464, 1330: *Takach*, de, 1315: *Takachy*, de. Ma: *Takácsi*. (Gy. 2: 635).

Végző soron közszói eredetre (a *takács* ’szővéssel foglalkozó iparos’ jelentésű foglalkozásnévre) megy vissza. Ha közvetlenül, akkor arra utal, hogy ilyen foglalkozású emberek lakták (az ilyen típusú névadáshoz l. Kálmán 147–8). Nem zárható ki az sem, hogy személynévi áttétellel, közvetetten kapta nevét, egy *Takács* nevű (Kálmán 82, adat: FNESz.: *Takácsi*, 1266: *Takach* szn.) lakójáról.

Az adatok helyes értelmezését nagymértékben megnehezíti, hogy mindhárom *de* prepozíciós latin szerkezetben, személynévben szerepel, így mindhárom olvasható (az oklevelek korabeli szövegezési szokásainak ismeretében) *Takácsról*, illetve *Takácsiból való*-nak is. Az 1315-ben adatolt alak így megegyezhet a később állandósult

Takácsi helynévváltozattal (1488: *Kapolnas-takachy*, *Also-Takachy*, Cs. 3: 255, valamint minden újabb kori adat; de: 1437: *Felsetakach*, uo.), amely *-i* helynévképzős forma (és az adatok szerint esetleg váltakozhatott a képzőtlen variánssal), hasonlóan a *Halász(i)*, *Vadász(i)* (Kálmán 147) helynevekhez; bár Kniezsa a foglalkozást jelentő szavakból származó, *-i* elemet tartalmazó helyneveinkben az *-i*-t birtoknévképzőnek tartja (MNy. 45: 100). Másfelől (mivel személy megnevezésében szerepel) lehet redundáns *-i* melléknévképző is, ez esetben az adat nem azonos a településnévvel.

Táp 'település Győr vm. DK-i részén, Pannonhalmától DK-re' +1292 [XV.]: *Tap*, p. (Gy. 2: 636).

Az elsődleges **Tápán** helynévből jött létre, a tévesen helyhatározóragnak vélt végződés elhagyásával. Hogy a nominativusi alakot a beszélők ragozott formának érzik, és tévesen elvonnak belőle egy új tövet, arra több példát ismerünk, pl. *Pentelén* > *Pentele* (Nyr. 91: 3; további példák: FNF. 10).

Mivel az adat hamis oklevélben és egyetlen alkalommal fordul elő, az elvonást tulajdoníthatnánk a lejegyzőnek is. Ám mivel a helynév ma is *Táp*-nak hangzik (Gy. 2: 636), így valóban használatos lehetett a rövidült forma.

Tápán [1237–40], 1258: *Tapan*, v., pr., de v. (Gy. 2: 636).

Személynévi eredetű. Az alapjául szolgáló szn. talán török eredetű, tkp.-i jelentése 'talp' (vö. 1314/1426: *Tapan* szn., FNESz.: *Táp*).

Tarján 1.–2. 'két település Győr vm. D-i részén, Pannonhalmától D-re, egymás mellett' 1086, 1137, 1344: *Tarian*, v., 1216 Pp./225 k., 1231, 1233, 1239, [1237–40]: *Torian*, de v., v., pr., 1225 Pp./240 k.: *Torani*, v., [1237–40], 1316: *Taryan*, v., de, [1237–40], +1252 [1270]: *Toryan*, v., 1240/318: *Tyrian*, v., 1242 [c: 1252]: *Teryan*, t., 1258, 1266/270/499, +1252 [1270]: *Tharian*, t., +1252 [1270]: *Thorian*, v., 1344: *Tariam* (Gy. 2: 636).

Törzsnévi eredetű, az ómagyar Tarján törzsről kapta nevét; Tarján törzsbeliak települését jelölte.

A név egyetlen alkalommal, az 1225 Pp./240 k.-i pápai regestrumban *-i* végződéssel szerepel. Ez az adat – bár elméletileg tartalmazhatna *-i* helynévképzőt – nyilvánvalóan rontott alak, mert egyrészt csak egy alkalommal fordul elő, másrészt pedig a Tarján törzsről elnevezett települések nevében ilyen képző nem fordul elő (I. Adatok I, 35–6).

Teke 'település Győr vm. DNY-i részén, Mórchida mellett' [1332 k.]> 412: *Teke*, p. (Gy.

2: 638). Két részét **Kis-** és **Nagyteke** (l. ott) néven említik.

Személynévi eredetű (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév (1211: *Teke*, *Theke*, Fehértói 333) vsz. török eredetű, etimológiai jelentése 'kecskebak'.

Telekbarát 'település Győr vm. középső részén, Győr mellett D-re' 1341: *Thelukbarath*, p. (Gy. 2: 581). **Barát** / **Baráti** (l. ott) másik neve.

A **Barát** helynévnek a *telek* 'megművelt határ-rész' osztályjelölő szerepű földrajzi köznévvel való kiegészülésével (Hoffmann 131–2) jött létre. Így olyan kétrészes név keletkezett, amelyben a névrészek (Hoffmann 43) funkciója a megnevezés és a hely fajtájának a megjelölése.

A második szótag mgh.-ja *ü*-nek vagy *ö*-nek olvasandó (a *telek* labiális változata igen gyakori a régiségben).

Tényő 'település Győr vm. D-i részén, Pannonhalmától Ny-ra' 1216 Pp./ 225 k., 1232 Pp./240 k.: *Teeneu*, v., 1223: *Thenau*, de v., 1233, 1328> 364: *Teneu*, v., p., 1233: *Teney*, v., [1237–40]: *Thuno*, pr., 1258: *Tuneu*, v. ~ *Tunev*, v., 1323/332: *Thineu*, p., 1328>364: *Cheneu*, p. (Gy. 2: 638).

Bizonyára személynévi eredetű (1276/ 327: *Thenau* szn., FNESz.; 1220/550: *Tunou*, Fehértói 348). Ez a név talán összetartozik a m. *tinó* állatnév török eredetijével.

Mindkét szótagban palatális mgh. (illetve diftongus) szerepel, így a *tinó*-hoz képest hangrendi kiegyenlítődés mehetett végbe. Az 1328>364-as oklevél adatában szereplő *ch* (helyesen: *th*) bizonyára másolási hiba.

Tét 'település Győr vm. DNY-i részén, Poktól D-re' 1251/263/398, 1263/398, 1269, 1270/272: *Teth*, v., t. (Gy. 2: 639).

Személynévi eredetű (FNESz.). Az alapjául szolgáló személynév (1219: *Teth*, Adatok II, 43) török méltóságnévre vezethető vissza.

Tordateleke 'település Győr vm. K-i részén, Gönyű mellett' [1310–42]> 400: *Tordateleke*, t., p. (Gy. 2: 639).

A *Torda* személynévnek (1219: *Torda*, FNESz.: *Torda*) és a birtokos személyraggal ellátott *telek* 'megművelt határrész' közsónak az összetétele. A *Torda*- előtag a birtokos személyére utal; az alapjául szolgáló személynév török eredetű, etimológiai jelentése 'megállt, megmaradt' (Adatok II, 44).

Tőke 'település Győr vm. középső részén, Győr mellett' 1340 k./383/ 550/573, 1383/550/573: *Theuke*, v., 1573: *Thewke* (Gy. 2: 639). **Révfaluként** (l. ott) is említik.

A személynévként is alkalmazott m. *tőke* 'fatőnk' fn.-ből keletkezett, talán személynévi áttétellel (1380: *Teuke* szn., FNESz.: *Nagytőke*).

Tőkés 1550/573: *Thewkes* (Gy. 2: 639).

Egy alkalommal előforduló -s képzős alakváltozata a *Tőke* helynévnek. Esetleg másolási hiba lehet, de hangsúlyozhatja a név helynévi jellegét is (a *tőke* közszóval szemben).

Tördemész 'település Győr vm. DNy-i részén, Mórchida mellett' 1358: *Turdemech*, de, p. Ma: *Tördemész*. (Gy. 2: 640).

Személynévből keletkezett magyar névadással. Etimológiája azonos a *Tordaméc* és a *Badacsony-tördemic* helynevekével (FNESz., Adatok II, 45). Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű, l. 1219/550: *Turdemez* m. R. szn. (MNY. 31: 310).

Az adat olvasata [tördeméc ~ türdeméc].

Tunyog ~ Tunig 'település Győr vm. É-i részén, a Csilizközben' *1244, 1338: *Tunig*, t., p., 1264/278: *Tunug*, 1264/278, 1277: *Tunyg*, v., 1270: *Tuunyg*, v. (Gy. 2: 640).

Személynévi eredetű (FNESz.: *Tunyogmatolcs*). Alapjául szláv személynév (uo.: **Tunegъ*) vagy ennek magyar változata szolgált (NévtVizsg. 21).

Újfalu 1.–2. 'települések Győr vm.-ben, az 1. bizonytalan helyen, a 2. a vm. É-i részén, Győr mellett' 1328>364: *Vyřalu*, p. ~ *Wyřalu*, p., 2. 'település Győr vm. É-i részén, Győr mellett' 1341: *Wyřolu*, p. (Gy. 2: 640).

A m. *új* melléknév és a *falu* közszó alárendelő minőségjelzős összetétele. Az előtag a település későbbi telepítésére utal, arra, hogy környezeténél fiatalabb (FNESz.).

Újlak 'település Győr vm. D-i részén, Pannonhalmától D-re' 1216 Pp./225 k., 1225 Pp./240: *Huiloc*, v., [1237–40]: *Vyloch*, pr. (Gy. 2: 602). Ma: *Ilok(erdő)*.

A m. *új* melléknév és a *lak* 'település' jelentésű közszó összetétele. 'Szentmárton területén létesült új település'-t jelöl (Gy. 2: 602, *Ilok* alatt).

A mai *Ilok* alak az *Újlak* névalakból alakult ki. Az ilyen *uj* > *i* hangváltozás hasonló helynevekben több esetben jelentkezik, l. FNESz.: *Illocska*.

Urukangy ~ Urukang 'település Győr vm. K-i részén, Győrtől K-re' [1237–40]: *Vrucang*, v., 1254: *Vrukang*, v., 1266: *Vrunkang*, t., 1404: *Wrukang*, p. (Gy. 2: 625). **Szentiván** (l. ott) másik neve. Az 1404-es adat Csánkinál *Wrukangy* (Cs. 3: 558–9) formában szerepel.

Etimológiája bizonytalan. Esetleg az **Örkény** helynévével egyezik meg. Ez a település *Urukangy* szomszédja (Gy. 2: 614, *Örkény* alatt), így valamilyen összefüggés feltételezhető a két név

között. Alapja az *Urkun* szn. (l. **Örkény**) lehet; talán a két településnek ugyanaz a személy volt a tulajdonosa.

Az *Örkény ~ Urkon(y)* változatokhoz l. Adatok I, 67. Az *Urukangy* helynév úgy keletkezhetett, hogy inetimologikus mgh. illeszkedett az *r* és *k* msh.-k közé és az utolsó szótag mgh.-ja nyíltabbá vált. A név végi mássalhangzó sporadikus hangfejlődés eredménye lehet. Az ott található hangkapcsolat kétféleképpen is olvasható. Az 1404-es adat a [nygy] olvasatot támogatja. B. Lőrinczy szerint viszont a mai köznyelvi *ny* ~ nyelvjárási *nygy*-megfelelés inkább az erdélyi nyelvjárásokra és csak bizonyos tömorfémákra jellemző (A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei 52–3), a köznyelvi *ny* ~ nyelvjárási *ng* ellenben épp a dunántúli nyelvjárásokra (uo. 103–4).

Várasnyúl 'település Győr vm. D-i részén, Pannonhalmától ÉNy-re' [1283 k.]/ 353: *Warasnul*, v. (Gy. 2: 613). Egy alkalommal így említik **Nyúl** (l. ott) falut.

Az elsődleges **Nyúl** helynévnek és a *vár* 'erődítmény' jelentésű közszó -s ellátottságot jelölő képzős alakjának összetétele. A tatárjárás után eszerint a béli apátság várat építhetett itt (Gy. 2: 613).

Vének 'település Győr vm. ÉK-i határán' [1093]: *Uueinic*, pr., 1216 Pp./ 225 k.: *Weinuc*, v., 1225 Pp./Reg: *Veynuc*, v., 1233: *Weynech*, v. ~ *Weynic*, v. ~ *Weynich*, v., [1237–40]: *Veynuch*, pr. ~ *Weynuch*, pr., 1263>XIV: *Wenik*, v., 1332: *Weynik*, p. Ma: *Vének* (Gy. 2: 640).

Személynévi eredetű (FNESz.), a m. *Vének* szn.-ből keletkezett. Ez a m. *vén* 'öreg' melléknévből lett *Vén* (alakváltozata: *Vein*) szn. kicsinyítő képzős alakja (hasonló, életkorra utaló a m. *Vénes* szn., l. Kálmán 44). Melich felvetette azt is, hogy szl. eredetű lehet, vö. lengyel *Wen(i)ek* szn., viszont A honfoglaláskori Magyarország című könyvében (Melich, HonfMo. 241) hangtani megfontolások miatt ezt elvetette, és a melléknévi eredetet erősítette meg.

A személynévi eredetet mindenképpen bizonyítja az [1093]-as oklevél, amelyben az áll, hogy a falu nevét egy telepesről (*a colono*) kapta (Gy. 2: 640).

Az adatok olvasata [vejník ~ vejnük], a -k előtt tövéghangzó található (Melich, HonfMo. 241).

Zámoly 'település Győr vm. É-i részén, Győrtől ÉNy-ra' 1271/295/XVIII: *Zámoly*, t. (Gy. 2: 641).

Valószínűleg szláv helynévi eredetű (FNESz.: *Győrzámoly*, Kázmér, Alsó-Szigetköz 50). A szláv név értelme tkp. 'zátony mögötti hely, zátony möge'. Az adat egy 18. századi másolatban maradt fenn, ezért helyesírás-történeti szempontból nem értékelhető.

Névalakmutató

<i>Ahchyn</i> Asszony	<i>Castrum Hedrici</i> Héder	<i>Geur Zemere</i> Győrszemere
<i>Alap</i> Alap	<i>(Villa) Cepani</i> [Csépánfalva]	<i>Gevr-</i> Győr
<i>Alapy</i> Alap	<i>Cethun</i> Csécsény	<i>Gewd</i> Gyúd
<i>Alsok</i> Alsok	<i>Chechen</i> Csécsény	<i>Gewr-</i> Győr
<i>Ang</i> Áng	<i>(Minor) Chechen</i> [Kis]csécsény	<i>Gewmerw</i> Gyömörő
<i>Apathelky</i> Apatelke	<i>Cheneu</i> Tényő	<i>Gormath</i> Gyarmat
<i>Apaty</i> Apáti	<i>(Maior) Chethen</i> [Nagy]csécsény	<i>Gormoth</i> Gyarmat
<i>Arpas</i> Árpás	<i>(Minor) Chethen</i> [Kis]csécsény	<i>Gourin</i> Győr
<i>Asscun</i> Asszony	<i>Chimudi</i> Himüd	<i>Gueneu</i> Gönyű
<i>Assun</i> Asszony	<i>Chytuan</i> Csitván	<i>Gug</i> Gúg
<i>Azun</i> Asszony	<i>Chytwan</i> Csitván	<i>Gulla</i> Gulla
<i>Azzun</i> Asszony	<i>Colchud</i> Kulcsod	<i>Guneu</i> Gönyű
<i>Balon</i> Balony	<i>Coun</i> Kóny	<i>Gunew</i> Gönyű
<i>Balun</i> Balony	<i>Con</i> Kóny	<i>Gunu</i> Gönyű
<i>Bacha</i> Bácsa	<i>(Villa) Cruciferorum</i> [Keresztes]	<i>Gunyeu</i> Gönyű
<i>Barath</i> Barát	<i>Culchud</i> Kulcsod	<i>Gunyu</i> Gönyű
<i>Barathy</i> Barát	<i>Curmzwe</i> Koroncó	<i>Guud</i> Gyúd
<i>Barathy Sokorow</i> Barátsokoró	<i>Cuyar</i> Kajár	<i>Guug</i> Gúg
<i>Baratsucurov</i> Barátsokoró	<i>Drug</i> Dorog	<i>Gvvg</i> Gúg
<i>Baraty</i> Barát	<i>Durug</i> Dorog	<i>Gwmerew</i> Gyömörő
<i>Barba</i> Barba	<i>Durugh</i> Dorog	<i>Gwnu</i> Gönyű
<i>Bard</i> Bárd	<i>Ecch</i> Écs	<i>Gwnyw</i> Gönyű
<i>Bascha</i> Bácsa	<i>Ecchu</i> Écs	<i>Gyarmath</i> Gyarmat
<i>Bayaz</i> Bajaz	<i>Ech</i> Écs	<i>Gynu</i> Gönyű
<i>Beerch</i> Bercs	<i>(Maior) Ech</i> Nagyécs	<i>Gyodizenthepetur</i>
<i>Beka</i> Béka	<i>(Minor) Ech</i> Kisécs	Gyúdiszentpéter
<i>Bekasemmiklos</i> Béka	<i>Echy</i> Écs	<i>Gyudyzenpetur</i> Gyúdiszentpéter
<i>Bene</i> Bene	<i>Ecy</i> Écs	<i>Gywr-</i> Győr
<i>Berch</i> Bercs	<i>Eech</i> Écs	<i>Hag</i> Hegy
<i>Bobut</i> Babot	<i>(Maior) Eech</i> Nagyécs	<i>Hecce</i> Hekcse
<i>Bobwd</i> Babot	<i>Ehc</i> Écs	<i>Hechcze</i> Hekcse
<i>Bode</i> Bódé	<i>Eschu</i> Écs	<i>Heche</i> Hekcse
<i>Bolon</i> Balony	<i>Esu</i> Écs	<i>Hecse</i> Hekcse
<i>Borat</i> Barát	<i>Eurken</i> Örkény	<i>Hedruhuara</i> Héder
<i>Borbacz</i> Barbacs	<i>Eurkyn</i> Örkény	<i>Hedruhvar</i> Héder
<i>Borboch</i> Barbacs	<i>Farkasfeld</i> Farkasföld	<i>Hegce</i> Hekcse
<i>Boyas</i> Bajaz	<i>Farkasfeulde</i> Farkasföld	<i>Heydreh</i> Héder
<i>Boych</i> Bajcs	<i>Farkasfewld</i> Farkasföld	<i>Himudi</i> Himüd
<i>Brath</i> Barát	<i>Fuhd</i> Fúd	<i>Hol</i> Hal
<i>Buchsaag</i> Bocsság	<i>Galambokorou</i> Galambokoró	<i>Horosty</i> Haraszti
<i>Buchsag</i> Bocsság	<i>Ganth</i> Gyánt	<i>Horozty</i> Haraszti
<i>Budey</i> Bódé	<i>Ganu</i> Gönyű	<i>Hucche</i> Hekcse
<i>Buhun</i> Bőny	<i>Ganyu</i> Gönyű	<i>Huiloc</i> Újlak
<i>Bun</i> Bőny	<i>Gemero</i> Gyömörő	<i>Huzzeu</i> Hosszú
<i>Buun</i> Bőny	<i>Geor-</i> Győr	<i>Huzzyu</i> Hosszú
<i>Bysa</i> Bisa	<i>Germolth</i> Gyermolt	<i>Hymud</i> Himüd
<i>Capi</i> Kapi	<i>Geud</i> Gyúd	<i>Icran</i> Ikrény
<i>Capuy</i> Kapi	<i>Geur-</i> Győr	<i>Ikran</i> Ikrény
<i>Capy</i> Kapi	<i>Geuru</i> Győr	<i>Ikren</i> Ikrény

Ilmar **Ilmár**
Inferior Zop[y] **[Alsó]szap**
Irenfelde **Irénýföde**
Jeur- **Györ**
Juren **Irény**
Kapuy **Kapi**
Kapy **Kapi**
Kayar **Kajár**
Kenezrekezy **Kenézrekesze**
Kopui **Kapi**
Kopuy **Kapi**
Koyar **Kajár**
Kozmatelke **Kozmatelke**
Kubulkuth **Köbölkút**
Kulchud **Kulcsod**
(Minor) Kulchud **[Kis]kulcsod**
Kulchuld **Kulcsod**
Kulchwd **Kulcsod**
Kus **Kos**
Kvyar **Kajár**
Kwbwlkwth **Köbölkút**
Kwesd **Kövesd**
Kyar **Kajár**
Kys Ech **Kisécs**
Kysfalu **Kisfalu**
Kysfolw **Kisfalu**
Luzan **Luzsány**
Lučan **Luzsány**
Maior Chethen **[Nagy]csécsény**
Maior Ech **Nagyécs**
Maior Eech **Nagyécs**
Maior Meger **Nagymegyer**
Maior Megyer **Nagymegyer**
Maior Peer **[Nagy]pér**
Malomsok **Malomsok**
Marchytha **Markota**
Markata **Markota**
(Pons) Maurittii **Mórichida**
Mauruchhida **Mórichida**
Medwe **Medve**
Meger **Megyer**
(Maior) Meger **Nagymegyer**
(Maior) Megyer **Nagymegyer**
Megere **Megyer**
Megery **Megyer**
Mendscenth **Mindszent**
Mendzenth **Mindszent**
Menfeu **Ménfő**
Menfeü **Ménfő**
Menfew **Ménfő**
Menfy **Ménfő**
Merges **Mérges**

Milaca **Nelka**
Minor Chechen **[Kis]csécsény**
Minor Chethen **[Kis]csécsény**
Minor Ech **Kisécs**
Minor Kulchud **[Kis]kulcsod**
Minor Peer **[Kis]pér**
Morgata **Markota**
Morgota **Markota**
Morricidia **Mórichida**
Moruchyda **Mórichida**
Mouruchhida **Mórichida**
Movrcida **Mórichida**
Mowricida **Mórichida**
Mulunsuk **Malomsok**
Musun **Moson**
Musuny **Moson**
Mycud **Mikod**
Nagh Ech **Nagyécs**
Negeuen **Negyven**
Negewen **Negyven**
Nelka **Nelka**
Nema **Néma**
Noah **Novák**
Noak **Novák**
Nogech **Nagyécs**
Nog Ech **Nagyécs**
Nogmeger **Nagymegyer**
Nouac **Novák**
Nowak **Novák**
Nul **Nyúl**
Nulos **Nyulas**
Nulu **Nyúl**
Nuul **Nyúl**
Nwl **Nyúl**
Nylka Socrou **Nelkasokoró**
Nyul **Nyúl**
Nyulas **Nyulas**
Ohsun **Asszony**
Ohzynfolua **Asszony**
Orky **Örkény**
Ossun **Asszony**
Olsousokoro **Alsósokoró**
Olsuc **Alsok**
Oltua **Oltva**
Olup **Alap**
Oztorgathw **Oszorgató**
Pak **Pakos**
Pakus **Pakos**
Panauuadi **Ponyvád**
Pannauad **Ponyvád**
Patas **Patos**
Patka **Pátka**

Paznam **Páznán**
Paznan **Páznán**
Paznan Sukoro **Páznánsokoró**
Pech **Péc**
Peech **Péc**
Peer **Pér**
(Maior) Peer **[Nagy]pér**
(Minor) Peer **[Kis]pér**
Per **Pér**
Pethlend **Petlend**
P(i)riza **Precse**
Pitud **Pityud**
Pogona **Pogona**
Poguna **Pogona**
Pok **Pok**
[P]ok **Pok**
Poky **Pok**
Pons Maurittii **Mórichida**
Posnem **Páznán**
Pothos **Patos**
Pothus **Patos**
Pothouch **Patos**
Potka **Pátka**
Potos **Patos**
Poznan **Páznán**
Preccha **Precse**
Precha **Precse**
Preche **Precse**
Preke **Precse**
Priza **Precse**
Puck **Pok**
Puk **Pok**
Puku **Pok**
Puky **Pok**
Quiar **Kajár**
Quoyar **Kajár**
Raba **Rába**
Rabay **Rába**
Raduan **Radvány**
Rauasd **Ravazd**
Reeffalu **Révfalu**
Reevfalw **Révfalu**
Rekezu **Rekesze**
Rethi **Réti**
Rethy **Réti**
Rety **Réti**
Rewfalw **Révfalu**
Roasd **Ravazd**
Roazd **Ravazd**
Rodoan **Radvány**
Rodovan **Radvány**
Roduan **Radvány**

Rouozd Ravazd
Roz Ravazd
Ruozd Ravazd
Ruozti Ravazd
Ruzd Ravazd
Ruzeti Ravazd
Rvoz d Ravazd
Ryty Réti
Saag Ság
Saagh Ság
Sacorou Sokoró
Sacorov Sokoró
Sag Ság
S. Johannem Szentiván
Scaua- Szava
[Sceez] Szűz
Scekteneu Széktényő
Scemere Szemere
Scenthwyd Szentvid
Scentuid Szentvid
Scentwyd Szentvid
Sceuleus Meger Szőlősmegyer
Scezv Szűz
Scis Szűz
Scisc- Szűz
Semian Semján
Semyansuka Semján
Senan Semján
Seur- Győr
Sewn Szőny
Sochorou Sokoró
Sochrout Sokoró
Socorou Sokoró
Socrout Sokoró
Sokoron Sokoró
Sokorov Sokoró
Sokorow Sokoró
Sucorou Sokoró
Sug Gúg
Sukuro Sokoró
Sukurou Sokoró
Symiansuka Semján
Takach Takács
Takachy Takács
Tap Táp
Tapan Táp
Tariam Tarján
Tarian Tarján

Taryan Tarján
Teeneu Tényő
Teke Teke
Teke Maior [Nagy]teke
Teke Minor [Kis]teke
Teneu Tényő
Teney Tényő
Terendouil Ikrénydomb
Teryan Tarján
Teth Tét
Tharian Tarján
Thelukbarath Telekbarát
Theneu Tényő
Theuke Tőke
Thewke Tőke
Thewkes Tőke
Thineu Tényő
Thorian Tarján
Thuno Tényő
Tordateleke Tordateleke
Torian Tarján
Toriani Tarján
Toryan Tarján
Tuneu Tényő
Tunev Tényő
Tunig Tunyog
Tunug Tunyog
Tunyog Tunyog
Turdemech Tördemész
Tuunyg Tunyog
Tyrian Tarján
Urs Örs
Uruz Örs
Ustragatheu Oszorgató
Uueinic Vének
Veynuc Vének
Veynuch Vének
*Vico S. Adalberti Szent-
 adalbertfalva*
Villa Cruciferorum [Keresztes]
Vrken Örkény
Vrs Örs
Vrucang Urukangy
Vrukang Urukangy
Vrunkang Urukangy
Vyfalu Újfalu
Vyloch Újlak
Vzturgatw Oszorgató

Warasnul Várasnyúl
Weinuc Vének
Wenik Vének
Weynech Vének
Weynic Vének
Weynik Vének
Weynich Vének
Weynuch Vének
Wrsmusun Örsmoson
Wrsmusuna Örsmoson
Wrukang Urukangy
Wyfalu Újfalu
Wyfolu Újfalu
Ylmar Ilmár
Yren Irény
Yrus Örs
Yuren Irény
Zaglon Százló
Zámoly Zámoly
Zaslo Százló
Zaua Szava
Zava Szava
Zazlou Százló
Zemere Szemere
Zenthadalberthfalwa
Szentadalbertfalva
Zenthe Sente
Zenthmihal Szentmihály
Zenthuid Szentvid
Zenthyuan Szentiván
Zerdahel Szerdahely
Zerechen Szerecsény
Zeredahel Szerdahely
Zeskwth Szűzkút
Zerk Szerk
Zeuleus meger Szőlősmegyer
Zezcuth Szűzkút
Zoa Szava
Zob Szap
Zoop Szap
Zop Szap
Zoph Szap
Zopy Szap
(Inferior) Zop[y] [Alsó]szap
Zup Szap
Zwzkwth Szűzkút

I. Bevezetés

Munkánkban az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek leírását, azok rendszerének feltárását tűztük ki célul. Ez a vállalkozás talán annyiban újszerű, hogy mainál korábbi korszak helyneveinek rendszerezésére egy adott terület teljes névállományát illetően eddig még nem történt kísérlet.

Az általunk feldolgozott névállomány több irányból körülhatárolható. E g y m e g h a t á - r o z o t t v á r m e g y e teljes településnév-állománya adja a vizsgálati korpuszt, amelynek összeállításában GYÖRFFY GYÖRGY nagyszabású munkájára, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzára támaszkodtunk. GYÖRFFY a legkorábbi dokumentumoktól 1332–37-ig, az első országos pápai összeírás időpontjáig gyűjti össze a korabeli települések ö s s z e s ismert történeti adatát. A GYÖRFFYNél szereplő adatállományból csak a településneveket vizsgáljuk, az egyéb helyneveket (vízrajzi, domborzati neveket és a településnévként bizonyosan nem használt mikrotoponimákat) nem vettük fel az adatok közé. A településnevek keletkezésének magyarázatában - ha erre szükség van - természetesen ezeket is felhasználtuk.

Ezt a szinkrón adatállományt n y e l v é s z e t i szempontból és a nyelvészet eszközeivel dolgozzuk fel. A tisztán nyelvészeti megközelítés az ómagyar helynévkutatásban újszerűnek mondható, nincs hagyománya (az ún. történeti helynévtipológiával szemben), így nem áll rendelkezésünkre olyan modell sem, amelynek alapján a korpusz elemzését mintegy automatikusan, valamely jól bevált és általánosan elfogadott módszerre, szempontrendszerre támaszkodva elvégezhetnénk. Mielőtt hozzákezdénénk a tényleges adatfeldolgozáshoz, tisztáznunk kell tehát dolgozatunk elméleti háttérét és választott módszerét, a témát érintő korábbi szakirodalmat is segítségül véve.

II. Célkitűzéseink a tudománytörténeti előzmények tükrében

A magyar történeti helynévkutatás helyzete és feltételei az utóbbi negyedszázadban gyökeresen megváltoztak, alapvetően új lehetőségeket teremtve az újabb vizsgálatok számára. Ezt a fejlődést a kutatást meghatározó két nagy tudományterület, a történettudomány és a történeti nyelvtudomány szempontjából célszerű vizsgálni.

E két vonulatnak egymástól elkülönített áttekintését az indokolja, hogy a kutatás - tárgyának természetéből következően - a két tudományterületen egymástól jórészt függetlenül folyik: bár egymásra vannak utalva (a történettudománynak például szüksége van megbízható névetimológiákra, a nyelvészetnek pedig a történeti háttér ismeretére), és felhasználják egymás eredményeit, mégis alapvetően eltérnek céljaik és ennél fogva szempontrendszerük tekintetében is. Mivel a nyelvészeti előzményeknek lényegesen nagyobb köre érinti témánkat, mint a történettudomány keretében végzett kutatásokénak, így célszerűnek tartjuk - a jobb áttekinthetőség kedvéért - az előbbieket két csoportra bontva tárgyalni: külön térünk ki a legfontosabb nyelvtörténeti és névtörténeti munkákra, majd a nyelvészeti helynévtipológiai tárgyú publikációk köréből azokat mutatjuk be, amelyek céljai a mieinkkel bizonyos értelemben hasonlóságot mutatnak, illetve amelyek az általunk alkalmazott rendszernek is alapjául szolgálnak.

1. A történeti kutatások legfontosabb eredményei

Ezen a területen elsőként kell emlitenünk GYÖRFFY GYÖRGY átfogó, hiánypótló művét, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzát (I. kötet 1963, ²1966, ³1987, II. és III. 1987)¹. Ez a legújabb történettudományi módszerek figyelembevételével, korszerű formában, nyelvileg is hitelesen közli a korai ómagyar kori helynévadatokat, nyelvtörténészek számára is jól kezelhetően téve hozzáférhetővé azokat². Vármegyékre, azon belül pedig településekre bontva adja meg az összes ismert településtörténeti adatot a 14. század közepéig. Nyelvészeti felhasználhatóság szempontjából GYÖRFFY adattára messze felülmúlja a hagyományos elveket követő, az okleveleket történeti rendben közlő, az adatokat helyhez nem kötő okmánytárakat; lehetővé téve így többek között a szórványok nyelvjárástörténeti szempontból való hasznosítását is.

Rendszerezésre viszont a történeti földrajz nem vállalkozhat: ezt az úgynevezett történeti helynévtipológia³ hivatott elvégezni. E kutatási terület megalapozása alapján véve KNEZSA ISTVÁN két munkájához: a Magyarország népei a XI. században címűhöz (1938) és különösen a Keletmagyarország helyneveihez (1943), valamint BÁRCZI GÉZA A magyar szókincs eredete című munkájának második kiadásához (1958) fűződik. Legkorszerűbben (és nyelvészeti szempontból talán legtanulságosabban) pedig KRISTÓ GYULA fejt ki Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához című tanulmányában (1976)⁴. KRISTÓ a történettudományhoz tartozó diszciplínákban alkalmazott tipológia hagyományos

¹ A szemléletesség kedvéért az egyes munkák kiadásának évét is megadjuk a folyószövegben.

² L. pl. KISS LAJOS (MNY. 84: 129-55) és KÁLMÁN BÉLA (Nyr. 111: 483-5) véleményét.

³ Ezt a megnevezést KRISTÓ GYULA a helynevek azon tipológiájára alkalmazza, amely „az egyes [földrajzinév-] típusokra nézve kronológiai jellemzőket dolgozott ki, megállapította azokat az időhatárokat, amelyek között az egyes típusok tagjai keletkeztek” (Szempontok 3).

⁴ KRISTÓ munkáját súlyos kritikával illette MAKKA LÁSZLÓ a róla írt recenziójában (Nyr. 103: 97-106). KRISTÓ a kritikát visszautasította és több ponton cáfolta (Nyr. 104: 250-6).

kategóriáit és terminológiáját követve, meglehetősen bő történeti névanyagra építve próbálja rekonstruálni az ómagyar kori településnév-adási rendszert (különösen annak időbeli rétegzettségét szem előtt tartva), és közben felülvizsgálja az őt megelőző kutatók ilyen tárgyú megállapításainak megbízhatóságát. Egyik legjelentősebb vonása, hogy az ómagyar kori helynevek történettudományi és nyelvészeti kutatása között közvetít. Tipológiája viszont – amint ezt KRISTÓ is hangsúlyozza – *nyelvészeti szempontból* nem feltétlenül tekinthető helytállónak (erre a rendszer bemutatása során részletesen ki fogunk térni), mert a kategóriákat tudatosan úgy választja meg, hogy azok a településtörténet kronológiai kérdéseinek vizsgálatában a leghatékonyabban legyenek felhasználhatók.

Említenünk kell még néhány olyan munkát, amelyek a történeti kutatások keretében születtek, és szintén az Árpád-kori helynévrendszerrel, annak bizonyos *részletei* kérdéseivel foglalkoznak, és amelyeket dolgozatunk írása folyamán valamilyen formában felhasználtunk. Ilyen munka a KRISTÓ GYULA-MAKK FERENC-SZEGFÜ LÁSZLÓ szerzőhármas által közzétett Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. E kétrészes tanulmány (I. rész 1973; II. rész 1974) szerzői a helynévrendszer bizonyos részeihez (pl. a törzsnévi, a nemzetségnévi, a népnévi eredetű helynevek csoportjához) nagy valószínűséggel kapcsolódó neveket gyűjtötték össze a teljesség igényével⁵. Nem vették fel viszont adattárukba az egyes nevekhez kapcsolódó összes korai előfordulást, csupán a megfelelő (egy kiválasztott névelemet tartalmazó) településnév első említését. Ez igen erősen korlátozza nyelvészeti szempontból való felhasználhatóságát, mint ahogy az is, hogy a nevek etimológiájának megadásakor nem szerepel a forrásra való hivatkozás⁶, így azok ellenőrzése rendkívül körülményes. Egy másik helynévtipológiai vonatkozású munka HECKENAST GUSZTÁV Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban című monográfiája (1970). Ez a település lakóinak foglalkozása alapján történő névadási típussal kapcsolatban tartalmaz nyelvészeti szempontból is értékes adalékokat, bár elsősorban történeti következtetések levonására törekszik.

2. A nem tipológiai jellegű nyelvészeti kutatások legfontosabb eredményei

A történettudomány mellett a nyelvtudomány egyes diszciplínái (elsősorban a névtan, a történeti hangtan és alaktan, valamint a helyesírás-történet) is behatóan tanulmányozták a korai ómagyar kori helyneveket. Számos elemző tanulmány született ebben a témában; így a jelen munka keretei között csak azoknak a rövid ismertetésére vállalkozhatunk, amelyek témánkhoz a legszorosabban kapcsolódnak, illetve amelyek a történeti névtani kutatások lehetőségeinek gyökeres átalakulásához a leginkább hozzájárultak⁷.

Elsőként kell szólnunk a legátfogóbb helynévtörténeti munkáról, a KISS LAJOS által készített Földrajzi nevek etimológiai szótáráról (4., bővített és javított kiadása: 1988)⁸. Ez hatalmas névanyagot vizsgál, megadja az illető helynevek feltételezett etimológiáját, az egyes névalakok

⁵ Adatok I, 3.

⁶ Amint a szerzők leszögezik, nem jelezték forrásaikat a tárgyalt nevek etimológiáinál, ugyanis ezekre vonatkozó ismereteiket „különböző etimológiai kézikönyvekből és (nyelvészeti) folyóiratokból” nyerték, a források ismételt feltüntetése pedig nagymértékben megnövelte volna a terjedelmet (Adatok I, 8).

⁷ A magyar névtani kutatások történetének bővebb összefoglalását adó publikációk egyik legutóbbi listája megtalálható HOFFMANN-nál (7-8); ő maga is ismertet jó néhány fontos tanulmányt (i. m. 8-26).

⁸ KISS LAJOS a FNESz-t 1996-ban további szócikkekkel is kiegészítette, l. Kiegészítés a Földrajzi nevek etimológiai szótárához: MNy. 92: 228-36, 367-76, 488-501.

első (és bizonyos esetekben további) történeti adatait, valamint a kapcsolódó szakirodalom igen bőséges jegyzékét is. Az ómagyar kori helynevek vizsgálatában elsősorban etimológiai megjegyzései rendkívül értékesek. KISS LAJOS csak a j e l e n k o r i magyar makrotoponimákat akarja teljességre törekedve összegyűjteni, így viszont számos Árpád-kori településnév nem szerepel a FNESz.-ben - ti. azok, amelyek az idők során a magyar makrotoponimákból eltűntek, és ma már nem élnek településnévként.

Egy másik nagyobb névetimológiai szótárat is meg kell említenünk: MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtárát (1972). Ez a munka egyfelől áttekinti a megye területéhez köthető valamennyi helységnév összes korai adatát, történeti alakulását és etimológiáját (így a mára eltűnt településneveket is), másfelől bizonyos tipológiai rendszerezésre is törekszik. A tipológiai szempont viszont viszonylag periferikusan jelenik meg (röviden a bevezető részben⁹, illetve az adattár szócikkeibe foglalva).

Az etimológiai szótárak mellett - bár témánkhoz csak érintőlegesen kapcsolódik, ám a magyar történeti névtudományra nézve meghatározó jelentőségű - meg kell említenünk A magyar nyelv történeti nyelvtanának a korai ómagyar kort tárgyaló I. kötetét (1992), amely hatalmas nyelvi anyag alapján készült, megbízható, modern nyelvtörténeti szintézist képvisel, és így a történeti névtani kutatások számára alapvető fontosságú. A helynévtörténeti kutatások szempontjából közvetlenül is felhasználható a kötetben szereplő két fejezet a korai ómagyar kor képzett, illetve összetétellel alkotott helyneveiről. Ezek a részek viszont - a kézikönyv hangsúlyozott célkitűzésének megfelelően - csak morfológiai-szintaktikai szempontokat vehettek tekintetbe; a számunkra elsősorban érdekes funkcionális, illetve szemantikai mozzanatok feltárása szükségszerűen kívül esik tárgyán.

Rövid terjedelmű, ám nélkülözhetetlennek mondható - mivel hiánypótló - KISS LAJOS egy újabb munkája, a Földrajzi neveink nyelvi fejlődése (1995). Ez elsősorban két szempontból jelentős: egyrészt (tudomásunk szerint elsőként) tömören, de világosan összefoglalja a földrajzi nevek történetében megfigyelhető - döntően hangtani és alaktani - változástípusokra vonatkozó terminológiát, és ezzel a kutatás számára felajánl egy olyan fogalmi készletet, amelynek követése megelőzheti az ilyen eredetű zavaró félreértéseket és vitákat. Másrészt pedig példatárként is igen jól alkalmazható.

A s z e m é l y n é v i e r e d e t ű helynevek vizsgálatához nélkülözhetetlenek az ilyen tárgyú ómagyar kori adattárak. A korai ómagyar kor személynévi adatainak egy részét dolgozza fel FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori kis személynévtár című gyűjteménye (1983). Ennek hátránya, hogy az összes korabeli oklevélnek mindössze igen kis hányadát fogja át¹⁰, és így közel sem a teljes Árpád-kori személynévanyag található meg benne. Későbbi adatok összegyűjtésére vállalkozik, így korlátozottabb felhasználhatóságú, de mindazonáltal igen értékes a korai ómagyar kori névkutatás számára is KÁZMÉR MIKLÓS Régi magyar családnevek szótára - XIV–XVII. század című munkája (1993). E tekintélyes gyűjtemény alapján nagyon sok következtetést vonhatunk le a 14. század előtti hely- és személynevekre, és nem kell - korai adattárak híján - későbbi, mai névtárakra támaszkodnunk, amikor a középkorból közvetlenül nem adatolható személynévek meglétére keresünk bizonyítékot. Ezek a korai adatállományt összegyűjtő, viszonylag átfogó munkák a helynévkutatás számára igen nagy segítséget jelentenek. Ennek ellenére nagy szükség lenne az Árpád-kori okleveleink anyagából össze-

⁹ MEZŐ-NÉMETH 11-5.

¹⁰ Ti. a Dömösi összeírás, a Tihanyi összeírás, az Aradi összeírás, a Váradi Regestrum és az Albeus-féle összeírás anyagát (FEHÉRTÓI 9).

állított teljes személynévi adattárra is. Komoly nehézséget jelent továbbá az is, hogy nincs olyan szótárunk, amely a korai személynévek etimológiáját vizsgálná.

Az átfogó munkák mellett a tanulmányok másik csoportja a névtörténet egyes részletkérdéseivel foglalkozik, de általánosabb következtetései révén a helynévtörténeti vizsgálatok során gyakran és sikerrel használható. Számos olyan nyelvészeti elemző tanulmány született, amely egy bizonyos névelem előfordulását vizsgálja a mai és a történeti helynévanyagban - így pl. B. LÖRINCZY ÉVÁ: Az *-s ~ -cs* képzővel alakult névanyag az ómagyar korban (1962), KÁZMÉR MIKLÓS: A »falu« a magyar helynevekben XIII–XIX. század (1970) és HAJDÚ MIHÁLY: A *szer* helyneveinkben (I. rész: 1986; II. rész: 1987). Másfelől bőséggel állnak olyan munkák is rendelkezésre, amelyek bizonyos értelemben tipológiai kérdések körüljárására vállalkoznak, így pl. BENKŐ LORÁND Víz- és helységneveink viszonyához című tanulmánya (1947), PAPP ZSUZSANNÁtól az Állatnevek középkori földrajzi neveinkben (1970) és HOFFMANN ISTVÁNTól A metaforikus helynévadás (1991). E tanulmánycsoport legújabb és egyik legterjedelmesebb, legalaposabb példája MEZŐ ANDRÁS A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század) című monográfiája, amely e névadási típus részletekbe menő tárgyalása mellett tartalmazza ennek a tudomány mai állása szerint teljes adattárát is, és (MEZŐ ANDRÁS korábbi munkájához, az 1982-ben megjelent A magyar hivatalos helységnévadáshoz hasonlóan) mind alaposságával, mind felépítésével modellként szolgálhat későbbi, hasonlóan egy-egy névadási típust feldolgozó munkák számára. A későbbi tipológiai kutatásokat szemléletükben és fogalomkészletükben befolyásoló újabb tanulmányok közül feltétlenül említést érdemel JUHÁSZ DEZSŐ A magyar tájnévadás (1988) című munkája is. Ezekhez járul az a nagyszámú, a szakfolyóiratokban (Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, Névtani Értesítő stb.) megjelent írás, amely az egyes nevek etimológiáját vizsgálja.

Mára tehát a helynévtörténeti kutatásnak olyan komoly méretű tudásanyag áll rendelkezésére, amely jó alapokat kínál a GYÖRFFY által közzétett hatalmas névállomány feldolgozására. Ehhez járul egy másik fejlődési tendencia, a számítógépes adattárolás és feldolgozás lehetőségeinek fokozatos felismerése és felhasználása a történeti nyelvtudományban. Ez gyökeresen megváltoztatja a kutatás módszerét: a hagyományos cédulázáshoz képest jóval hatékonyabb, összehasonlíthatatlanul nagyobb adatmennyiség összegyűjtését és feldolgozását teszi lehetővé.

Ennek a fejlődésnek a következtében megnyílt az út egy távlati cél: a korai ómagyar kori helynévkincs egészének leírása, feldolgozása felé. Amint BENKŐ LORÁND újabban több alkalommal hangsúlyozta, a helynevek kutatása nem csupán öncél, hanem a magyar történeti nyelvtudomány egyik legtöbbet ígérő fejlődési iránya a közeljövőben¹¹. Az egyik legfontosabb feladatnak a névanyag nagy adatbázisok alapján történő, teljes körű feldolgozását tartja¹². A KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén az elmúlt években megkezdődött egy olyan helynévtörténeti adatbázis kiépítése, amely ezt az alapot kívánja megteremteni. A kutatás céljait a program vezetője, HOFFMANN ISTVÁN az Ómagyar kori helynévfeldolgozások című

¹¹ „A korai oklevelek óriási mennyiségű magyar nyelvi tulajdonnévi anyaga, amely alapjaiban a magyar közszói állományból alakult, a magyar nyelvnek nemcsak egykori fonetikai, morfológiai, lexikai és szemantikai képét tükrözteti nagy bőséggel, hanem a helynevek lokalizálhatósága folytán a belső nyelvi tagolódásra is fényt vet.” A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai...: HonfNy. 173. L. még NÉ. 18: 5-15 és MNy. 92: 399-403.

¹² Vö. MNy. 92: 399. Hasonlóképpen KIEFER FERENC is hangsúlyozta a széles körű számítógépes nyelvi feldolgozások jelentőségét (bár leíró nyelvészeti alkalmazásukra összpontosítva), Magyar Tudomány 1997: 1251-5.

műhelytanulmányban (1996) fejtette ki¹³. A jelen tanulmány ebbe az átfogó kutatási programba illeszkedik, annak részének tekinthető. Ez azt jelenti, hogy a tanszéken évek óta és sikerrel alkalmazott feldolgozási módszerekhez alkalmazkodik, és a bevált adatbázis-kezelési eszközökre épít. A feldolgozás elsődleges elméleti háttérét az a helynévtipológia képezi, amelyet HOFFMANN ISTVÁN fejtett ki Helynevek nyelvi elemzése című munkájában (1993). Mivel dolgozatunkban a rendszerezés központi szerepet játszik, célszerű részletesebben is áttekin-tenünk a nyelvészeti helynévtipológia bizonyos fejleményeit.

3. A nyelvészeti helynévtipológia legfontosabb eredményei

Említettük fentebb, hogy a történettudomány saját céljait követve igen régóta foglalkozik az ómagyar kori helynevekkel és különösen tipológiájukkal. A nyelvészeti helynévtipológia a történetihez képest későbbi fejlemény, fokozatosan épült rá, és csak a közelmúltban kezdett el erőteljesebben függetlenedni tőle.

A helynevek tisztán immanens vizsgálatának igényét először LŐRINCZE LAJOS fogalmazta meg Földrajzineveink élete című tanulmányában (1947). LŐRINCZE hangsúlyozza, hogy a földrajzi neveket nem szabad csupán külső szempontok alapján kutatni, hanem elsősorban sajátos jellegüket, rendszerszerűségüket kell látnunk¹⁴. A mai kutatás számára is értékes megjegyzéseket fűz néhány általa feltételezett névadási típushoz, és ami talán a leglényegesebb: elsőként veti fel a szakirodalomban az alapos névjárástani kutatások nélkülözhetetlenségének gondolatát¹⁵. Egy sajátos (a mi fogalmaink szerint leginkább keletkezéstörténeti jellegű) helynévtipológia körvonalait vázolja fel, amelyben az „elnevező” ember és a „névadó” táj¹⁶ viszonyát taglalja, ez alapján különböztet meg természeti, műveltségi és eseményneveket. LŐRINCZE ezt az erőteljesen metaforikus nyelvezetű, pszichologizáló jellegű megközelítést névélettaní vizsgálatnak hívja¹⁷.

Ezt a kifejezést a későbbi szakirodalom (így elsősorban KRISTÓ, de kevésbé sarkítottan KÁZMÉR, HOFFMANN és bizonyára a névtani irodalom zöme) is használja, mégpedig alapján véve a nem történeti tipológiának, tehát a névközpontú-nyelvészeti szempontú névvizsgálatok

¹³ Megjelent: MNyj. 32: 43-52; l. különösen: 45 és 47-8.

¹⁴ „A földrajzi nevek keletkezésének módja és vázolt természete [a kiemelés tőlünk: a szerzők] a magyarázata annak, hogy ezek a tájban lejátszódott eseményeknek, történeteknek, változásoknak elsőrendű emlékei, s így a történeti tudományoknak is becses forrásai” (LŐRINCZE 4).

¹⁵ „Hogy az egyes tájak földrajzinév-kincse miben különbözik egymástól, az egyes neveknek mekkora az elterjedési köre, milyen alak- és jelentésváltozatai vannak, melyik él csak mai, melyik csak történeti névben, megvan-e vagy elhomályosodott-e a közszoói jelentése - egyelőre nem tudjuk megállapítani, minthogy ehhez a megfelelő részletkutatások, de az elvi előmunkálatok is hiányoznak” (LŐRINCZE 6).

¹⁶ Vö. LŐRINCZE 4-5.

¹⁷ „Éppen ezért [ti. földrajzi nevek „önelvű rendszerének megismerése érdekében”] jogosnak és szükségesnek tartjuk egy önelvű, saját szempontú: névélettaní vizsgálat megkísérlését, amelynek középpontjában nem a földrajzi neveknek valamely tudományággal, hanem az étellel való kapcsolata áll: célja rekonstruálni azt a lélektani helyzetet, embernek és tájnak azt a kapcsolatát, amely a földrajzi nevek különböző formái keletkezésének alapja, kutatni a változások, elmúlások okait, megállapítani azok törvényszerűségeit” (LŐRINCZE 4).

és -tipológiák ö s s z e s s é g é n e k (így nemcsak a LŐRINCZE-félének) a megnevezésére¹⁸. Úgy véljük, hogy LŐRINCZE elméletének a nyelvészeti-névtani jellegű kutatásokkal való bármely azonosítása (bár ezt KRISTÓ az idézett helyen explicite nem teszi meg, csupán sugallja) merőben elhibázott dolog. LŐRINCZE tulajdonképpeni elmélete ugyanis nem nyelvészeti elmélet a szó mai értelmében¹⁹, hanem inkább filozófiai-pszichológiai szemléletű eszmefuttatás; emellett a nyelvészeti névkutatás a későbbiekben lényegében nem is használta fel ezt a névelméletet.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy mi n é v i m m a n e n s szemléleten teljesen mást értünk, mint LŐRINCZE. Míg ő a nevet végső soron egyfajta pszichikai entitásként fogja fel, és ennek megfelelően gondolja el ö n e l v ű vizsgálatát, mi mint n y e l v i objektumot vizsgáljuk, és helyét a magyar nyelv rendszerében keressük (a korai ómagyar kori n é v r e n d s z e r t pedig a korai ómagyar kori magyar nyelv rendszerének egy részrendszereként szemléljük). A két felfogás nem feltétlenül zárja ki egymást, mivel eltérésük bizonyára alapvetően abban ragadható meg, hogy az absztrakció különböző szintjeihez rendelhetők hozzá. Megjegyzendő, hogy a n é v é l e t t a n megnevezést nem tartjuk szerencsésnek, ugyanis határozottan azt sugallja, hogy a neveknek valamely biológiai modelljét - bármi is legyen az - kívánja adni, ez pedig nem áll fenn. Mindezen szemléleti különbségek ellenére nem tagadhatjuk, hogy (mint már fentebb utaltunk rá) LŐRINCZE munkájának nem egy megállapítása és gondolatmenete a mai névtörténeti kutatás számára is érdekes lehet.

E kissé hosszabb, ám fontos elméleti kitekintés után hátra van még néhány egyéb, helynévtipológiát is adó munka rövid áttekintése. Ezek mindegyikére jellemző, hogy egy meghatározott területi egység teljes helynév-anyagának összegyűjtésére és r e n d s z e r s z e r ű feldolgozására vállalkozik. Mindenekelőtt BENKŐ LORÁND A Nyárádmunte földrajzinevei (1947) és KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz földrajzinevei (1957) című tanulmányára kell utalnunk. E két értekezés a két legkorábbi ilyen jellegű publikált munka. Mindkettő adott típusok szerint csoportosítja a választott terület helynévanyagát, és mindkettőnek jellegzetes sajátága, hogy a típusok megadása során nem különítenek el lehetséges (pl. morfoszintaktikai, lexikális, funkcionális-szemantikai stb.) elemzési szinteket. Ennek következtében ezek a különböző szempontok összemosódnak, egy szinten jelennek meg a nem homogén típusok (így, mint később látni fogjuk, e tipológiák módszertanilag nem tekinthetők adekvátnak). Lényeges, hogy mindkét dolgozat a feldolgozás korának a helyneveiből indul ki, döntően azokat csoportosítja. Bár KÁZMÉR felveszi adattárába Alsó-Szigetköz helyneveinek számos történeti adatát is²⁰, eljárás módja mégis egyértelműen l e í r ó, ugyanis az ómagyar korban keletkezetteket az egészen új keletű nevekkal együtt kezeli, nem vállalkozik a névrendszer történeti alakulásának rekonstruálására.

¹⁸ „A magyar helyneveknek a tudománytörténet fejlődése során kétféle alapon készült tipológiája jött létre. Az egyik fajta osztályozás rendszerező elve a n é v é l e t t a n i szempont ... A magyar helynév-tipológia történetileg létrejött másik fajtáját ... történeti tipológiának nevezhetjük.” (Szempontok 3).

¹⁹ Bár mindazonáltal nem vitathatjuk, hogy a maga idején beilleszkedhetett a nyelvészet paradigmájába. A század első felében ugyanis ez a fajta filozofikus szemlélet és érvelésmód egyáltalán nem volt idegen a nyelvtudománytól, és különösen a szemantikai elméletekre volt jellemző.

²⁰ KÁZMÉR ebben látja elsősorban a különbséget a saját munkája és a BENKŐé között: „LŐRINCZE általában vizsgálja a magyar földrajzi neveket, rendszeréhez az egész nyelvterületről használ fel példákat - magam egy tájegységnek a lehetőségig teljes névanyagát dolgozom fel. BENKŐ munkájában egy tájegység teljes szinkrón anyagát rendszerezi - én megkísértem a történeti adatokat is [...] némiképp hasznosítani.” (KÁZMÉR, Alsó-Szigetköz 6).

Hasonlóképpen leíró jellegű a különböző megyék helységneveinek rendszeréről írt tanulmányok sora: ÖRDÖG FERENC Zala megye, JUHÁSZ DEZSŐ Veszprém megye, BARABÁS IRÉN Fejér megye, VÁRKONYI IMRE Somogy megye, KÖRMENDI GÉZA pedig Komárom megye településneveit elemezte²¹. Amint címük és témaválasztásuk is sejteti, ez az öt dolgozat szorosan összefügg; a négy utóbbi ÖRDÖG munkáját tekinti mintaképének, annak elveit és célkitűzéseit, az ott bemutatott tipológiát követik. Az illető megyék összes mai településnevét csoportosítják, névtörténeti adatokat nem szerepeltetnek. A mi megközelítésünkől ezek a munkák két lényeges ponton különböznek: egyfelől abban, hogy a mai neveket dolgozzák fel, míg mi a korai ómagyar koriakat. Másfelől pedig abban (és ezzel magyarázható a szinkrón metszetek eltérő megválasztása), hogy mi ezen dolgozatok szerzőivel ellentétben úgy véljük, nem ésszerű a mai - igen eltérő keletkezési idejű - nevek mögött valamiféle rendszert keresni. Bár regisztrálni lehet, hogy ezek hogyan sorolhatók csoportokba, mégis fontosabb, hogy arra a kérdésre adjunk magyarázatot: miért olyanok a mai helynevek, amilyenek; tehát célszerűbbnek tartjuk a névrendszer történeti változásainak nyomon követését és keletkezé - t ö r t é n e t i r é t e g e k alapján történő leírását²². Ez utóbbi szempont érvényesítésére vállalkozik KÁLNÁSI ÁRPÁD Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük (1996) című könyvében, ahol, mint írja, a szinkrón tipológiai és a helynévtörténeti rétegek szembesítésére tesz kísérletet²³. Ez az átfogó és alapos munka a történelmi Szatmár megye régi és újabb keletkezésű helyneveit dolgozza fel, a főbb objektumtípusok szerinti tagolásban (így a településneveknek is külön fejezetet szentelve).

A nyelvészeti helynévtipológiák sorában említenünk kell a dolgozatunk elméleti háttéréül szolgáló tanulmányt, HOFFMANN ISTVÁN Helynevek nyelvi elemzése (1993) című munkáját. Az általa kidolgozott tipológiát a dolgozat III. fejezetében ismertetjük.

²¹ ÖRDÖG FERENC, Zala megye helységneveinek rendszere. (Magyar névtani dolgozatok 12. sz.) Bp., 1981; JUHÁSZ DEZSŐ, Veszprém megye helységneveinek rendszere: MNyTK. 160. sz. 253-63; BARABÁS IRÉN, Fejér megye helységneveinek rendszere: NÉ. 9: 11-9; VÁRKONYI IMRE, Somogy megye helységneveinek rendszere: Somogyi Almanach 41. sz. Kaposvár, 1984; KÖRMENDI GÉZA, Komárom megye helységneveinek rendszere: MNyTK. 173. sz., illetve ennek összefoglalása: MNyTK. 183. sz. 132-5.

²² Bár kétségtelen, hogy - a szemléletbeli különbségen túl - ez nem jelent szükségszerűen eltérést a leírás eredményében: mivel mai településneveink jelentős része ómagyar kori keletkezésű, így tulajdonképpen ezek a tanulmányok is jórészt az ómagyar kori névrendszerről beszélnek, ha ezt nem is mondják ki. Mindemellett az alább kifejtett tipológiai apparátusunk is jelentősen különbözik az említett tanulmányokétól.

²³ I. m. 7.

4. Célkitűzéseink összegzése

Amint dolgozatunk elején leszögeztük, az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek²⁴ összegző vizsgálata, rendszerük feltárása a célunk. A szakirodalmi előzmények rövid áttekintése után ezt a célkitűzést fejtjük ki részletesen.

Dolgozatunk Győr vármegye helységnévrendszerének szinkrón leírását adja. A szinkrónia elvét a BENKŐ LORÁND által kifejtetteknek megfelelően értelmezzük²⁵: bár egységként vizsgáljuk a kor nyelvállapotát - illetve annak egy specifikus részét -, nem mondunk le adott esetben arról, hogy ezen az időhatáron belül bekövetkezett történeti változásokra is felhívjuk a figyelmet²⁶. A szinkrón vizsgálatot azért választottuk, mert diakrón vizsgálatok elvégzésének feltétele legalább két szinkrón metszet hozzávetőlegesen pontos ismerete, előzetes feldolgozása, ilyen pedig az általunk feldolgozott témában a mai napig nem készült. Továbbá az is szinkrón felfogásra készítet bennünket, hogy feldolgozott időszakon belül nem elég bőségesek az adataink ahhoz, hogy különböző rétegeket különíthessünk el.

A szinkrón vizsgálat a nyaga egy terület Árpád-kori helységnévkinccse. Ez a korszak nagyjából egybeesik a történeti nyelvtudomány által korai ómagyar kornak nevezett. A szinkrón metszet megválasztásában, mint fentebb részletesen kifejtettük, eltérünk a kutatás eddigi módszerétől. Nem a mai névkészletet csoportosítjuk, amely tulajdonképpen (történetileg) több - eltérő névadási korszakok és rendszerek keretében kialakult - réteg összeadódása, hanem ezen rétegek közül a magyar névrendszer szempontjából a legkorábbit²⁷: a korai ómagyar korit vizsgáljuk. Ezzel elkerüljük annak a veszélyét, hogy a különböző korokban keletkezett helyneveket anakronisztikus módon egyetlen névadási rendszer eredményeként értelmezzük, valamint azt, hogy az egykor (történetesen a korai ómagyar korban) valamilyen módon motivált helynév motivációját tévesen a mai helynévre is rávetítsük.

²⁴ A földrajzi név és helynév kifejezéseket - követve többek között HOFFMANN ISTVÁN terminológiáját (vö. Helynevek nyelvi elemzése 35-6) - szinonimaként kezeljük, „a 'hely' fogalmi körébe sorolható tulajdonnévi értékű nyelvi jelek” megnevezésére; a településnév terminust mint a helységnév szinonimáját használjuk, ezek tehát a helynév kifejezéssel hiponim viszonyban állnak.

²⁵ „Bármennyire szükséges is a nyelv történetében a szinkrónia és a diakrónia megkülönböztetése, a nyelv életének e két alapvető viszonylata nem áll egymással mereven szemben: közöttük nemcsak ellentét, hanem összefüggés, kapcsolat is van. [...] Noha a szinkróniát alapvetően az adott időben funkcionáló nyelvi rendszer stabilitása jellemzi, [...] a szinkrónia sem abszolút nyugvópont, nem mozgás nélküli helyzet a nyelv életében.” (BENKŐ LORÁND, A történeti nyelvtudomány alapjai 29).

²⁶ Ehhez hasonlóan jár el A magyar nyelv történeti nyelvтанának I. kötete is, amely szinkrón metszetként a korai ómagyar kort választja, és ezen belül szükség esetén felhívja a figyelmet a megfigyelhető változási folyamatokra is.

²⁷ KRISTÓ régebben azt a véleményt képviselte, hogy „a Közép-Duna-medence tágas terei a honfoglaló magyarság számára [...] mindenképpen névtelenek voltak, mert nem volt népesség, amely az esetleges korábbi elnevezéseket a magyarság számára közvetíthette volna” (Szempontok 7). Amint az utóbbi években elsősorban KISS LAJOS (pl. Pannóniai helyneveink kontinuitása: HonfNy. 187-97) és maga KRISTÓ is (pl. MNy. 93: 129-35) rámutatott, ezen az állításon mindenképpen enyhíteni kell, mert van számos ellenpéldánk is, elsősorban a nagy folyók nevei (a településnevek terén viszont általában érvényesnek mondható a fentebbi megállapítás).

Feldolgozásunk alapjául egy körülhatárolt korpusz szolgál. Ez a korpusz azokat a településnévi adatokat öleli fel, amelyeket GYÖRFFY szerepeltet történeti földrajzában, Győr vármegye fejezetében²⁸. A feldolgozás egyetlen forrásra való korlátozását több tényező is indokolja: GYÖRFFY a terület összes ismert névadatát közli a korból, és ezt a legkorszerűbb kiadási elvek szerint teszi, korrigálva a korábbi forráskiadványok hibáit, hiányosságait is. Az a gyakorlat, amely szerint névtani munka e g y m e g y é h e z kapcsolódó helységnévanyagot dolgoz fel, általánosan elfogadott a mai kutatásban, amint ezt az ÖRDÖG FERENC által kezdeményezett, egy-egy megye helynévkincsét feldolgozó tipológiák is mutatják. Kétségtelen, hogy a megyéknél szerencsésebb lenne korai ómagyar kori nyelv-, illetve névjárásterületek alapján eljárni, ezek elkülönítése viszont a kutatás mai állása szerint nem lehetséges, így jobb híján és az egyszerűség kedvéért választottuk ezt a feldolgozásmódot.

Dolgozatunkban kizárólag azokkal a nevekkel foglalkozunk, amelyek a korban települést jelölhettek²⁹. Elemzésünkben kizártuk az oklevelekben fellelhető mikrotoponimákat és egyéb nem települést jelölő helyneveket (azaz utak, határpontok, szigetek, tavak, folyók stb. neveit). Ennek egyik fő oka, hogy jelenleg folyik egy részletes adattár kiadása, amely GYÖRFFY munkájának eddig megjelent köteteiben szereplő összes ilyen jellegű (nem településnévi) helynevet tartalmazza³⁰. Munkánk szótári része és az illető kiadvány a vizsgált területen így kiegészítik egymást³¹.

Célunk a nevek n y e l v é s z e t i feldolgozása. Mint fentebb kifejtettük, nem ez a helynevek feldolgozásának egyetlen módja: a történeti névtant általában a történet- és a nyelvtudomány határán álló (és mindkettőre építő) komplex diszciplínának szokták tekinteni. Amint viszont KRISTÓ GYULA bizonyította, módszertani szempontból nem megengedhető, hogy messzemenő történeti következtetéseket építsünk korai helyneveinkre. Ezt azzal a ténnyel indokolja, hogy a nevek nem közvetlenül a társadalmi változásokat tükrözik, hanem sokkal inkább a nyelvi divattól és lélektani tényezőktől függenek. Ennek megfelelően KRISTÓ a nevek vizsgálatát nem komplex kutatási területként határozza meg, hanem kifejezetten a nyelvészetnek, illetve a

²⁸ Az Árpád-kori Győr vármegye településnevei kifejezés magában rejt egy bizonyos fokú (véleményünk szerint megengedhető és a fogalmazás egyszerűsége szempontjából szükséges) terminológiai pontatlanságot. Egyfelől a vármegye kifejezés használata pontatlan, mivel az Árpád-korban vármegyéről tkp. nem beszélhetünk (csak megyéről), ez a kifejezés ugyanis csak később, a 15-16. században (szóhatáreltolódással) keletkezett. De mivel egyrészt maga GYÖRFFY is *Győrvármegyét* ír (Gy. 2, passim), másrészt pedig ez a név él a köztudatban is, mi is ezt a szóhasználatot követjük. Másfelől, amint GYÖRFFY a történeti földrajz bevezetésében kifejti, munkája „az Árpád-kor végére kialakult megyebeosztás szerint tagolva tárgyalja Magyarország területét, illetve helységeit” (Gy. 2: 9). Ennek értelmében pontosabb, ám módfelett körülményes lenne az Árpád-kor végére kialakult megyebeosztásban Győr megye területére eső települések nevei-ről beszélni.

²⁹ L. még alább, a szótár bevezető szövegében.

³⁰ Erről az adattár munkálatainak irányítója, HOFFMANN ISTVÁN számolt be (MNyj. 32: 42-52). Az adattárnak eddig egy kötete jelent meg (HA. 1.), 1997-ben.

³¹ Emellett rendszertanilag sem lett volna indokolt a mikrotoponimák bevonása a vizsgálatba, hiszen az egyes névfajták nyelvileg is más-más jellegzetességeket mutatnak fel. Itt egynemű elemkészletet kívántunk áttekinteni, bevonva persze a mikrotoponimai adatokat is, hiszen a névfajták érintkeznek is egymással.

pszichológiának rendeli alá³². KRISTÓT és HOFFMANNT követve a névkutatás elsődleges feladatának a helynevek nyelvi vizsgálatát tekintjük, ugyanis feltételezzük, hogy csak a kor névadási szokásainak minél alaposabb ismeretében válik lehetővé a névanyag esetleges történeti hasznosítása³³. Dolgozatunkban a nevek elemzésekor követjük a BENKŐ által megfogalmazott szempontokat, melyek szerint a név magyarázata „alátámasztást kíván az olvasattól, hangalaki meghatározástól kezdve a morfológiai problematikán keresztül a szemantikai tipológiáig terjedő széles skálában, melyen szigorú módszerességgel végig kell vezetni a vizsgált névelemet”³⁴.

Eljárásmódunk döntően r e n d s z e r e z ő jellegű: a feldolgozott névanyag alapján a korai ómagyar kori helyneveknek nem egy újabb tipológiáját akarjuk kidolgozni³⁵, hanem egy meglévő tipológiai keretben próbáljuk meg leírni a korpuszunkban szereplő településnevek rendszerét. A következő fejezet ennek a választott tipológiának a részletes bemutatását tartalmazza.

³² Ezt a meggyőződését többször is megfogalmazza Szempontok... című művében, sőt ez a vélekedés gondolatmenetének egyik központi tézise. Megállapítja többek között, hogy „a helynévadásnak nincs szoros társadalmi determináltsága, a történész számára fontos gazdasági és társadalmi folyamatokat és jelenségeket nem tükröző vagy csak erősen késve közvetítő helynevekre komoly gazdasági, társadalmi, sőt politikai-történeti terhet nem lehet rakni” (Szempontok 83), illetve „e névadás ... elhalásának folyamatára már nem birtoklás- vagy településtörténeti mozzanatok adnak magyarázatot, hanem szuverén nyelvfejlődési tendenciák, a nyelvi divat körében bekövetkezett változások” (i. m. 38).

³³ Hasonló véleményt fogalmaz meg BENKŐ LORÁND is, aki hangsúlyozza: korai helyneveink népesség- és településtörténeti felhasználásának „döntő előfeltétele az egyes helyneveknek elvi és módszerbeli szempontból kifogástalan, szigorúan kritikai szemléletű magyarázata” (NÉ. 18: 10).

³⁴ NÉ. 18: 10.

³⁵ Ilyen induktív módszert követett BENKŐ (Nyárádmente) és KÁZMÉR (Alsó-Szigetköz).

III. Az alkalmazott tipológia alapvonásai

A hagyományos helynévtipológiai irodalom egyszintű³⁶ tipológiai kerettel dolgozik: a feldolgozást megelőzően kiválaszt néhány jellegzetes (általában a történeti kutatásban hagyományosan kormeghatározó jelentőséggel felruházott) névtípust, majd e típusokba sorolja be a feldolgozandó neveket. Jellemző tipológiai csoportokat képviselnek elsősorban a következők:

1. Természeti nevek (ide sorolják - többek között - a térszínforma-, a vízrajzi és a növényzeti neveket)
2. Birtokosról való névadás; ezen belül morfológiai szempontból további alcsoportok elkülönítése válik szükségessé:
 - a. puszta személynévi eredetű helynevek
 - b. utótaggal (-*telke*, -*falva*) ellátott helynevek
3. Egyházi vonatkozású nevek; ide igen változatos szerkezetű nevek tartozhatnak, többek között:
 - a. patrocíniumi eredetű nevek
 - b. -*monostora*, -*egyháza* stb. utótagú nevek
 - c. *Apáti*-, *Püspöki*-jellegű (-i képzős) nevek
4. Népnévi eredetű nevek
5. Foglalkozásnévi eredetű nevek
6. Gazdasági funkció vagy vásár alapján való névadás
7. Hivatalos névadással keletkezett nevek stb.³⁷

E hangsúlyozottan történeti felhasználhatóságot szem előtt tartó tipológia mellett (amelynek klasszikus változata KNIEZSA–BÁRCZI-féle tipológiaként ismert) számos további tipológiai rendszer is kialakult a névtan nyelvészeti ágában. Ezek legkorábbi változatait KÁZMÉR (Alsó-Szigetköz) és BENKŐ (Nyárádmente) dolgozták ki, majd őket követték az ÖRDÖG által kezdeményezett újabb, megyéket feldolgozó tipológiák (l. fentebb). E tipológiák is alapvetően egyszintű rendszereket alkalmaznak³⁸. Kategóriáik megválasztásakor többnyire jelentéstani szempontokat vesznek figyelembe, de ezt az elvet nem alkalmazzák teljesen következetesen. KÖRMENDI GÉZA Komárom megye helységneveinek rendszeréről írt munkájában például a négy fő kategória közül kettő (a táj, illetve a tájban levő valamilyen emberi létesítmény a névadás indítéka; foglalkozásra, társadalmi helyzetre utaló helységnevek) szemantikai

³⁶ E g y s z i n t ű tipológiáknak nevezzük mindazon tipológiákat, amelyek nem bontják le a helynevek besorolását több (pl. szemantikai, morfológiai, történeti) elemzési szintre.

³⁷ E jellegzetes tipológiai csoportokat KRISTÓ GYULA nyomán állítottuk össze (Szempontok passim, különösen 10-14), valamelyest egyszerűsítve az ott elmondottakat.

³⁸ Bár KÁZMÉR MIKLÓS (Alsó-Szigetköz, passim) igen élesen elkülönít egy szintagmatikus elemzési szintet (az egyéb, főleg szemantikai indokoltságú kategóriák mellett), és így az általa alkalmazott tipológia átmenetet képez az egy- és többszintű modellek között, mégis döntően egyszintűnek kell tekintenünk rendszerét, mivel az „egyéb” kategóriákat alárendeli a szintagmatikus elemzésnek.

indokoltságának tekinthető, további kettő pedig lexikális jellegű (törzs- vagy népnevekből származó helységnevek, személynévből alakult helységnevek)³⁹.

E tipológiák fő hátrányát abban látjuk, hogy alkalmazhatóságuk erősen korlátozott, ugyanis bizonyos kevésbé tipikus helyneveket igen nehéz elhelyeznünk az általuk nyújtott keretben. Bár kategóriarendszerük elképzelésük szerint tetszőlegesen bővíthető, ez a lehetőség valójában csak látszólagos, ugyanis megvalósulása esetén rendszerszerűségük vesz el: félő, hogy sok olyan „típus” felvételére kerül sor, amelyeket csupán egy-egy név képvisel egy korpuszban. Ez a „bővíthetőség” azt a további veszélyt rejt, hogy minden egyes feldolgozáskor a besorolhatatlan nevek új névtípusként való felvételével a tipológia egy-egy új variánsa jön létre, ez pedig a kutatásban komoly (többek között terminológiai) problémákhoz vezethet.

Ezeket az egyszintű tipológiákat felfoghatjuk természetesen olyan többszintű rendszerekként is, amelyeket bizonyos redundancia-szabályok érvényesítésével egyszerűsítettek egyszintűvé. Ebben ragadható meg e tipológiák egy további veszélye: igen nehéz ugyanis olyan redundancia-szabályok megállapítása, amelyek bármely magyar településnévre érvényesek. A szabályok hibás megállapításával (és a rendszer nem adekvát leegyszerűsítésével) olyan kategóriák jönnek létre, amelyek nem zárják ki egymást (tehát amelyek közül egyidejűleg többbe is tartozhat helynév)⁴⁰. Kategóriáinak komplementaritása pedig bármely helynévtipológiától elvárható⁴¹.

E szempontokat mérlegelve választottuk feldolgozásunk elméleti háttéréül a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott t ö b b s z i n t ű helynévtipológiát, amelyet Helynevek nyelvi elemzése (1993) című munkájában mutat be. E tipológia eredetileg nagyon nagy (több tízezer helynévből álló) mikrotoponimiai adatbázisok értékelésére jött létre, de univerzális (bármilyen korú és jellegű magyar helynévállomány feldolgozására alkalmas) feldolgozási rendszert igyekszik nyújtani. A HOFFMANN-féle tipológia ómagyar kori helynevek elemzésében való alkalmazására a szakirodalomban eddig még nem történt kísérlet⁴².

³⁹ MNyTK. 183. sz. 183-4.

⁴⁰ Például a *Megyeri* helynevünk a KNIEZSA-féle tipológiában (és az öt követőkben) mind az *-i* képzős, mind a törzsnévi eredetű helynevek csoportjába besorolható lenne.

⁴¹ Helyneveink tipológiai rendszerezésekor éppen e veszélyt figyelembe véve nem törekedtünk redundanciaszabályok megfogalmazására, bár ilyenek a HOFFMANN-féle tipológiában igen egyszerűen megfogalmazhatók - például e tipológiában a névátvétel definíciójából következik az alábbi jellegzetes szabály:

$$\left[\text{keletkezéstörténeti: névátvétellel keletkezett} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{l} \text{funcionális: megnevezi magát a helyet} \\ \text{lexikális: egyszerű helynév} \end{array} \right]$$

Megjegyzendő, hogy e szabály érvényesítésével mintegy kiemelhető az átvett nevek csoportja a háromszintű tipológiából és gyakorlatilag a hagyományos tipológiákban szereplő magyarok adta nevek - átvett nevek szembeállítás teremthető meg.

Az itt tapasztalható, említett problémák igen hasonlóak azokhoz, amelyek a nyelvészetben más kategorizálási feladatok kapcsán léphetnek és lépnek fel. A legismertebb ilyen problémakör a szófaji osztályok megállapításának és egymástól való elhatárolásának mind a mai napig bizonytalan megvalósítása.

⁴² Egyedül a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén készülő Helynévtörténeti adattár alapján jelent meg egy rövid mutató, MNyj. 33: 50.

E tipológia alapvetően négy elemzési szintet különít el: 1. funkcionális-szemantikai; 2. lexikális-morfológiai; 3. szintagmatikus; 4. keletkezéstörténeti szintet (ezek közül az első három különböző szempontú szinkrón szerkezeti elemzést, az utolsó pedig diakrón elemzést tesz lehetővé)⁴³. Ezeken belül HOFFMANN egy igen erősen differenciált, rendkívül nagyszámú névadási mód leírására alkalmas kategóriarendszert mutat be, amelynek elemeit úgy választotta meg, hogy a részosztályok kölcsönösen kizárják, másrészt kiegészítsék egymást, s ezáltal lehetőleg felöleljék a névalkotási módok teljes körét⁴⁴. Ez az elemzési modell valóban megfelelt az utóbbi elvárásnak, és gyakorlatilag minimális változtatásokkal alkalmasnak bizonyult az ómagyar kori Győr vármegye településneveinek feldolgozására⁴⁵.

⁴³ HOFFMANN nem zárja ki emellett esetleges további szintek (névszociológiai, névstilisztikai stb.) felvételét sem, de azokat a nyelvi elemkészlet leírásában másodlagos szerepűnek tartja.

⁴⁴ I. m. 16.

⁴⁵ A változtatások egyes kategóriák megnevezését érintették, lényegi tartalmi módosításokra viszont nem volt szükség; pl. a metonimikus névadás egy HOFFMANN által megadott osztálya, a személy → a hely, ahol lakik helyett a következő típust vettük fel: a személy/csoport/nép/törzs/nemzetség → a település, ahol lakik.

IV. Tipológiai elemzés

A korábbiakban elmondottakat követve a neveket rendszerszerűen az elsődleges (funkcionális, szerkezeti, történeti) jellemzőik alapján osztályozzuk, az esetleges névszociológiai jellegű jelenségekre (ezek csekélyebb száma és nehezebb kimutathatósága miatt) csak szükség esetén utalunk.

Az egyes konkrét típusok kapcsán a nevek odatartozásának indoklása minden esetben megtalálható a szótárrészben, így erre általában nem térünk ki a következő, egyes típusokat áttekintő fejezetben. Szintén a szótár alapján állítottuk össze az A. függelékben található táblázatot, amelyben összesítve megadjuk a vármegye összes településnévének a tipológia három elemzési szintje (funkcionális-szemantikai, lexikális, keletkezéstörténeti) szerinti besorolását, illetve, amennyiben egy településnévnek több lehetséges magyarázatát is feltételezzük, az egyes magyarázatokhoz kapcsolódó besorolásait. Mivel az összetett helynevek elemzésére használható szintagmatikus elemzés szintjét lényegében tartalmazza a keletkezéstörténeti elemzés, azt külön nem tárgyaljuk.

A következő (IV., V.) fejezetekben részletezve mutatjuk be a feldolgozott korpusz helyneveinek funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti elemzését. A neveket lexikális szempontból is vizsgáltuk (amint ez a szótár egyes szócikkeiben nyomon követhető), ennek az elemzésnek a típusok szerinti további részletezését viszont nem tartottuk termékenynek (a lexikális elemzés ugyanis a leghatékonyabban elsősorban nagyszámú közszói névelemet tartalmazó - pl. mikrotoponimiai - korpuszok feldolgozásakor érvényesíthető). Hogy mégis lehetővé tegyük az ilyen irányú felhasználást az esetleges későbbi összehasonlító munkálatok számára, az A. függelékben és a B. függelék 2. táblázatában közöljük az elemzés összegzését. Az A. függelékben megadjuk továbbá helyneveink személynévi névrészeinek feltételezhető eredetét is.

IV/1. Funkcionális-szemantikai típusok

A HOFFMANN-féle helynévtipológia egyik sarkalatos feltételezése, hogy minden (legalábbis hely-)névadási aktus szemantikailag tudatos és motivált. A nevek funkcionális-szemantikai elemzésének feladata a névadás alapjául szolgáló motívumok, szemantikai kategóriák feltárása, azaz annak a vizsgálata, hogy a megnevezéskor a denotátum mely sajátosságai fejeződnek ki.

Az elemzés alapfogalmának a *n é v r é s z* t tekintjük: a helynév hangsorának egy olyan egységét, amely a névkeletkezés szituációjában a denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez⁴⁶. Ebből következően nem feltétlenül kötődik névrészi funkció a helynévben szereplő minden egyes lexémához, ugyanis névrész lehet összetettebb nyelvi egység is. Például a lexikálisan összetett *Újfalú* helynevünk funkcionálisan is *k é t n é v r é s z* b ű l áll: az első rész a megnevezett település korát (*új*), a második pedig fajtáját (*falú*) fejezi ki. Ezzel szemben a *Szentmihály* helységnév funkcionális szempontból *e g y r é s z e s* név, mivel csupán egy szemantikai jellemző fejeződik ki benne: ti. 'a helységnek van egy Szent Mihálynak szentelt temploma'.

⁴⁶ Vö. HOFFMANN 43.

A névrészek tehát bizonyos esetekben tovább bonthatók ún. *névelemekre*⁴⁷. Így nevezzük a helynévben szereplő lexémákat és a névalkotásban szerepet játszó toldalék-morfémákat. A *Szentmihály* név ennek megfelelően két névelemre bontható, amelyek egy névrészt alkotnak. A névelemekre bontás a helynevek lexikális elemzésében játszik szerepet.

A névrészek *funkciói* az általunk alkalmazott tipológia szerint a következők lehetnek: megjelölhetik a hely fajtáját, megnevezhetik magát a helyet, és kifejezhetik a hely valamely sajátosságát. A negyedik csoportot (amelyet korpuszunkból mindössze két név képvisel) azok a névrészek alkotják, amelyek funkciója nem áll kapcsolatban a denotátummal: ilyenek a későbbi korok hivatalos névadásában szerephez jutó emlékeztető, illetve konvencionális funkciójú névrészek. Ezeket a típusokat az alábbiakban egyenként lebontva tárgyaljuk. Az egyes típusokhoz megadjuk a hozzájuk tartozó neveket (névrészek szerint tagolva), és dőlt szedéssel kiemeljük az adott funkcióval rendelkező névrészt. Ha egyes névrészeket több csoportban is megemlítünk, mert a kérdéses névre több lehetséges magyarázatot is találtunk, akkor a nevet a szerintünk kevésbé valószínű besorolási helyen ?-lel jelöljük meg.

1. A névrész megjelöli a hely fajtáját

Ide tartozó nevek (a fajtajelölő részek szerint csoportosítva): **falu/falva**: Asszony/falva, Csépán/falva, Kis/falu, Rév/falu, Szentadalbert/falva, Új/falu; **telek/tel(e)ke**: Apa/telke, Kozma/telke, Telek/barát, Torda/teleke; **sok(a)**: Al/sok, Malom/sok, Semján/soka; **föld(e)**: Farkas/föld, Farkas/földe, Irény/földe; **lak**: Új/lak; **szerk** ('kis falu?'): Szerk (18 név).

A hely fajtájának megjelölésére bármilyen, általánosabb vagy speciális jelentésű közszó felhasználható, amely az adott denotátumtípust (esetünkben 'település'-t) jelentheti. Ezeket gyűjtőnévvel (fajtajelölő) *földrajzi köznévnek* szokás nevezni.

2. A névrész megnevezi magát a helyet

Ide tartozó nevek: ?*Barbacs*, ?*Hecse* (*Hekcse* 2.), ?*Ikrénydomb*, ?*Köny*, *Kövesd*, *Kulcsod*, *Luzsány*, *Megyeri*, *Mérgecs*, *Novák*, *Oltva*, ?*Precse*, ?*Radvány*, *Sokoró*, *Táp*, *Tőkés*, *Zámoly*; *Alsó/sokoró*, *Alsó/szap*, *Barát/sokoró*, *Baráti/sokoró*, *Béka/szentmiklós* (vagy: *Béka/szentmiklós*), *Bocs/ság*, *Galamb/sokoró*, *Győr/szemere*, *Gyűdi/szentpéter*, *Kis/csécsény*, *Kis/écs*, *Kis/kulcsod*, *Kis/pér*, *Kis/teke*, *Nagy/csécsény*, *Nagy/écs*, *Nagy/megyer*, *Nagy/pér*, *Nagy/teke*, *Nelka/sokoró*, *Örs/moson*, *Örs/mosona*, *Páznán/sokoró*, *Semján/soka*, *Szék/tényő*, *Szölös/megyer*, *Szűz/kút*, *Telek/barát*, *Váras/nyúl* (46 név).

Megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll. Egyrészt ide kell vennünk az idegen névadással keletkezett, átvett neveket⁴⁸, mert ezek a magyarban e funkción kívül nem fejeznek ki egyebet. Például a szláv *Novák* név az eredeti (valamely szláv nyelvbéli) névadáskor új telepésekre (lakókra) utalt, viszont a magyar névrendszerbe való kerülésekor és ezt követően kizárólag megnevező funkciója van. Másrészt pedig a fenti szintagmatikus szerkesztéssel és kiegészüléssel alkotott nevek tartoznak ide, ti. azok, amelyekben már meglévő helynév kap jelzői szerepű bővítményt. Így a *Kiscsécsény* névben az utótagnak megnevező funkciója van: 'a *Csécsény* nevű falu (2) kisebbik része (1)' vagy 'a *Csécsény* nevű falvak (2) közül a kisebbik

⁴⁷ I. m. 44.

⁴⁸ HOFFMANN 48.

(1)', annak ellenére, hogy a nyelvtudat számára még a *Csécsény* név is etimológiailag azonosítható (motivált) lehetett.

A *Barátsokoró* és a *Telekbarát* nevek jól illusztrálják e funkcionális kategória lényegét. Mindkét névben szerepel a *Barát* névrész, de míg az előbbiben helyzetviszonyító funkciót hordoz (ti. a név Sokoró település egy részére utal, mégpedig a Barát falu mellett), addig az utóbbiban megnevezőt (ti. itt magának Barát falunak egy későbbi, kiegészült nevééről van szó, tehát a *telek* névrész utólag kapcsolódott az alaptaghoz).

3. A névrész kifejezi a hely valamely sajátosságát

3.1. Kifejezi a hely tulajdonságát

A hely tulajdonságát kifejező névrészfunkciók szemantikailag igen változatosak, ugyanis az ilyen jellegű névrész utalhat a hely méretére, alakjára, anyagára, színére, korára, funkciójára vagy bármely egyéb jellemzőjére⁴⁹. Ezeket az alábbiakban külön-külön, típusok szerint fogjuk áttekinteni.

a) Méretre utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Kis/csécsény*, *Kis/écs*, *Kis/falu*, *Kis/kulcsod*, *Kis/pér*, *Kis/teke*, *Nagy/csécsény*, *Nagy/écs*, *Nagy/megyer*, *Nagy/pér*, *Nagy/teke* (11 név).

A helynevekben a méret soha nem abszolút értelemben vett fogalom; mindig a környező településekhez (pl. *Kisfalva*), vagy hasonló nevű párjukhoz (pl. *Kisécs* - *Nagyécs*) képest kisebbek, illetve nagyobbak az így elnevezett falvak⁵⁰. Feltűnő, hogy az e típusba tartozó névrészek egy kivétellel (*Kisfalva*) mindig megnevező funkciójával kapcsolódnak össze. Ennek magyarázata, hogy e nevek másodlagos alakulások, egy korábbi helynévből keletkeztek (ezt INCZEFI GÉZA differenciációnak⁵¹ nevezi).

b) Alakra utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Hosszú*, *?Ikrény*, *?Szerk* (3 név).

Ide korpuszunkban csak egyrészes helynevek sorolhatók; bár *Hosszú* esetében könnyen elképzelhető, hogy egy elsődleges kétrészes névből keletkezett (ellipszissel), mert a pusztai melléknévből álló településnév meglehetősen ritka a magyar névkincsben. Az *Ikrény* név talán a falu kettős alakjára utal (ugyanis az *iker* közszóval vethető össze; bár személynévi eredetű is lehet); a *szer* közszó egyik jelentése pedig 'sor', így a név a megnevezett falu hosszan elnyúló voltát fejezheti ki (*Hosszú*-hoz hasonlóan).

⁴⁹ HOFFMANN 45.

⁵⁰ Megjegyzendő, hogy ezek az előtagok nem szükségképpen a falu térbeli kiterjedésére utaltak, hanem azt is jelezheték, hogy az egyik falu (ti. a *nagy*- előtagú) régebbi a másikhoz képest - bár általában lakosainak számára nézve is az ilyen falu rendszerint nagyobb volt (SZABÓ, Falursz. 123). MEZŐ szerint pedig (az újkori hivatalos névadásban) a településnevek méretviszonyító előtagjai elsősorban „nem abszolút, számokban kifejezhető méretet jelentenek”, hanem elsősorban a lélekszámról utalnak, másrészt pedig párjukhoz viszonyított nagyságukra (MEZŐ, Hiv. 223-4).

⁵¹ „Differenciációnak nevezzük a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését abból a célból, hogy azonos nevű helységeket egymástól megkülönböztessenek.” (INCZEFI, Makó 65). Ezen belül két kategóriát különít el (külső és belső differenciációt). Belső differenciálódásnak nevezi egy nagyobb terület részeinek a régi név bővítésével való jelölését (i. m. 67); ide sorolhatók méretre utaló előtagú helyneveink is.

c) Anyagra utaló névrészek

Ide tartozó név: *?Kövesd* (1 név).

A *Kövesd* név valószínűleg mikrotoponimiai eredetű lehet; eszerint azt a helyet nevezi meg, ahol a falu létrejött (vö. 3.3.a csoport). Az is elképzelhető viszont, hogy a falu kapta ezt a nevet; ez esetben (földjének?) „kövességére” utal a név.

d) Korra utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Új/falu*, *Új/lak* (2 név).

A méretre utalókhoz hasonlóan ezek a névrészek is relatív jelentésűek. Azt fejezik ki, hogy az illető helység a környezőknél újabb alapítású.

e) Funkcióra vagy működésre utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Százló*, *Szerdahely* (2 név).

A *Szerdahely* név arra utal, hogy vásártartó joggal bírt a falu⁵², így a környező falvak számára a kereskedelmi funkciója volt lényeges. *Százló* idesorolása problematikusabb, ugyanis igen közvetett és áttételes a működésre való utalás (ti. arra, hogy lovászok faluja volt, azok „munkaeszközének”, illetve tenyésztett állatának megnevezésével utal).

3.2. Kifejezi a hely viszonyát valamely külső dologhoz

a) Az ott levő növényzetre utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Babot*, *Haraszti*; *Szőlős/megyer* (3 név).

A *Babot* településnév a babra (a falu által esetleg termesztett növényre), a *Haraszti* pedig a tölgyre utal (a m. R. *haraszt* 'tölgy' szót tartalmazza), amely a település környezetének jellegzetes, gyakori, vagy valamely egyéb okból megnevezésre alkalmas növénye lehetett.

b) A környék állatvilágára utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *?Béka*, *Fúd*, *?Nyúl*, *Nyulas*, *?Ravazd*; *?Galamb/sokoró* (6 név).

A bizonytalan idetartozású névrészek esetében felmerül az a lehetőség is, hogy ezek a tulajdonos személyére utalnak.

c) Ott levő építményre utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Kapi*, *Köbölkút*, *Mindszent*, *Rekesze*, *Szentiván*, *Szentmihály*, *Szentvid*; *Béka/szentmiklós*, *Gyüdi/szentpéter* (esetleg: *Gyüdiszentpéter*), *Héder/vár*, *Héder/vára*, *Kenéz/rekesze*, *Malom/sok*, *Móric/hida*, *Rév/falu*, *?Szentadalbert/falva*, *Szüz/kút*, *Váras/nyúl* (18 név).

E csoporton belül jellegzetes funkció a falu templomára való utalás (patrocíniumi névvel): *Mindszent*, *Szentiván*, *Szentmihály*, *Szentvid*, *Szentadalbertfalva* (bár itt névköltöztetésre is gyanakodhatunk, l. alább). Ezen belül különleges funkciójú az a névadás, amikor azért éppen a templomáról neveznek el egy településhelyet, mert az elhagyott vagy elpusztult faluból csak az maradt meg viszonyítási pontként (*Béka/szentmiklós*, *Gyüdi-szentpéter*). Hasonlóképpen a vár is a települések közigazgatási és gazdasági szempontból igen meghatározó (és messziről látható) építménye volt, amint az ilyen alapú névadások is mutatják (*Héder/vár*, *Héder/vára*, *Váras/nyúl*). Ezek mellett gyakran olyan egyéb építményekre is

⁵² E csoporthoz l. KISS LAJOS: HonfNy. 182-3.

utalnak névrészek, amelyek egy nagyobb csoport (pl. a környező falvak) számára is fontosak voltak: pl. átkelőhelyre (Móric/*hida*, Rév/*falu*), kútra (*Köbölkút*, Szüz/*kút*), malomra (*Malom/sok*), illetve a gyepek kapura (*Kapi*). A helynevek egy része olyan jellegű, hogy természetszerűen besorolható a település funkciójára, működésére utaló névrészek csoportjába is (különösen: *Malom/sok*, Rév/*falu*).

d) A település birtokosára utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Alap, Áng, Apáti, Asszony, ?Babot, Bácsa, Bajaz, Bajcs, Barát, Balony, Baráti, Barba, Barbacs, Bárd, Béka, Bene, Bercs, Bisa, Bódé, Böny, Cseb, Csécsény, Csitván, Dorog, Écs, Gönyű, Gúg, Gulla, Gyánt, Gyermolt, Gyömörő, Győr, Gyűd, Hal, Hekcse, Héder, Himüd, Ikrény, Ilmár, Irény, Kajár, Keresztes, Kóny, Kos, Markota, Medve, ?Mérgecs, Mikod, Nelka, Néma, ?Novák, Nyúl, ?Nyulas, Örkény, Pakos, Pátka, Patos, Páznán, Péc, Pér, Petlend, Pityud, Pok, Precse, Radvány, Ravazd, Semján, Szap, Szava, Szemere, Sente, Szőny, ?Takács, Tápán, Teke, Tényő, Tét, Tőke, Tördemész, Tunyog, Urukangy; Apa/telke, Asszony/falva, Csépán/falva, Farkas/föld, Farkas/földe, Galamb/sokoró, Héder/vár, Héder/vára, Kenéz/rekesze, Kozma/telke, Móric/hida, Örs/moson, Örs/mosona, ?Semján/soka, Szentadalbert/falva, Torda/teleke* (97 név).

Mivel a birtoklás kifejeződése igen tipikus a helynévalkotásban⁵³, nem véletlen, hogy az általunk tárgyalt névanyagban e csoport a legnépesebb.

Az általunk ide sorolt neveknek csak viszonylag kis hányadról tudjuk teljes biztonsággal, hogy ténylegesen a helység birtokosára utal, ugyanis az oklevelekben erről csak meglehetősen ritkán találunk perdöntő bizonyítékot. Többnyire számításba kell tehát vennünk azt a lehetőséget is, hogy a fenti névrészek némelyike nem tulajdonosra utal, hanem a hely egy lakójára vagy egy olyan eseményre, amely itt esett meg az általa megnevezett személlyel. E névadási motívum igen jellemző volta miatt mégis abból indulhatunk ki, hogy a fentebb felsorolt nevek túlnyomó többsége birtokosra utal.

Szentadalbertfalva különleges eset: a falu (az egyik értelmezési lehetőség szerint) annak a védőszentnek a nevét kapta, akinek ajándékozták a települést. Ez az adományozási forma - ti. a védőszentnek, illetve egyházi intézményének javára történő adományozás - a magyar középkorban nem volt egyedülálló. Ilyenkor maga a védőszent vált birtokossá⁵⁴.

A csoporton belül keletkezéstörténeti szinten megkülönböztethetünk metonimikusan keletkezetteket (ide tartoznak az ún. „puszta személynévi” eredetűek), birtokos jelzős összetételű és *-i* helynévképzős formákat. Ezek azok a formák, amelyek tipikusan a birtoklás szemantikai mozzanatának a kifejezői.

e) Ott lakó emberre (vagy emberekre) utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Gyarmat, ?Hecse (Hekcse 2.), Koroncó, Megyer, Moson, Negyven, Örs, Ponyvád, Szerecseny, Takács, Takácsi, Tarján, Vének, Zászló (Szászló); ?Szőlős/megyer* (15 név).

Mindenekelőtt ide kell sorolnunk azokat a helyneveket, amelyek személynévi eredetűek, de amelyekről viszonylag nagy biztonsággal állíthatjuk (mivel oklevélszöveg explicit módon utal rá), hogy nem a tulajdonost nevezik meg (*Ponyvád, Vének*). Az ebbe a típusba tartozó nevek kifejezhetik továbbá, hogy mely törzs (*Gyarmat, Megyer, Tarján*) vagy nép (*Koroncó, Szerecseny*) lakott, illetve milyen foglalkozású emberek (*Takács(i), Szőlősmegyer*, esetleg

⁵³ Vö. például Nyárádmente 35.

⁵⁴ L. MEZŐ, Templomcím 42.

Zászló) laktak a faluban. A lakókra való utalás lehet más jellegű is: *Negyven* például számukra utal, *Moson* és *Hecse* pedig arra, hogy honnan származnak.

f) Adózásra utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Árpás*; *Bocs/ság* (2 név).

Ez a típus egy speciálisabb kategóriát képez, amely az ómagyar korban létezett gazdasági struktúrával, adózási rendszerrel áll kapcsolatban, és ennek megfelelően keletkezésük elsősorban e korszakhoz köthető. Ezek a helységek arról kapták nevüket, hogy milyen jellegzetes terménnyel adózott az ott élő lakosság a falu birtokosának. Az oklevelekben ez a mozzanat (ti. a település gazdasági funkciója) gyakran fel van tüntetve, így a nevek e csoportba sorolása ilyen esetekben eléggé megbízható. Tehát *Árpást* bizonyára nem növényzetéről, *Bocsságot* pedig nem egy szőlőművesről nevezték el, mint hasonló nevek esetén várnánk, hanem arról, hogy árpával (malátával), illetve (bizonyos számú hordóban beszolgáltatott) borral adóztak lakóik.

3.3. Kifejezi a hely viszonyát valamely más helyhez

a) A hely pontos elhelyezkedésére utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Árpás, Hegy, ?Koronc, ?Kulcsod, Ménfő, Osztogatő, Pogona, Rába, Rábaj, Réti, Ság; Barát/sokoró, Baráti/sokoró, Győr/szemere, Irény/földe, Nelka/sokoró, Páznán/sokoró, Szék/tényő* (18 név).

Ezek a helynevek tovább csoportosíthatók aszerint, hogy mihez viszonyítják a falu elhelyezkedését. Így utalhatnak arra, hogy valamely víz (*Osztogatő, Rába, Rábaj, Széktényő* és talán *Árpás, Koronc, Kulcsod*), térszíni forma (*Hegy, Ménfő, Pogona, Réti, Ság*), illetve lakott terület (*Irényszemere, Barátsokoró, Barátságokoró, Győrszemere, Nelkasokoró, Páznánsokoró*) mellett vagy közelében található.

b) A hely viszonyított helyzetére utaló névrészek

Ide tartozó nevek: *Al/sok, Alsó/sokoró, Alsó/szap* (3 név).

Az *Alsószap* helynév előtagja csak latin *inferior* formában adathozható, amely a magyar *kis-*, illetve *új-* előtaggal is megfeleltethető lenne, ez a megfelelés viszont a magyar névanyagban nem jellemző. Mivel viszont valószínűleg a Pozsony megyei *Felsőszap*-tól való megkülönböztetésre szolgál, így helytálló a kikövetkeztetett *alsó-* névrész. Az *Alsok* névnek e korból nem adathozható *Felső* párja (bár a későbbi idők folyamán ilyenekkel is találkozunk). Az *Alsósokoró* név ebből népetimológiával keletkezett.

4. A névrész funkciója nem áll kapcsolatban a denotátummal

Ide tartozó nevek: *?Szentadalbert/falva, Szűz* (2 név).

Az e csoportban található adatok feltételezhetően e m l é k e z t e t ő funkciót hordoznak. A csoport ritkaságát magyarázza, hogy az ilyen jellegű nevek jellegzetesen a későbbi hivatalos névadásra jellemzők (pl. *Rákóczi utca*). Szűz falu feltehetőleg úgy kapta nevét, hogy lakói Győrből jöttek, és a Szűz Máriának szentelt győri székesegyház templomcímét költöztették át új lakóhelyükre, tehát a név funkcionálisan nem állt kapcsolatban a denotátummal. A helynév egyrészt a Mária iránti tiszteletet fejezi ki, másrészt pedig származásukra emlékezteti a falu

lakóit⁵⁵. *Szentadalbertfalva* esetében MEZŐ is felveti e funkció közrejátszását⁵⁶, ti. e falu a győri társaskáptalan birtoka volt, annak védőszentje pedig Szent Albert.

Mivel létrejöttükben név-, illetve névrészköltöztetés is szerepet játszott (és így az emlékeztető funkció ezekre is igaz lehet), esetleg ide lehetne sorolni az *Örs/moson(a)*, *Moson* és *Hecse* helyneveket. E névrészeknek viszont van olyan más, megragadható funkciójuk (ti. a birtokviszonyra, illetve a lakókra való utalás), amelynek alapján más kategóriába soroljuk őket.

IV/2. Keletkezéstörténeti típusok

A keletkezéstörténeti elemzés célja a nevek létrejöttének és történeti alakulásának vizsgálata, továbbá a megfigyelhető változási szabályszerűségek szerinti elrendezése. A keletkezés-történeti tipológia kategóriáinak alapjául a közszói grammatikában meglévő szóalkotási formákat kell figyelembe vennünk, mivel a helynevek körében is azok a törvényszerűségek hatnak, amelyek a közszói rétegre is jellemzők. Az elemzés során folyamatosan utalunk az egyes keletkezéstörténeti csoportokkal kapcsolatban álló, velük szorosan összefüggő funkcionális kategóriákra is⁵⁷.

A C. függelék 2–6. térképein vizuálisan is megjelenítjük az egyes keletkezéstörténeti típusok földrajzi elhelyezkedését (a főbb csoportok szerinti lebontásban). A térképeken jól megfigyelhető az egyes típusok egymáshoz viszonyított gyakorisága is.

1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek

1.1. Jelzős szerkezetből keletkezett helynevek

1.1.1. „Minőségjelzős” szerkezetek

Ide tartozó nevek: *Alsok*, *Alsószap*, *Barátsokoró*, *Barátisokoró*, *Bocsság*, *?Galambsokoró*, *Gyórszemere*, *Kiscsécény*, *Kisécs*, *Kisfalu*, *Kiskulcsod*, *Kispér*, *Kisteke*, *Malomsok*, *Nagy-csécény*, *Nagyécs*, *Nagymegyer*, *Nagypér*, *Nagyteke*, *Nelkasokoró*, *Páznánsokoró*, *Révfalu*, *Széktényő*, *Szerdahely*, *Szőlősmegyer*, *Újfalu*, *Újlak*, *Várasnyúl* (28 név).

Legkorábbi előfordulása: *Újlak* 1216 Pp./225 k. Nagyobb számú adat ebből a típusból a 13. század közepétől fordul elő.

⁵⁵ Emellett elképzelhető a névnek más magyarázata is. MEZŐ nem említi e helynevet a templomcímű eredetű helységnevekről szóló monográfiájában.

⁵⁶ „Nem zárhatjuk ki a védőszentnév templomra való átköltöztetésének lehetőségét [...] a győri *Szentadalbertfalva* név keletkezésében.” MEZŐ, Templomcím 42.

⁵⁷ Amint HOFFMANN is megjegyzi, az általa kialakított keletkezéstörténeti kategóriarendszer funkcionális alapállású felfogást követ (i. m. 67).

Ezen a csoporton belül indokolt további részkategóriák elkülönítése. Amint HOFFMANN részletesen kifejti, a jelzők hagyományos rendszere „nemigen alkalmas a sajátos jelentésszerkezettel bíró helynevek jellemzésére”, így valódi minőségjelzős szerkezetekről általában nem érdemes beszélni helynevek kapcsán⁵⁸.

A minőségjelzői kategórián belül hagyományosan is szoktak altípusokat elkülöníteni⁵⁹. Ezek már inkább összevethetők az általunk megállapított csoportokkal. Eszerint az a) csoport bővítménytagjai a *kiemelő* jelzővel vethetők össze (ti. kiemeli a jelzett szó egy tulajdonságát), a b) csoportéi a *kijelölő* jelzőhöz hasonlítanak (mivel kijelöli, hogy két vagy több azonos nevű helynév közül melyik az az egy, amelyről szó van), a c) csoport előtagjai pedig a *megkülönböztető* jelző előfordulásának tipikus esetei (a jelentéskört leszűkíti, a jelentéstartalmat viszont gazdagítja).

a) Bár, mint említettük, ez általában nem jellemző a magyar helynevek körében, mégis tulajdonképpen *minőségjelzős* szerkezetnek tekinthető példáink közül a *Várasnyúl* (ez viszont egy elsődleges *Nyúl* településnévből keletkezett szerkezeti változással, l. ott is). Hasonlóképpen a település egy tulajdonságát jelöli meg a *Galambokoró*, a *Malomsok*, a *Révfa* és a *Szerdahely* név, ám ezek valójában *jelentéssűrítő* összetételek (ti. ’olyan falu, ahol sok galamb él’, ’malmos falu’, ’olyan falu, amelynek van réve’, valamint ’olyan falu, ahol szerdán tartják a vásárt’). E típusnak jellegzetes alcsoportját képezik azok a nevek, amelyek egy, a faluhoz tartozó fontos épületre, és ezen keresztül funkciójára utalnak (*Malomsok*, *Révfa*).

b) Számos látszólag minőségjelzős összetételt (ilyenek az *alsó*-, *kis*-, *nagy*- stb. előtagúak) találunk a korpuszban, amely nem bontható ki alany-állítmány-séma szerint (mint az a jelzős szerkezetekre általában jellemző), hanem bennük a melléknévi előtag csak valamihez *viszonyítva* nyer jelentést (azaz nem abszolút módon adja meg a hely egy tulajdonságát). Tehát pl. *Kisécs* nem arra utal, hogy Écs kicsi, hanem arra, hogy Écs két része közül ez a kisebbik.⁶⁰

E típus kapcsán számos példát láthatunk a *településosztódás* jelenségére, amely során egy korábban egységes helység két részre oszlik, és a két rész közül az egyik vagy mindkettő neve megkülönböztető előtagot vesz fel (példáinkban az előtag méretbeli

⁵⁸ I. m. 61. A TNyt. az összetételek szemantikai motiváltságát nem veszi tekintetbe, és minőségjelzős összetételnek minősít minden grammatikailag annak tekinthető nevet, akár a hely tulajdonságára utal a bővítménytag, akár nem (pl. *Szent/györgy*), l. TNyt. I, 541-3.

⁵⁹ Vö. uo.

⁶⁰ Ezzel kapcsolatban SZABÓ ISTVÁN arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes összetett helységnevek (különösen a méretviszonyító *kis*-, *nagy*- előtaggal alakultak közül) a korabeli használatban valószínűleg nem éltek (vö. SZABÓ, *Falursz.* 126). Elképzelhető ugyanis, hogy az általunk feltételezett helységnév csupán „oklevélnév”: az őt tartalmazó oklevél szerzője ad hoc alkotta, hogy el lehessen különíteni egymástól az egyébként azonos nevű falvakat; ennek birtokjogi szempontból lehetett jelentősége (hasonló, közigazgatási szempontok által motivált hivatalos névadási szokás alakult ki jóval később, a 18-19. században is; vö. MEZŐ, *Hiv.* 223-4). Leginkább akkor kételkedhetünk a név tényleges használatában, ha az összetett névre csak latin előtagos példa adható: pl. az *Alsószap* csak *Inferior* előtaggal fordul elő.

viszonyítást fejez ki: *Kispér - Nagypér*)⁶¹. Szintén differenciáló szerepű, de nem egy falu kettéválásával indokolt helyzetviszonyító funkciójú előtaggal van ellátva *Alsószap* nevünk.

A viszonyító összetételek másik fajtája az, ahol a helységnév nem egyszerű helynévből vált összetetté, hanem kezdettől fogva jelzői előtagból és földrajzi köznévi utótagból alkotott szintagma volt: *Alsók, Kisfalu, Újfalu, Újlak*. Ilyenkor környező falvakhoz, illetve tereptárgyhoz (*Alsók* esetén a Sokoró dombhoz) történt a viszonyítás.

c) Ide tartoznak: *Barátsokoró, Barátisokoró, Győrszemere, Ikrénydomb, Nelkasokoró, Páznánsokoró, Széktényő*. Ezek jelentésszerkezete a következő módon írható le: [az a <utótag>, amely <előtag> közelében fekszik], tehát a jelentéstömörítő összetételekre emlékeztetnek⁶². A Sokoró dombon fekvő telkeket például a szomszédos helység nevének felhasználásával különböztetik meg.

Hasonló jellegű a *Bocsság* és a *Szőlősmegyer* helységnév is, amelyekben az előtag szintén megkülönböztető szerepű, viszont nem a település helyzetére, hanem valamely más tulajdonságára utal (adózási formára, illetve növényzetre), ezáltal különítve el egymástól a hasonló nevű településeket.

A típusok elkülönítése természetesen eléggé bizonytalan. Az általunk választott b) és c) típusoké pedig jórészt csak azzal indokolható, hogy mivel a b) típusba sorolt nevekben a bővítményrész szerepét melléknév látja el, a c) típusban viszont egyéb névszó (többnyire tulajdonnév), így a b) típus tagjait inkább érezzük minőségjelzős szerkezeteknek, mint a c) típusét.

1.1.2. Mennyiségjelzős szerkezetek

Tulajdonképpen mennyiségjelzős helynevek nem találhatók korpuszunkban. Bár számnévi előtagot tartalmaz két helységnév: *Mindszent* és (valószínűleg) *Százló*, ezek valójában funkcionálisan egyrészes helynevek, és így keletkezéstörténetileg is egységgént kezelendők⁶³.

1.1.3. Birtokos jelzős szerkezetek

Ide tartozó nevek: *Apatelke, Csépanfalva, Farkasföld, Farkasfölde, Galambsokoró, Hédervár, Hédervára, Irényfölde, Kozmatelke, Semjánsoka, Szentadalbertfalva, Tordateleke* (12 név).

Legkorábbi előfordulása: *Apatelke* 1228. Emellett a 13. század első feléből adatolható további két helynév: *Semjánsoka* és *Csépanfalva* (bár ez utóbbihoz tartozó adat magyar utótagos olvasata erősen bizonytalan). Az oklevelek tanúsága szerint ez a típus a 14. század elejétől válik gyakoribbá Győr vármegyében.

⁶¹ SZABÓ ISTVÁN ezt a jelenséget falukettőződésnek nevezi, és a következőképpen jellemzi: „két vagy több falut egymás közvetlen szomszédságában vagy közelségében említenek ugyanazon a néven vagy azonos alapnéven, melyhez megkülönböztető jelzők járulnak” (SZABÓ, Falursz. 119-20). Ő is felhívja a figyelmet arra a jelenségre, hogy a leggyakoribb megkülönböztető jelzők szomszédos vagy közeli falvak azonos alapneve mellett a *kis*- és a *nagy*- (SZABÓ, Falursz. 123).

⁶² Az előtag a legtöbb esetben helynév; talán kivételt képez a *Széktényő*, amelynek előtagja térszínformánév lehet (bár nem kizárt, hogy egy *Szék* víznevet tartalmaz), és szintén a helyet lokalizálja.

⁶³ Lásd a két név funkcionális-szemantikai elemzését (83), valamint a HOFFMANN-nál szereplő ilyen jellegű példákat (i. m. 61).

A birtokos jelzős szerkezetek azt fejezik ki, hogy a település valakinek a tulajdonában van, valakihez tartozik. A jelzős szerkezetek között egyedül itt találunk alaki eszközzel is megjelölhető szerkezettípust. Ez alapján két csoportot különíthetünk el:

a) **Jelöletlen** birtokviszonyt aránylag kevés helységnév tartalmaz. Ilyenek: *Farkasföld*, *Galambsokoró*, *Hédervár*. Ezek kivétel nélkül személynévi előtagúak, a birtokosra utalnak. Az utótagban szerepelhet földrajzi köznév (*föld*), építményt jelölő köznév (*vár*) és helynév is (*Sokoró*).

b) **Jelölt** a birtokviszony a típushoz tartozó összes többi helységnévben. E csoport jellegzetes alaptagjai: *falva*, *földe*, *telke*, *soka* stb. A bővítményi tag zömmel személynév, előfordul azonban ilyen szerepben helynév is (*Irénzfölde*; ez esetben a birtokos grammatikai szerepében egy falu neve áll, amely funkcionális szempontból valószínűleg nemcsak jogi viszonyra, hanem a hely elhelyezkedésére is utal); sőt egy esetben a falu „birtokos” védőszentje vagy a védőszent nevét viselő egyházi intézmény szerepel e pozícióban: *Szentadalbertfalva*.

A jelöletlen alak a három esetből kétszer váltakozik jelölt párjával. Funkcionálisan tehát a két csoport nem különül el, és időben is egymás mellett élnek (1324/392: *Farkasfewld*, p. ~ 1324>361: *Farkasfeulde*, p.; 1330/356: *Hedruhvar*, de ~ 1330/356: *Hedruhuara*, pt.).

Több esetben tapasztalhatjuk, hogy **kiegészülés**-sel (l. ott) keletkeznek birtokos szerkezetű helységnevek. Azon helyneveket vehetjük szinte bizonyosan ebbe a csoportba, amelyek előtagja önállóan is előfordult korábban egyszerű helynévként, és utótaggal később - a névdivat⁶⁴ hatására - egészültek ki, továbbá a két helynév denotatív jelentése azonos. Ilyen *Asszony* ~ *Asszonyfalva*, illetve *Semján* ~ *Semjánsoka*, amennyiben nem párhuzamos névadás történt, hanem a már meglévő *Semján* név alakult tovább. Esetleg *Irénzfölde* is ezek közé tartozik, ha ez a helynév magát Irénzt jelölte. Látjuk tehát, hogy az összetett helynév nem egy esetben másodlagos alakulat⁶⁵, amelynek elterjedésében az analógia is szerepet játszott. Ennek értelmében nem zárható ki, hogy azon helységnevek némelyike is kiegészüléssel alakult, amelynek előzményéről nincs adatunk. Ellentétes irányú folyamatra, amelynek során az utótag levált⁶⁶ (ellipszis, l. alább), adataink között nincs biztos példa. Ide tartozhat talán a *Héder* helynév, amely a *Hédervár(a)* változathoz képest másodlagos lehet (és datálása alapján is *Héder* első adata valamelyest későbbi *Hédervár(a)* első előfordulásánál). Az viszont nem bizonyos, hogy ténylegesen létezett *Héder* helynév, ugyanis csak személynévből van rá adatunk (1317: *Desew ... de Heydreh*)⁶⁷.

Az e típushoz tartozó nevek kronológiai szempontú vizsgálata alapján megállapítható, hogy a névtípus a 13. században már él, és mivel hatására meglévő helynevekben is szerkezeti változások lépnek fel (*Asszony* > *Asszonyfalva*, *Semján* > *Semjánsoka*; mindkét változás a korábbi adatok alapján a 13. század elejére datálható), bizonyára népszerű névadási mód lehetett ebben az időben. Ez a tény egybehangzik a szakirodalomban e jelenségre javasolt

⁶⁴ **Névdivat**on a helynevek körében egy-egy névadási típus, helynévalkotási mód vagy névszerkezeti forma adott korban jellegzetes, elterjedt használatát értjük.

⁶⁵ Amint ezt KRISTÓ is megállapítja (Szempontok 95).

⁶⁶ Szempontok 96.

⁶⁷ Gy. 2: 601.

kronológiával, amely szerint a birtokos jelzős szerkesztésű nevek a 12–13. századtól jelentkeznek⁶⁸.

KRISTÓ vetette fel annak lehetőségét, hogy az okleveleinkben szereplő *villa* + személynév szerkezetek legalábbis néhány esetben nem pusztán személynévi helynevet, hanem magyar *-falva* utótagút takarnak. A *-falva* összetételi tagról KÁZMÉR által megfogalmazott tanulság bizonyára általánosítható a birtokos szerkesztéssel alakult helynevek összességére: „A *-falva* megjelenését és oly erős megterhelését kutatva ... nem elégedhetünk meg egyetlen ok kiemelésével. A település állandósága, a nemzeti szervezeti lazulása, majd megszűnése, a magánbirtok tömeges megjelenése, új szállásterületek kialakulása, a családi birtokok osztódása, a királyi várspánságok felbomlása a feltételei, illetőleg okai rendre az új helynévtípus jelentkezésének és óriási mértékű gyarapodásának.”⁶⁹

Bár a szintagmatikus elemzés szintjén *Kenézrekesze*, *Mórichida* és *Szűzkút* is birtokos szerkezetet mutat, ezek mégsem sorolhatók ide, ugyanis keletkezéstörténetileg a metonimikus névadással alakult helységnevek közé tartoznak (ti. adatolhatóan vagy legalább valószínűleg volt megfelelő típusú objektumot megnevező mikrotoponimai előzményük).

1.2. Mellérendelő szerkezetű helységnevek

Ide tartozó nevek: *Békaszentmiklós*, *Gyűdiszentpéter*, *Örsmoson*, *Örsmosona* (4 név).

Legkorábbi előfordulásai: *Örsmoson(a)* 1332.

Az ide tartozó helynevek két korábbi helységnév mellérendelő összetételével keletkeztek. Ma elsősorban a hivatalos névadás eszköze a mellérendelő összetétel: két helység összevonásakor alkalmazzák⁷⁰; az ómagyar kori Győr vármegyében települések egyesítésére viszont nem találunk példát, és nem is egységes a névadás indítéka a különböző esetekben. E nevek szerkezetileg igen hasonlítanak a minőségjelzős szerkesztésűekre, és bár a keletkezés pillanatában mellérendelők voltak, a későbbiekben a névtudat vélhetően a minőségjelzős szerkesztésű nevek csoportjába illesztette be őket.

Az *Örsmoson(a)* másodlagosan keletkezett Örs falu újabb megnevezésére: az utótag névköltöztetéssel került a helynévbe, ugyanis a mosoni vár birtokokat kapott a helység határában (és bizonyára mosoni telepések is érkeztek ide, akik az újabb nevet adták). A kétféle utótag egymással váltakozva fordul elő egy oklevélben belül. Ez is jelzi, hogy az *Örsmosona* csak látszólag birtokos szerkezet, az *-a* toldalék nem személyrag, hanem funkció nélküli, analógia hatására megjelent elem (l. még b ő v ü l é s : 4.4. pont).

A *Békaszentmiklós* és a *Gyűdiszentpéter* arra a sajátos keletkezéstörténeti folyamatra lehet példa, amelynek lényege, hogy egy elpusztult (vagy elhagyott) falu helyét megmaradt templomáról nevezik meg. Az így kialakuló szerkezet előtagja a korábbi helységnevet, utótagja pedig temploma patrocíniumi nevét tartalmazza. Az ilyen jellegű névadás az ómagyar korban

⁶⁸ Vö. TNYt. I, 547; a KNIEZSA-féle történeti tipológia ezt a típust (pontosabban a *-falva* utótagú neveket) a 13. század utáni időkből valónak tartja (KNIEZSA, KeletMo. 128-9). KÁZMÉR szerint a *-falva* típus első biztos adata a 13. századból (1218) való, a *-falu* típusé is (1230 k.) (KÁZMÉR, Falu). Az eltérés többek között az általuk vizsgált területek nagy földrajzi távolságával magyarázható.

⁶⁹ KÁZMÉR, Falu 58.

⁷⁰ MEZŐ, Hiv. 82.

több esetben megfigyelhető, különösen a tatárjárást követően (amikor is sok falu vált néptelenné vagy pusztult el)⁷¹.

Megjegyzendő, hogy a *Gyúdiszentpéter* helynévben az előtaghoz (a *Gyúd* helynévhez) kapcsolódik egy *-i* toldalék, amely viszont a korábbi helynév egyetlen adatában sem lelhető fel. Az ilyen szerkesztés a magyar névanyagban nem túl gyakori jelenség⁷². Az *-i* helynévképző bekerülése az ilyen képzővel alakult egyszerű, valamint a hasonló szerkesztésű összetett helynevek analogikus hatására képzelhető el.

2. Morfematikus szerkesztéssel alkotott nevek

E nagyobb típuson belül HOFFMANN négy altípust különít el: a helynévképzővel, a névszójelekkel, a helyragokkal és a névutóval alakult neveket. Ezek közül egyedül az első van képviselve korpuszunkban, ezért a továbbiakban csak a képzéssel alkotott helységnevekről fogunk részletesen szólni.

A korai ómagyar kor névrendszerében jelentős szerepet játszott a névképzés. Helynévképzésnek tekintjük az olyan eljárást, „amelynek során az adott jelsor helynévi, tulajdonnévi státusa azáltal teremődik meg, hogy egy tömorfémához (morfémakapcsolathoz) helynévképzőt illesztünk.”⁷³

2.1. Az *-s* képzővel alakult helynevek

Ide tartozó nevek: *Árpás*, *Nyulas* (2 név).

Legkorábbi előfordulása: *Árpás* 1086. *Nyulas* első adata is igen korai, 1186-ból való.

Az *-s* képző eredetileg az ellátottság kifejezője és gyűjtőnévképző volt; helynévképző szerepe másodlagosan ezekből alakult ki⁷⁴. A korai ómagyar korban nagyszámú *-s* képzős helynév jött létre. Helyneveinkben eredeti funkciójában gyakran növény- és állatnevekhez kapcsolódik, mivel az ilyen jelentésű közszavak különösen alkalmasak voltak helyjelölésre (megjegyzendő, hogy ezek alakilag teljesen egybeesnek a megfelelő melléknevekkel). Később, a nagyszámú *-s* végű helynév alapján helynévképzőnek érezhették azt, és képeztek vele egyéb jellegű helyneveket is, valamint másodlagosan is kapcsolódhatott helynevekhez (ilyen korpuszunkban a *Tőkés* helységnév, amely bővüléssel alakulhatott a *Tőke* névből). Példáinkban korai megjelenésük miatt feltételezhetjük, hogy még az eredeti (ellátottságot kifejező) funkcióban szerepel a képző.

Leggyakrabban a vadon élő növények nevei fordulnak elő a földrajzi nevekben, de megtaláljuk az ember által termelt növények neveit is. Egy területen ugyanis több éven át termeltek valamilyen növényt, és így az adott növény képzete szorosan kapcsolódott a helyhez. A növénynevek legnagyobb része jelzőként vagy *-s* képzővel ellátva jelenik meg földrajzi neveinkben⁷⁵.

⁷¹ MEZŐ, Templomcím 43-4. További példákat l. uo. 239.

⁷² További példákat e típusra l. MEZŐ, Templomcím 241 (*helynevek -i képzővel*-csoport).

⁷³ HOFFMANN 75.

⁷⁴ L. TNyt. I, 245, 247, 255.

⁷⁵ Nyárádmente 28.

2.2. A *-d* ~ *-t* képzővel alakult helynevek

Ide tartozó nevek: *Babot*, ?*Bárd*, *Fúd*, ?*Gyűd*, *Kövesd*, *Kulcsod*, *Petlend*, ?*Ravazd* (8 név).

Legkorábbi előfordulása: *Babot* 1224. A felsorolt helynevek első adatai - *Fúd* és *Kövesd* kivételével, amelyek a 14. századtól jelentkeznek - a 13. század első feléből valók. *Ravazd* (első adata: 1093) e csoportba tartozása már e nagy kronológiai eltérés miatt is kevésbé valószínű.

A *-d* képzőnek (illetve a *-t*-nek, amely ennek valószínűleg pozicionális zöngétlenüléssel keletkezett alakváltozata) többféle funkcióját különíthetjük el⁷⁶. Eredetileg ellátottságot jelölhetett (növényt vagy állatot jelentő alapszóhoz kapcsolódva). Másfelől volt kicsinyítő képzői funkciója, és ez alapján személynévképzői funkciójává is átértékelődött⁷⁷. A helyek puszta személynévi elnevezése (mint ismeretes) általános névadási mód volt, így nagy mennyiségű, eredetileg személynévképzőt tartalmazó származékszó válhatott földrajzi névvé. Ez is elősegíthette, hogy a formáns új funkcióval töltődjön fel, és helynévképzőként alkalmazzák⁷⁸.

E fejlődés következtében - amint KRISTÓ hangsúlyozza - a korai ómagyar kori helynevek esetében gyakran „rendkívül nehéz megállapítani, hol húzható meg a minősítés ... szempontjából a *-d* kicsinyítő-becéző, valamint a helynévképző funkciója közötti határvonal.”⁷⁹ E kettősségre felhívja a figyelmet MEZŐ ANDRÁS⁸⁰, valamint HAJDÚ MIHÁLY is⁸¹.

a) Az első (ellátottságot kifejező) funkciót látja el a *-d* ~ *-t* képző a *Babot*, *Fúd* helynevekben. Jelentésük tehát 'olyan hely, ahol sok bab', ill. 'vadkacsa van'. Nem zárható ki, hogy ide tartozik *Ravazd* is; ez esetben a Szatmár megyei *Ravaszd* faluhoz hasonlóan a *ravasz* 'róka' fn. *-d* képzős formája⁸². Ez azonban talán kevésbé valószínű, mint a név személynévi származtatása.

b) A névvégi *-d* egyaránt lehet kicsinyítő képző és helynévképző a következő esetekben: *Bárd*, *Gyűd*. Talán *Petlend* is ilyen, de ennek etimológiája erősen bizonytalan; MEZŐ a *-d*-t e névben kicsinyítő képzőnek⁸³, KISS LAJOS helynévképzőnek véli⁸⁴.

c) A *-d* bizonyosan helynévképző *Kulcsod* és *Kövesd* helynevekben. *Kulcsod* valószínűleg *-d* képzővel bővült változata egy idegen (szláv) névadással keletkezett *Kulcs* helynévnek (de ha magyar közsói eredetű, akkor sem fejezhet ki ellátottságot). A *-d* mindenképpen

⁷⁶ HAJDÚ MIHÁLY ezeket összefoglalva ismerteti Helyneveink *-d*-féle képzőinek funkcióiról című tanulmányában (Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Bp., 1981. 161-72).

⁷⁷ Vö. TNyt. I, 242 és 251.

⁷⁸ I. m. 254.

⁷⁹ Szempontok 85.

⁸⁰ MEZŐ-NÉMETH 110.

⁸¹ HAJDÚ MIHÁLY, Helyneveink *-d*-féle képzőinek funkcióiról 163.

⁸² MEZŐ-NÉMETH 66.

⁸³ I. m. 32.

⁸⁴ MNy. 86: 164-8.

helynévképző, ha -s képzős szavakhoz csatlakozik, ezekben ugyanis az ellátottságnak volt már kifejezőeszköze (az -s), és újabbra nem volt szükség⁸⁵. Ilyen típusú *Kövesd*.

d) A -d helynévképző utólagosan is kapcsolódott helynevekhez, így képzős ~ képzőtlen alternáns párok jöttek létre. Az általunk feldolgozott helynevekben ilyen későbbi (kései ómagyar kori) bővülést mutat *Csitván* (1400-tól *Csitvánd*), és *Páznán* is előfordul egy esetben (1460-ban) -d képzős formában⁸⁶.

Adataink első előfordulásai nem mondanak ellent a szakirodalomban általánosan elfogadott véleménynek, hogy a -d képzős helynevek virágkora a 13–14. századra esik⁸⁷.

2.3. Az -i toldalékkal alakult helynevek

Ide tartozó nevek: *Apáti*, *Baráti*, ?*Hali* (*Hal*), *Haraszi*, *Kapi* (*Kapuj*), *Rábaj*, *Réti*, ?*Takácsi* (8 név).

Legkorábbi előfordulása: *Kapi* 1209.

A toldalék eredetére és meghatározására nézve nem alapvető szemléletbeli, hanem terminológiai különbséggel találkozunk a szakirodalomban. PAIS a helynevekben szereplő -i-t a köznevekben szereplő -i birtokképzővel (nomen possessi képzővel) azonosítja⁸⁸. KNIEZSA szerint a *Püspöki*-féle helynevekben az -i „az -é birtokosképzővel azonos”⁸⁹, MEZŐ az *Oroszi* típusú helynevekben szereplő -i-ket birtokképzőnek mondja⁹⁰, a TNyt. pedig az -é birtokjel -i alakváltozatának nevezi ezeket⁹¹, megjegyezve, hogy a birtokjel funkcióban lévő -i a korai ómagyar korban helynévképző funkcióban önállósult. A funkcióváltás a személyekről elnevezett földrajzi nevekben indulhatott meg, ugyanis a tulajdonosra való utalás általános volt a helynevekben, és a gyakori helynévi előfordulás folytán rakódhatott a toldalékra a helynévképző jelentés.

a) Az elsődleges funkciót tükrözi az -i képzős helynevek legkorábbi csoportja: *Apáti*, *Baráti*, *Hali*, *Takácsi*. Ezek a helynevek személyre utaló (foglalkozásnévi) alapszavakból jöttek létre. A *Baráti* és a *Takácsi* esetében képzős és képzőtlen alakok *p á r h u z a m o s* használata figyelhető meg, ilyenkor pedig nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy melyik volt közülük az elsődleges forma (vö. 4.4. bővülés). A foglalkozásnevekből alakult helységneveknél gyakran tapasztalható ilyen ingadozás⁹².

b) Az előző típussal egy időben megjelennek olyan -i képzős helynevek is, amelyek más jelentésű alapszavakból alakultak, bennük már az önállósult helynévképző működését kell látnunk: *Haraszi*, *Kapi* (*Kapuj*), *Rábaj*, *Réti*.

⁸⁵ TNyt. I, 254.

⁸⁶ L. még TÓTH VALÉRIA, MNyj. 34: 152.

⁸⁷ Vö. BÁRCZI, Szók.² 155.

⁸⁸ MNy. 32: 110.

⁸⁹ KNIEZSA, KeletMo. 125.

⁹⁰ MEZŐ-NÉMETH 135.

⁹¹ TNyt. I, 254.

⁹² Vö. TÓTH VALÉRIA, MNyj. 34.: 156-7.

Az *-i* helynévképző a 13–14. sz.-ban volt a legproduktívabb, ekkor gyakran kapcsolódik térszinformanevekhez (pl. *Réti*, *Haraszi*); ezekben az esetekben funkciója a szó tulajdonnévi minőségének hangsúlyozása. Ebben az időben egyébként törzsnévből alakult helységnevek is több esetben bővülnek *-i*-vel (bizonyára a névdivat hatására); így kerülhetett egy alkalommal *-i* képző a *Tarján* név egy adatába⁹³.

Az *-i* képző mgh.-ra végződő nevekhez kapcsolódva *-j*-ként realizálódott, a TNyt. ebben a birtokjellel való kapcsolat elhomályosodását látja. Ilyen alternáns fordul elő a *Kapuj* és *Rábaj* helynevekben. Amint megfigyelhetjük, az így kialakult *-i* utótagú diftongusok két irányba is fejlődhetnek: vagy eltűnik az utótag (*Rábaj* > *Rába*, bizonyára a folyónév analógiás hatására; l. még alább a *metonimikus névadás* alatt mondottakat), vagy monoftongizálódik és megrövidül a kettőshangzó (*Kapuj* > *Kapí* > *Kapi*)⁹⁴.

Megjegyzendő, hogy *bővülés* sel (vö. 4.4.) keletkezhetett korpuszunkban két *-i* képzős helynév: *Megyeri* és *Tarjáni* (bár ez utóbbi - mint láttuk - nagy valószínűséggel rontott alakként jelenik meg egyetlen oklevélben).

3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

3.1. Jelentéshasadással keletkezett nevek

Ide tartozó nevek: *Hegy*, *Ság*, *Szerk* (3 név).

Legkorábbi előfordulása: *Ság* 1216.

HOFFMANN jelentéshasadásnak nevezi azt a névkeletkezési folyamatot, amikor „puszta földrajzi köznévből - bármiféle formáns (lexéma, képző) hozzákapcsolása nélkül - helynév keletkezik”⁹⁵. Lényege, hogy a közszó az általános fogalmi jelentésen kívül egyedjelölő (tulajdonnévi) szerepet is kap.

Szerk (a m. R. *szerk* közszó jelentése kb. ’falucska’ lehetett) ide tartozása a jelentéshasadás definíciójából nyilvánvalóan következik.

Hegy és *Ság* (egyébként azonos jelölétű) helynevek idesorolása viszont további magyarázatot igényel. HOFFMANN felhívja a figyelmet arra, hogy egyrészes földrajzi köznévből álló helynév nem feltétlenül jelentéshasadással keletkezett, hanem takarhat *névátvitelt* is. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy *Hegy* és *Ság* (mint helységnév) is inkább ez utóbbiba sorolandó, ám bizonyos érvek a jelentéshasadás alatt tárgyalásukat indokolják: annak definíciójában ugyanis nem szerepel olyan kitétel, miszerint a kihasadt jelentésnek (tehát a keletkezett tulajdonnév denotátumának) az eredeti közszó által jelölt dolgok körébe kéne esnie - így *Hegy* elméletileg nemcsak hegyet jelölhet, hanem falut is. Metonimikus névadásról ellenben azért kevésbé szerencsés beszélnünk, mert nem az illető domborzati alakzatot megnevező

⁹³ Bár a *Tarjáni* valószínűleg rontott alak, és tényleges használatban aligha élt, az nemigen dönthető el, hogy az adat egyszerű íráshiba-e (ez esetben értéktelen a kutatás számára), vagy pedig a lejegyző által - a korban elterjedt *-i* képzős helynevek hatására - elkövetett tévesztés.

⁹⁴ BENKŐ LORÁND a *-j*, *-aj/-ej* végződésű helynevekben szereplő képzőt az *-i* helynévképzővel (és így a birtokjellel) megegyező funkciójú, de attól elkülönült toldalékelemként értékeli, vö. BENKŐ, *Tokaj* és kapcsolt nevei - itt BENKŐ részletesebben kitér e végzések későbbi hangtani alakulására is -, ill. Megjegyzések a *Begej* névhez: KissEml. 62-70. Ő viszont ezekben a tanulmányaiban nem említi az *-uj* végű neveket, így nem világos, hogy *Kapuj* nevében is e *-j*, *-aj/-ej* képzőt kell-e látnunk.

⁹⁵ I. m. 93.

tulajdonnév (ami jelen esetben *Sokoró* lenne) tevődik át a falu nevére, hanem földrajzi köznévvé. Ilyen jellegű (lexikális) megszorítás ugyan nem szerepel a metonimikus névadás meghatározásában, így *Hegy* és *Ság* mindkét kategóriába minden további nélkül besorolható (azaz a két kategória nem feltétlenül zárja ki egymást). Az egyértelműen metonimikusan keletkezett *Sokoró* helységnévvel összevetve mégis indokoltnak tartjuk őket itt is szerepeltetni.

3.2. Jelentésbővüléssel és -szűküléssel keletkezett nevek

Jelentésbővülésnek, illetve -szűkülésnek azt a névalkotási folyamatot nevezzük, amelynek során egy helynévnek a meglévő mellé újabb jelentése is kialakul, úgy, hogy ezek azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumokra vonatkoznak, vagy a helynevek hierarchiájának egyes szintjei közötti elmozdulás megy végbe⁹⁶. Jellegzetes példája: *Pest* ('városrész') > *Pest* ('Budapest'). Ilyen típusú településnév nem szerepel korpuszunkban.

3.3. Metonimikus névadással keletkezett nevek

A metonímia nemcsak a közszavak körében alkalmazható fogalom: a helynevek egyik átalakulási típusát is ennek segítségével jellemezhetjük. A metonimikus névadás ugyanis a névátvitel olyan fajtája, „amely két fogalom közötti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezéssel vagy ok-okozati kapcsolaton alapul”⁹⁷. Ezen belül további csoportok különíthetők el az eredeti és új jelentés viszonyának alaposabb vizsgálata alapján.

A korpuszunkban található helynevek körében az alábbi jelentés-összefüggéseket figyelhetjük meg:

3.3.1. hely → a település, ahol ez található

Ide tartozó nevek: *?Árpás*, *?Gyűdiszentpéter*, *Hegy*, *?Ikrénydomb*, *Kenézrekesze*, *?Koronc*, *Köbölkút*, *Ménfő*, *Mérges*, *Mindszent*, *Mórichida*, *Osztorgató*, *Pogona*, *Rába*, *Ság*, *Sokoró*, *Szentiván*, *Szentmihály*, *Szentvid*, *Szűzkút* (20 név).

Legkorábbi előfordulása: *Sokoró* 1061.

a) a folyó → a mellette települt falu

Ide tartozik *Rába* és esetleg *Árpás* is, bár ez utóbbi bizonytalan. Amint BENKŐ igen részletesen kifejti, a folyó neve → terület neve fejlődési irány igen elterjedt; ezt valószínűsíti azon esetekben, ahol egy helységnév a helység mellett elfolyó folyó vagy patak nevével alakilag pontosan megegyezik, ám nem zárja ki kategorikusan a fordított irányú folyamatot sem. Ez *Árpás* idesorolása mellett szól. Emellett figyelembe kell vennünk azt a tényezőt is, hogy folyónév gyakran növénynévi eredetű⁹⁸. *Árpás* esetében viszont (a szótárban kifejtettekből következően) inkább a falunevet tételezhetjük fel elsődlegesnek, bár nem zárható ki a folyónévi származtatás sem.

A *Koronc* helynév is ide sorolható, amennyiben úgy értelmezzük, hogy egy összerántódott *Koromaszó* víznévre megy vissza.

⁹⁶ HOFFMANN 99-100.

⁹⁷ FÁBIÁN-SZATHMÁRI-TERESTYÉNI, MStilV. 108.

⁹⁸ Amint BENKŐ megállapította: MNy. 43: 259-63; l. még: KÁLMÁN 131.

E csoport egy speciális típusát képviseli az *Osztorgató* helységnév, amely a település elhelyezkedését a fentieknél pontosabban adja meg: az Osztorga patak egy konkrét *r é s z é r ő l* (torkolatáról) nevezi meg az ott levő települést.

b) kút vagy forrás → a település, ahol az található

Ide tartozik *Köbölkút* és *Szűzkút*, amelyek helynévként egyrészesek, bár lexikális szempontból összetett szavak. Megjegyzendő, hogy a két név denotátuma azonos. Településnévként másodlagosak, előzményük minden bizonnyal mikrotoponima volt.

c) épület → a település, ahol ez található

Ebbe a csoportba Győr megyében csak azok a helységnevek tartoznak, ahol a megnevezés alapja a falu templomának címe (patrocíniumi neve) volt: *Mindszent*, *Szentiván*, *Szentmihály*, *Szentvid*, (esetleg) *Gyűdiszentpéter*.

Ez a helynévadási mód, amelyet MEZŐ ANDRÁS A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század) című munkája ismertet a legmélyrehatóbban az ómagyar korban igen jellegzetes volt; a kereszténység felvétele után jó két évszázaddal kezdett divatba jönni⁹⁹. Győr vármegyében erre a típusra még ennél is később, csupán 1306-tól kezdve jelennek meg adatok (*Mindszent*).

d) építmény → a település, ahol ez található

A *Kenézrekesze* és a *Mórichida* név tartozik ide. A lexikális-morfológiai elemzés szintjén mindkét helynév összetett, birtokos jelzős szerkezetet tartalmaz, ahol az előtagban az építető neve szerepel. Az utótagban (amint példáinkból is látszik) több építményfajta szerepelhet; a hidak és kerítések elnevezései jellegzetes csoportokat alkotnak a magyar névanyagban¹⁰⁰. Megjegyzendő, hogy mivel nagyszámú *-hida* utótagú helynév alakult az idők során, a *hida* elemet előbb-utóbb egyfajta „helynévképzőnek” érezték a nyelvhasználók. *Mórichida* esetében viszont a korabeli oklevelekből egyértelműen kiderül, hogy eredetileg ténylegesen híd elnevezése volt, tehát a névelem nem analogikusan került a település nevébe.

e) terepalakulat → a település, amely ott található

Ide soroljuk mikrotoponimikus eredetű példánkat, *Mérge*-t, amely bizonyára eredetileg egy mérgező növényeket termő mezőnek lehetett a neve. A falu ennek a helyén épülhetett vagy mellette volt található. (Feltehetően több helységnevünk is mikrotoponimára megy vissza, de ezek esetében nem ennyire világos az előzmény.) A *Pogona* név szintén a falu környezetének a növényzetével függhet össze.

Nagyszámú példánk van arra, hogy annak a domborzati formának a neve kerül át a helynévbe, ahol a helység található, illetve amelynek közelében helyezkedik el. Ez (amint fentebb láttuk) lehet a domborzat földrajzi köznévvé való megnevezésének átvitele (*Hegy*, *Ság*), míg más esetekben tulajdonnévi előzmény figyelhető meg. A *Sokoró* domb nevéből feltűnően sok helységnév alakult, melyek között van puszta dombnévi eredetű is (*Sokoró* helységnév), míg az összetett formák megkülönböztető előtagot tartalmaznak (így a szintagmatikus összetételek közé soroltuk őket). Az *Ikrénydomb* helynév e csoportba sorolása olvasati problémák miatt igen erősen bizonytalan.

⁹⁹ Vö. MIKESY SÁNDOR, A „vallási” helynevekről. MNy. 63: 474. Ezt MEZŐ pontosítja: e helynevek „derékhada” származik a 1250-1350 közötti időkből, de vannak elszórtan korábbi és vélhetően későbbi példák is (Templomcím 235).

¹⁰⁰ Vö. HOFFMANN 105.

Ide sorolható a *Ménfő* helységnév is, amely vagy egy hasonló tulajdonnévre megy vissza, vagy egy **Mén* nevű dombsor egy bizonyos részével (talán kezdetével) nevezi meg a helységet, ezáltal pontosabban lokalizálva azt, az a) pont alatt szereplő *Osztorgató* helységnévhez hasonlóan. *Ménfő* esetében a földrajzinév-alkotás egyik érdekes esetére láthatunk példát: emberi, illetőleg állati testrészeknek nevekbe való átvitelére. Amint BENKŐ megállapítja, ez a jelenség különösen a hegyek és dombok részeinek elnevezésében gyakori¹⁰¹.

3.3.2. az állat → a település, ahol előfordul

Ide tartozó nevek: *?Béka*, *?Nyúl* (2 név).

Legkorábbi előfordulása: *Nyúl* 1086.

A felsorolt adatok idetartozása igen bizonytalan. Már BÁRCZI is felhívja a figyelmet arra, hogy a településnevek között előfordulnak pusztai állatnévvel megegyező alakúak is, ezek azonban valószínűleg előzőleg többnyire személynevek voltak, s abból váltak földrajzi névvé¹⁰². Ennek ellenére nem zárhatjuk ki kategorikusan azt a lehetőséget, hogy a nagyszámú, állatnévből *-d* és *-s* képzővel alakult helynév mellett kisebb számú pusztai állatnévre visszamenő helynév is keletkezett az ómagyar korban.

3.3.3. a személy/csoport/nemzetség → a település, amely a tulajdona

Ide tartozó nevek: *Alap*, *Áng*, *Asszony*, *?Babot*, *Bácsa*, *Bajaz*, *Bajcs*, *Balony*, *Barát*, *Barba*, *Barbacs*, *Bárd*, *Béka*, *Bene*, *Bercs*, *Bisa*, *Bódé*, *Bőny*, *Cseb*, *Csécsény*, *Csitván*, *Dorog*, *Écs*, *Gönyű*, *Gúg*, *Gulla*, *Gyánt*, *Gyermolt*, *Gyömörő*, *Győr*, *Gyűd*, *Hal*, *Hekcse*, *Héder*, *Himüd*, *Ikrény*, *Ilmár*, *Irény*, *Kajár*, *Keresztes*, *Kóny*, *Kos*, *Markota*, *Medve*, *?Mérgecs*, *Mikod*, *Nelka*, *Néma*, *?Novák*, *Nyúl*, *?Nyulas*, *Örkény*, *Pakos*, *Pátka*, *Patos*, *Páznán*, *Péc*, *Pér*, *?Petlend*, *Pityud*, *Pok*, *Precse*, *Radvány*, *Ravazd*, *Semján*, *Szap*, *Szava*, *Szemere*, *Szente*, *Szőny*, *?Takács*, *Tápán*, *Teke*, *Tényő*, *Tét*, *Tőke*, *Tördemész*, *Tunyog*, *Urukangy* (79 név).

Legkorábbi előfordulása: *Himüd* 1005.

HOFFMANN e csoportra adott körülírását¹⁰³ kibővítettük, ugyanis az ómagyar korban nagyszámú olyan helységnév keletkezett, amelyekben nem egyetlen *s z e m é l y*, hanem valamely csoport vagy nemzetség megnevezése megy át képző nélkül a helynévbe. További problémát okoz, hogy a legtöbb esetben lehetetlen (adatok hiányában) eldönteni, hogy a személynévi eredetű települést birtokosáról, lakójáról, vagy egy olyan személyről nevezték el, akivel ott történt valamely emlékezetes esemény¹⁰⁴. Mindenekelőtt viszont azt feltételezhetjük (a későbbi - mai - helynévadási szokásokat is figyelembe véve), hogy a birtokosról történt az elnevezés.

A kibővített csoporton belül az eredet lexikális jellege szerint a jobb áttekinthetőség kedvéért tovább differenciálunk¹⁰⁵.

¹⁰¹ Nyárádmente 26.

¹⁰² BÁRCZI, Szók.² 153.

¹⁰³ A személy → a hely, amely a tulajdona, i. m. 107.

¹⁰⁴ „A XI-XV. századi oklevelek - hasonlóan a későbbi korok irataihoz - csak a lehető legritkábban utalnak a névadó kilétére” (Szempontok 17).

¹⁰⁵ Ez az eljárás természetesen nem jelenti a többszintű tipológia figyelmen kívül hagyását, az elemzési szempontok összemosását. Bár folyamatosan szem előtt tartjuk a különböző vizsgálati szempontok egymástól független jellegét, nem tekinthetünk el a különböző elemzési szintek egymásravitéséből adódó esetleges további következtetések és felismerések megfogalmazásától sem.

a) A hagyományosan „puszta személynévi eredetű”-nek nevezett helységnevek alkotják korpuszunkban messze a legnagyobb csoportot. Ezeket minden esetben (a szakirodalomban általánosan elfogadott elvet követve) magyar névadással keletkezettnek vettük¹⁰⁶, akkor is, ha az alapjául szolgáló személynév idegen eredetű, és feltehetően nem magyar személy viselte (pl. *Csitván, Héder, Precse*). A puszta személynévi helynévadás a magyarság ősi helynévadási módja, melyet az őshazából hozott magával¹⁰⁷. Számos vélhetően kicsinyítő képzős személynév is található ebben a csoportban (pl. *Bácsa, Bene, Gyűd, Himüd, Patos*); ezek elkülönítése a helynévképzős alakoktól - különösen a *-d* képző esetében - többnyire nem lehetséges teljes bizonyossággal, ugyanis a képzők ez utóbbi funkciója igen korán kialakult.

A személynévi eredet kimutatását megnehezíti, hogy nincs kellően bő, átfogó korai ómagyar kori személynévtárunk. Ezért előfordul, hogy csak feltételezhetjük egy-egy helynévnek ebbe a csoportba tartozását, ám biztosan nem állapíthatjuk meg. Ilyen problémával találkoztunk korpuszunkban többek között *Áng* (ahol az alapjául szolgáló személynév pontos alakjának megállapítása okozott gondot), *Irény* (ahol komoly olvasati nehézségek is felmerültek) és *Hal* (itt csak jobb híján feltételezünk személynévi eredetet) esetében¹⁰⁸.

b) Szintén tulajdonnévi eredetűek a nemesi nemzetségek nevéből származó helynevek (*Alap, Gúg, Pok*), ezek viszont nem feltétlenül egy konkrét személyre való utalást tartalmaznak, hanem azt fejezhetik ki, hogy a faluban a megfelelő család birtokolt (bár nem zárható ki az sem, hogy - pl. *Szemere* esetében - a nemzetség névadó ősatyjának vagy a család valamely másik tagjának neve szolgált egy-egy ilyen településnevünk alapjául).

c) A birtokos(ok) foglalkozását, címét emeli ki mint jellemző jegyet a településnevek következő csoportja: *Asszony, Barát* és *Keresztes*. *Barát* idetartozása bizonytalan, ugyanis elképzelhető az is, hogy a *Baráti* névből keletkezett redukcióval. A magyar *Keresztes* helynevek egy különös csoportot alkotnak: egy sajátos csoport (egyfajta szervezet) jelenik meg ezekben birtokosként.

3.3.4. a személy/csoport/nép/törzs/nemzetség → a település, ahol lakik

Ide tartozó nevek: *Gyarmat, Koronócó, Megyer, Negyven, Örs, Ponyvád, Százló, Szerecseny, Takács, Tarján, Vének* (11 név).

Legkorábbi előfordulásai: *Ponyvád* és *Tarján* 1086.

Ezek a nevek is igen tarka, változatos csoportot alkotnak lexikális tekintetben. Adataink között a következő változatok fordulnak elő:

a) Igen ritkán adódik, hogy puszta személynévi eredetű helynévről meg tudjuk állapítani, hogy a falu nem tulajdonosának, hanem egyik lakójának nevét vette fel¹⁰⁹. Ilyen *Vének*, amely egy

¹⁰⁶ „A puszta személynévvel való helynévadás módja Közép-Európában jellegzetesen magyar sajátosság” (KNIEZSA, KeletMo. 126). Közismert, hogy a korai magyar helységnevek igen nagy hányada tartozik ebbe a csoportba (KÁLMÁN 152).

¹⁰⁷ „A magyarok *Levédi(a)* nevű őshazájának a magyar törzsszövetség *Levédi* nevű vezére nevével történő elnevezése a legkorábbi magyar vonatkozású adat a puszta személynévvel alakult helynevekre vonatkozóan.” (Szempontok 19, l. még KISS LAJOS, Korai magyar helynévtípusok: HonfNy. 177-8). Emellett a környező népeknél (pl. a szlávoknál) nem mutatható ki ez a névadási mód, a törököknél ellenben igen (KNIEZSA, KeletMo. 126).

¹⁰⁸ Általános metodológiai alapelvként elfogadtuk KÁLMÁN BÉLA vélekedését, miszerint „ismeretlen eredetű helyneveink jelentékeny része valószínűleg puszta személynévből való” (KÁLMÁN 153).

¹⁰⁹ Ennek egy érdekes példáját l. Szempontok 17.

telepesről kapta nevét ([1093]: quod a colono accepit vocabulum *uueinic*)¹¹⁰; valamint Ponyvád, amely egy *Panauadi* nevű „szabad emberről”, aki a bakonybéli apátságnak adott népek élén szerepel 1086-ban¹¹¹.

b) Puszta foglalkozásnévi eredetű helynév lehet *Takács*. Ez a névadási típus úgy alakulhatott ki, hogy a várak környékén gyakran egy-egy faluba telepítették az azonos mesterséget űző királyi várnépet¹¹². A típusnak (és *-i* képzős variánsának) igen sok emléke maradt fenn a magyar helynévkincsben, ám Győr vármegye területén, amint már HECKENAST GUSZTÁV is felhívja rá a figyelmet, nem volt elterjedt¹¹³. Ő *Takács* e csoportba tartozását megkérdőjelezi, azzal indokolva ezt, hogy az országban több ilyen nevű helységet nem ismerünk¹¹⁴, és az ilyen esetekben nemzetségnévi áttételt feltételez. Mi nyelvi szempontból nem látjuk semmi komoly akadályát közvetlen foglalkozásnévi származtatásának.

c) Szintén a falu lakóira utal a *Negyven* és a *Százló* helységnév, bár itt nem azok megnevezése, vagy valamely tulajdonságuk szerepel a névben. *Negyven* az ott lakók számára utal, *Százló* pedig az általuk tartott, munkaeszközként használt állatokra (illetve azok számára) és így áttételesen a lakosság foglalkozására.

d) Puszta *n é p n é v* szerepel a *Szerecseny* településnévben és valószínűleg a *Koronc*-ban is. Ez a névadási mód (párjával, a *n é p n é v* + *-i* *k é p z ő s* helynevek csoportjával együtt) igen gyakran érvényesült a korai ómagyar korban¹¹⁵, és etnikumra vagy valamely népből való származásra utal¹¹⁶. Szerecseny a mohamedán vallású besenyők, Koroncó pedig a káliz nép településhelye lehetett.

e) Törzsnévi eredetű *Gyarmat*, *Megyer* és *Tarján* helynevünk¹¹⁷. Az e típushoz tartozó neveket általában igen korai eredetűnek tartják, bár KRISTÓ kimutatja, hogy kronológiájukat nem szabad mechanikusan felfognunk¹¹⁸. A törzsnévi eredetű helynevek jellemzői: „1. az ország különböző részein szétszórva találhatók, 2. személynévként nem fordulnak elő, 3. elterjedésük sehol sem lépi túl a többi adatok alapján igazolt magyar nyelvterület határát, 4. környezetük mindenütt jellegzetesen magyar”¹¹⁹. Ilyen tulajdonságok alapján más neveket is ide tartozónak

¹¹⁰ Vö. Szempontok 21.

¹¹¹ Gy. 2: 620.

¹¹² A problémát részletesen taglalja HECKENAST, i. m. 52-68.

¹¹³ „Győr vármegyében csak a királyi vincellérek által lakott Szöllőst tekinthetjük foglalkozást jelentő helynévnek” (HECKENAST 21). *Szöllős* GYÖRFFY megyefelosztása szerint nem szerepelt Győr vármegye helynevei között. Egy hasonló előtagú helynevet viszont találunk a vármegyében, *Szöllősmegyer*-t. Mivel ez összetétellel alakult név, a szintagmatikus helynevek körében tárgyaljuk.

¹¹⁴ HECKENAST ugyanehhez a (ma Veszprém megyei) Takácsi helységhez más adatokat rendel, mint GYÖRFFY (l. HECKENAST 124): 1315: *Takachy*, 1318: *Takaach*, valamint a szótárunkban is szereplő 1330-as adatot.

¹¹⁵ Szempontok 58-61.

¹¹⁶ KÁLMÁN 46.

¹¹⁷ A típusról a legutóbbi összefoglalást l. KISS LAJOS: HonfNy. 179.

¹¹⁸ Szempontok 38-44.

¹¹⁹ MoNép. 371.

vélnek, például a megyénkben is előforduló *Örs*-öt¹²⁰; KISS LAJOS a törzsnévi helynevek említett jellegzetességeit véli felfedezni *Petlend* esetében is¹²¹.

3.4. Névköltöztetéssel keletkezett helynevek

Ide tartozó nevek: *?Barbacs*, *?Hecse* (*Hekcse* 2.), *Moson*, *Szűz* (4 név).

Legkorábbi előfordulásai: *Szűz* 1206.

HOFFMANN e terminussal azt a névadási jelenséget jelöli, amelynek során a más, távolabbi lakóhelyre áttelepülő lakosság az általa ismert helyneveket felhasználja az újonnan birtokba vett helyek megnevezésére. Amint MEZŐ is hangsúlyozza, ennek a csoportnak külön helyet kell biztosítani bármely helynévtipológiában¹²².

Moson és *Barbacs* (illetve, ha ide tartozik, *Hecse*) esetében már meglévő településnév kap új (szintén helységnévi) jelentést. E jelenségkörben ez tipikus fejlődési iránynak tekinthető. Emellett egy sajátosabb esettel is találkozunk: Szűz falu tudniillik valószínűleg az ott lakó telepések szülővárosának templomáról kapta nevét.

Megjegyzendő, hogy az *Örsmoson(a)* helynév utótagja is névköltöztetéssel került az eredeti (akkorra elhomályosult jelentésű) *Örs* helynévbe.

4. Szerkezeti változással alakult helynevek

A szerkezeti változással keletkezett helynevek kialakulásának hátterében egy másik, korábbi helynév áll, amelyből az új helynév valamely (többnyire az új név keletkezésének idejében nagy hatású névmodellek által indukált) változási folyamat hatására létrejön¹²³. A szerkezeti változások kutatása ebből következően döntő fontosságú a különböző korokban érvényesülő névdivatok vizsgálata szempontjából.

Bár HOFFMANN csak az általa legfontosabbnak vélt csoportokat különítette el e nagyobb osztályon belül, nyilvánvaló, hogy az alábbi kategóriák a szóba jöhető jelenségkört nem fedik le teljes mértékben. Így például van olyan kategória, amelyben elhelyezhetők a névalak morfológiai jellegű meghosszabbításával járó szerkezeti változások (ti. a bővülés), ellenben hiányzik egy olyan csoport, amelybe a szintagmatikus szerkesztés általi névalak-megnyújtások lennének besorolhatóak. Logikus az adott keretben az lenne, ha - mint a megfelelő névalak-rövidülési változások kapcsán is - két hosszabbodási kategóriával rendelkeznenek: eggyel, amelyik a névelemmel, és egy másikkal, amelyik a névrésszel való meghosszabbodást foglalja magába. Nem ez viszont a helyzet, ti. az utóbbi kategória hiányzik a tipológiából (illetve ennek csak egy kis részét lefedő, lexikális szempont alapján korlátozott csoport - a kiegészülés - van adva). Viszont ha ez így is volna, a kapott tipológia - bár kimerítő lenne - nem lenne kellőképpen differenciált, ugyanis egy csoportba kerülne pl. az *Asszonyfalva* név a *Várasnyúl*-al, amelyek nyilvánvalóan eltérő szerkezetűek.

¹²⁰ Vö. Adatok I, 39.

¹²¹ MNy. 86: 164-8.

¹²² MNyTK. 170: 28.

¹²³ MEZŐ ANDRÁS ezt a jelenséget típusváltozásnak hívja, vö. MNyTK. 183. sz. 144.

A felmerült problémát úgy lehetne megoldani, ha a szerkezeti változási osztályon belül is rendszeresen megkülönböztetnénk (a továbbra is szükségesnek látszó deetimologizáció és népetimológia mellett) két csoportot - a morfológiai és a szintagmatikus -, valamint ezen belül a megfelelő alcsoportokat (helynévképzővel, névszóraggal stb. bővült, illetve minőségjelzős, birtokos jelzős stb. szerkesztéssel kiegészített nevek, valamint az ezekkel ellentétes folyamattal - képzőelvonás, ragelvonás, illetve jelző elvonása stb. - megrövidült nevek). Ezáltal nem kellene e csoportban a többi keletkezéstörténeti kategóriához képest új szempontot érvényesíteni (a névrész-névelem-felosztást, amelyek ráadásul nem is ehhez az elemzési szinthez tartoznak).

Bár tisztában vagyunk ezzel a problémával, az alábbiakban mégis a HOFFMANN által adott kerethez alkalmazkodunk, annak érdekében, hogy eredményeink összevethetők legyenek más megyék későbbi, szintén e tipológiát követő feldolgozásaival, viszont az egyes csoportokon belül megteesszük az általunk szükségesnek tartott további megkülönböztetéseket is.

4.1. Ellipszissel keletkezett helynevek

Ide tartozó nevek: ?*Áng*, ?*Héder*, ?*Hosszú* (3 név).

Az *ellipszis* az a névváltozási folyamat, melynek során „a helynévből ... az egyik névrész eltűnik: a kétrészes helynév egyrészessé alakul”¹²⁴. Az esetek döntő többségében a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznévi főtag marad el. A folyamatot csak igen ritkán lehet bizonyossággal kimutatni a korai névanyagban, ugyanis a bővebb formát nem váltja fel azonnal a csonkult. Általában hosszabb ideig használják őket egymás mellett párhuzamosan, és így két variáns közül az elsődlegesét gyakorlatilag lehetetlen kiválasztani (emellett túlzott fontosságot sem célszerű tulajdonítani a kérdésnek).

HOFFMANN megállapítja, hogy az ellipszis elsősorban a megművelt területek nevében jelentkezik, mégpedig leginkább a „nagyon általános jelentésű főtagot tartalmazó helynevekben”¹²⁵. Ezt a modern névanyagból levont tanulságot az általunk feldolgozott nevek körében is helyénvalónak tarthatjuk. E feltételezés mellett szól BENKŐ megállapítása is, miszerint ilyenkor többnyire a földrajzi név azon tagja marad meg, amely „önmagában is elég erős képzettartalmú”; ilyenek pedig elsősorban *személynevek* és *tulajdonságjelzők* szoktak lenni¹²⁶.

A *Hosszú* helynév ez utóbbinak jellegzetes példája¹²⁷. Előzményeként valamilyen földrajzi köznévi utótagos helynevet feltételezhetünk; vö. mint analóg jelenséget: *Hosszúaszó*, *Hosszúföld* > *Hosszú*¹²⁸. Adataink alapján viszont nem mutatható ki ilyen¹²⁹.

Különösen a ritkább használatú, etimológiailag nem áttetsző személynevek szoktak elliptikus elhagyást követően helynévként megmaradni¹³⁰. Ilyen a német személynévből eredő *Héder*¹³¹

¹²⁴ HOFFMANN 123.

¹²⁵ I. m. 124.

¹²⁶ Nyárádmente 48. BENKŐ ezt a jelenséget *lekopás*-nak nevezi.

¹²⁷ BENKŐ is említ ilyet, uo.

¹²⁸ LÖRINCZE 22.

¹²⁹ Nem következtethető ki egyértelműen, hogy mi lehetett az esetleges eredeti névváltozat utótagja, bár elképzelhetőnek tartjuk, hogy a latin oklevelekben szereplő *terra* megjelölés egy ténylegesen a névben szereplő *-föld* utótag fordítása.

helynevünk (amelynek előzménye a korai ómagyar korban magyar személynévként nem volt használatos); ennek a hosszabb, elsődlegesnek tekinthető változata a *Hédervár(a)* név. Hasonlóan ítéltük meg az **Ángel* névből talán a *-hel(y)* utótag beleértésével és elhagyásával keletkezett *Áng* helynevet.

4.2. Redukcióval keletkezett helynevek

Ide tartozó nevek: *?Barát*, *?Farkasföld*, *?Hédervár*, *?Rába*, *Rekesze*, *?Takács* (6 név).

Redukciónak nevezzük azt a folyamatot, ahol (szemben az ellipszissel) *n e m n é v r é s z i* szerepű *n é v e l e m* esik ki a helynévből. Az adatok elsődlegességének problémájára vonatkozó fenti megjegyzéseink erre a csoportra is vonatkoznak.

Az eltűnő morféma lehet toldalék, mint pl. az *-i* képző (pl. *Baráti* > *Barát*) vagy a birtokos személyrag (pl. *Farkasföldre* > *Farkasföld*, *Hédervára* > *Hédervár*). Ez a változás viszont (a variánsok váltakozó használata miatt) egyetlen esetben sem igazolható biztosan.

Rekesze idesorolása magyarázatra szorul. A *Kenézrekesze* településnév egyrészesnek tekinthető, ugyanis metonimikus névadással keletkezett a megfelelő tereptárgy nevéből, így a *Kenéz* összetételi tag nem tekinthető névrésznek, csupán névelemnek, elhagyása ezért *r e d u k c i ó*.

4.3. Kiegészüléssel keletkezett helynevek

Ide tartozó nevek: *Asszonyfalva*, *?Írénzfölde*, *?Semjánsoka*, *Telekbarát* (4 név).

Kiegészülésnek azt a névalkotási eljárást nevezzük, amelynek során egy meglévő helynevet *o s z t á l y j e l ö l ő* szerepű földrajzi köznévvel toldanak meg, és a keletkezett új név denotatív jelentése azonos marad a kiindulásul szolgáló helynévvel. Eszerint az ellipszissel állítható szembe (bár ott nemcsak földrajzi köznév eltűnéséről lehet szó); a korábban vázolt tényezők következtében az esetek többségében nem lehet elkülöníteni a két folyamatot.

Kiegészülést tételezhetünk fel, ha a rövidebb névváltozat jóval korábbról adatolható, mint a hosszabb: így *Asszonyfalva* (1150: *Ahchyn* > [1237–40]: *Ohzynfolua*) és *Telekbarát* (1232: *Borat* > 1341: *Thelukbarath*) esetében mintegy száz év van az első előfordulások között. *Írénzfölde* esetében is megfigyelhető a másodlagosság (1257: *Yren* > 1346: *Irenfelde*), a denotátumok azonossága itt viszont kétséges. *Semjánsoka* idetartozása pedig azért bizonytalan, mert az első adatok között igen csekély az időbeli eltérés, így *Semján* elsődlegességét csak feltételezhetjük (azt az általános tendenciát figyelembe véve, amely szerint az egytagú helynevek divatját fokozatosan felváltotta az összetétellel alkotottaké).

A kiegészülés egy speciális fajtáját képviseli a *Telekbarát* név: itt a földrajzi köznév nem utótagként (tehát a szokásos helyzetben), hanem előtagként jelenik meg a névben.

Bár HOFFMANN erre nem hívja fel a figyelmet, átfedések állhatnak fenn különböző keletkezéstörténeti kategóriák között. Így *Asszonyfalva*, *Írénzfölde* és *Semjánsoka* egyfelől kiegészüléssel keletkezett, másfelől ez a kiegészülés birtokos jelzős összetételben realizálódott.

¹³⁰ HOFFMANN 125.

¹³¹ Ennek önálló helynévi használata bizonytalan, ti. csak személy megnevezésében maradt fenn.

4.4. Bővüléssel keletkezett helynevek

Ide tartozó nevek: ?*Baráti*, ?*Farkasfölde*, ?*Hédervára*, *Megyeri*, ?*Örsmosona*, ?*Rábaj*, *Takácsi*, ?*Tarjáni*, *Tőkés* (9 név).

Bővülésnek a helynév egy új névelemmel való megtoldását nevezzük; ez a redukcióval ellentétes irányú és hatású folyamat. Az elsődlegesség kérdésében hasonló problémák adódnak itt is, mint a fentebbi esetekben. (Ilyenkor mindkét lehetséges helyen szerepeltetjük az adatokat.) Bővülés során bármilyen elemmel gazdagodhat a helynévalak¹³², korpuszunkban viszont csak *-i* és *-s* képzővel, illetve birtokos személyranggal való bővülésre van példánk. Az előbbi változást nehéz viszont az egyes esetekben bizonyítani, mert az ide sorolt nevek más úton is keletkezhetek (pl. *Baráti* és *Takácsi* közszóből helynévképzővel).

Az *-i* képzővel való bővülés az erre utaló adataink tanúsága szerint a 13–14. században élénk névalakulási tendencia lehetett; minden bizonnyal így alakult a *Megyeri* és a *Tarjáni* helységnév (akár ténylegesen használták ezeket, akár az oklevélírók rontásai voltak, a korban élő névmodellekről mindenképpen nyújthatnak felvilágosítást).

4.5. Deetimologizációval keletkezett helynevek

Ide tartozó nevek: *Táp* (1 név).

A deetimologizáció a helynevek funkcionális vagy lexikális szerkezetének elhomályosulása következtében jelentkezik, és a hangalak szabálytalan megváltozását eredményezi¹³³. Egyik jellegzetes megvalósulása ennek az a jelenség, amikor a helynév nominativusi alakját a beszélők ragozott formának érzik, és tévesen elvonnak belőle egy új tövet¹³⁴. Ez történt *Tápán* esetében is, amelyből a *Táp* név alakult¹³⁵.

4.6. Népetimológiával keletkezett helynevek

Ide tartozó név: *Alsósokoró* (1 név).

A népetimológias változások oka többnyire a helynév közszoí értelmezhetőségének a hiánya. A folyamat tehát azzal magyarázható, hogy a *m o t i v á l a t l a n n á v á l t* név számára új motivációt kívánnak teremteni. Ritkábban az is előfordul, hogy *e t i m o l ó g i a i l a g á t t e t s z ő* név hangalaki asszociációk révén módosul. *Alsósokoró* esetében nem dönthető el, hogy melyik motiváció érvényesült: a *sok* ~ *Sokoró* hangalaki hasonlóság bizonyára szerepet játszott a változásban, de elképzelhető, hogy a *sok* köznév is elavult ekkorra. Adatunk a népetimológia egyik alcsoportjába: az írnokeitimológiák közé tartozik, amelynek jellegzetessége, hogy a létrehozott név csak hivatalos dokumentumban jelenik meg, a tényleges névhasználatban nem él¹³⁶. Esetleg népetimológias folyamatot tételezhetünk fel az *Áng*

¹³² HOFFMANN 135.

¹³³ HOFFMANN 139.

¹³⁴ KISS LAJOS elvonás (kikövetkeztetés) néven tárgyalja ezt a jelenséget, amikor toldaléknak vélt szóvég elhagyásával alkotnak új szót (FNF. 10).

¹³⁵ Az *-án/-én* végződés elhagyása sok más névben is megfigyelhető (vö. FNF. uo.).

¹³⁶ KÁLMÁN BÉLA, A népetimológia helységneveinkben: Nyr. 91: 1-11.

név(változat) kialakulásában is, ha az **Ángel* névből jött létre úgy, hogy az *-el* végződést *-hel(y)* utótagnak érezték a használók (vö. FNF. 20: *Kesztel* > *Keszthely*, *Mencsel* > *Mencshely*), majd elhagyták.

5. Névátvétellel keletkezett helynevek

Ide tartozó nevek: ?*Hecse* (*Hekcse* 2.), ?*Kóny*, *Luzsány*, *Novák*, *Oltva*, ?*Precse*, ?*Radvány*, *Zámoly* (8 név).

Az átvett nevek csoportja az előző négy keletkezéstörténeti kategóriával mint a belső helynévalkotás formáival áll szemben¹³⁷. Feltűnő, hogy mind a hét helységnév szláv eredetű (amennyiben tényleg idegen névadásra mennek vissza), továbbá hogy a vármegye déli (kétségtelenül igen régóta magyarok által lakott) részén ezek közül csak *Luzsány* és a bizonytalan eredetű *Precse* található, valamint a déli *Hecse* (*Hekcse*), amely esetleg névköltöztetéssel keletkezhetett, a többi adat viszont a Dunától északra fekvő területekről (*Novák*, *Oltva*, *Radvány*, *Zámoly*) és a nyugati határvidékről (*Kóny*) való (amint ez a C. függelék 6. térképén igen jól megfigyelhető). Ezeken túl szintén szláv helynévből alakulhatott magyar *-d* helynévképzővel a *Kulcsod* településnév is.

Eszerint - bár KNIEZSA nem feltételezett szláv népességet Győr vármegye északi részén¹³⁸ - feltehető, hogy jelentékeny szláv nyelvű lakosság élt ott. Semmi nem utal ellenben arra, hogy a szláv adatokon kívül bármely más településnév a honfoglalás előttről származhatna, és különösen nem találtunk a terület „avar kor utáni bajor” lakosságára utaló jeleket¹³⁹.

¹³⁷ HOFFMANN 143

¹³⁸ MoNép. 403-33.

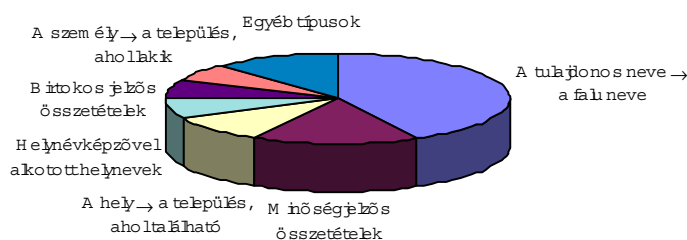
¹³⁹ Ellentétben ÁBRAHÁM IMRE feltevésével: MNyTK. 183. sz. 63.

V. Összegzés

1. A keletkezéstörténeti csoportok összehasonlítása a következőket mutatja¹⁴⁰:

Az egykori tulajdonosokról nevezték el a települések döntő többségét: e nevek aránya 42 %. Minőségjelzős jellegű összetétellel a nevek 15,5 %-a alakult. Valamely, a falu közelében lévő vagy benne található épületről, tereptárgyról, vízről vagy egyéb földrajzi alakulatról kapta nevét (metonimikus névadással) a települések 9 %-a. Ezen belül viszonylag kis számú patrocíniumi eredetű helynév található Győr vármegyében (az összes név mintegy 2 %-a). A képzett helynevek aránya 7,5 %, a birtokos jelzős szerkezeteké 7 %. A falu lakóinak (vagy ritkábban egy bizonyos lakójának) neve szolgált a névadás alapjául a nevek 6,5 %-ában. Az egyéb típusok csak szórványosan vannak jelen, amint ez az alábbi diagramból is leolvasható. A neveknek mintegy 95,5 %-át mindenképpen magyarok adták; a fennmaradó 4,5 % esetében több-kevesebb valószínűséggel feltételezhető a szláv névadás (bár ezeknek csupán a feléről állapítható meg bizonyosan).

A keletkezéstörténeti típusok megoszlása

A C. függelékben szereplő térképes ábrázolások az egyes keletkezéstörténeti típusok arányát jól szemléltetik. Területi differenciáltságra vonatkozó következtetések viszont nem olvasatók ki belőlük (a névanyag meglehetősen egyneműséget mutat) - ez főként a megye viszonylag kis méretéből következik, amely eleve nem teszi lehetővé a látványos megoszlásbeli különbségeket. Messzemenő nyelv- és névföldrajzi megállapításokat tehát e korlátozott anyag alapján semmiképp sem vonhatunk le.

Kronológiai rétegek elkülönítése és esetleges területi vonatkozásaik vizsgálata sem volt lehetséges - részben a feldolgozott névanyag viszonylag kis mérete miatt, részben pedig azért, mert csak egy névfajtát (a településneveket) dolgoztunk fel. A nem településnévi anyag teljes körű és rendszeres feldolgozása további lehetőségeket teremthet: ez ugyanis változatosabb jellegű, és így a nyelv több területéről nyújthat felvilágosítást (így elsősorban a bennük foglalt közszoói anyag feldolgozásától remélhetünk újabb eredményeket). A településnévi és nem településnévi helynevek kapcsolatának vizsgálata ezáltal teljesebbé válhat, és a névállomány lexikális elemzése is csak nagyobb és változatosabb névállományon lenne eredményesen elvégezhető.

¹⁴⁰ A százalékos megoszlások kiszámításakor csupán a településnevek elsődleges (általunk legvalószínűbbnek tartott) magyarázatait vettük alapul. Ennek megfelelően a kimutatás csak hozzávetőleges képet ad a típusok tényleges arányáról.

2. A HOFFMANN-féle tipológia, amely elsősorban mikrotoponimák vizsgálatára jött létre, kis változtatással alkalmasnak bizonyult a korai ómagyar kori településnevek osztályozására is. Egyetlen számottevőbb elméleti jellegű probléma merült fel, mégpedig a szerkezeti változással alakult nevek csoportja kapcsán, ez viszont nem a tipológiai rendszernek, hanem csupán annak kifejtésének elégtelenségéből következett. Mivel - mint vázoltuk - kiküszöbölése nem jelentene komoly akadályt, így ez inkább az alkalmazott tipológia egy kisebb szépséghibájának tekinthető, mintsem tényleges ellentmondásnak.

Irodalom

- Ábrahám Imre, Művelődéstörténeti tanulságok Pannonhalma és környéke helyneveiben: MNyTK. 183. sz. 62–5.
- Adatok I. = Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegefi László, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. (AHistSzeg. 44. sz.) Szeged, 1973.
- Adatok II. = Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegefi László, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez II. (AHistSzeg. 48. sz.) Szeged, 1974.
- AHistSzeg. = Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historica. (1957–)
- Barabás Irén, Fejér megye helységneveinek rendszere: NÉ. 9: 11–9.
- Bárczi, Hgtört. = Bárczi Géza, Magyar hangtörténet. 2., bővített kiadás. Bp., 1958.
- Bárczi, Szók.² = Bárczi Géza, A magyar szókincs eredete. 2., bővített kiadás. Bp., 1958.
- Benkő Loránd, Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. Bp., 1980.
- Benkő Loránd, A történeti nyelvtudomány alapjai. Bp., 1988.
- Benkő Loránd, Víz- és helységneveink viszonyához: MNy. 43: 259–63.
- Benkő Loránd, Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra: NÉ. 18: 5–14.
- Benkő Loránd, Opponensi vélemény Mező Andrásnak „Magyarország patrocíniumi helynevei” című akadémiai doktori értekezéséről: NÉ. 18: 93–8.
- Benkő Loránd, Az Árpád-kori magyarság nyelvföldrajzi helyzete: MNy. 92: 399–403.
- Benkő Loránd, *Tokaj* és kapcsolt nevei: Nyíri Antal kilencvenéves. Szerk.: Büky László. Szeged, 1997. 29–36.
- Benkő Loránd, Megjegyzések a *Begej* névhez. (Adalék táj- és vízneveink viszonyához): KissEml. 62–71.
- Benkő Loránd, A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik: HonfNy. 163–77.
- B. Lőrinczy, NytudÉrt. 33. = B. Lőrinczy Éva, Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban. (NytudÉrt. 33. sz.) Bp., 1962.
- B. Lőrinczy Éva, A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszere és törvényszerűségei. (Nyelvészeti tanulmányok 19. sz.) Bp., 1979.
- Bratinka József, Hadrendi kifejezések a XVI. századból: Népr. és Nytud. 24–5: 111–128. Szeged, 1980–81.
- Cs. 3 = Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Bp., 1897.
- EtSz. = Gombocz Zoltán–Melich János, Magyar etymologiai szótár. I. Bp., 1914–1930. II. Bp., 1934–1944.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1993–97.
- Fábián–Szathmári–Terestyéni, MStilV. = Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc, A magyar stilisztika vázlata. Bp., 1958.
- Fehértói = Fehértói Katalin, Árpád-kori kis személynévtár. (Nyelvészeti tanulmányok 25. sz.) Bp., 1983.
- Fehértói Katalin, Boda – Bodos–Bodamer: NÉ. 6: 3–8.
- FNESz. = Kiss Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. 4., bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- FNF. = Kiss Lajos, Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. (NytudÉrt. 139. sz.) Bp., 1995.
- Gy. 2 = Györffy György, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp., 1987.
- HA. 1 = Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria, Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 1.) Debrecen, 1997.
- Hajdú Mihály, Helyneveink -d-féle képzőinek funkciójáról: Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Bp., 1981. 161–72.
- Hajdú Mihály, A *szer* helyneveinkben: NÉ. 11: 41–8; 12: 55–65.
- Heckenast = Heckenast Gusztáv, Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 53. sz.) Bp., 1970.
- Hoffmann István, A metaforikus helynévadás: Folia Uralica Debreceniensia 2: 39–48.
- Hoffmann = Hoffmann István, Helynevek nyelvi elemzése. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. sz.) Debrecen, 1993.

- Hoffmann István, Ómagyar kori helynévfeldolgozások: MNyj. 33: 43–52.
- Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria, Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból (Abaúj megye): MNyj. 33: 187–206.
- HonfNy. = Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László–Veszprémy László. Bp., 1997
- Horváthné Bernáth Rózsa, Történeti emlékek Barbacs helynévanyagában: MNyTK. 183. sz. 114–6.
- I. Gallasy Magdolna, Növénynévi alapú régi településneveink: MNyTK. 183. sz. 83–93.
- Inczeffi Géza, A földrajzi nevek differenciálódásáról: MNy. 61: 75–80.
- Inczeffi, Makó = Inczeffi Géza, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. (Makó környékének földrajzi nevei alapján). (Nyelvészeti tanulmányok 14.) Bp., 1970.
- Juhász Dezső, A magyar tájnévadás. (NytudÉrt. 126. sz.) Bp., 1988.
- Juhász Dezső, Veszprém megye helységneveinek rendszere: MNyTK. 160. sz. 253–63.
- Kálmán = Kálmán Béla, A nevek világa. 4. átdolgozott kiadás. Debrecen, 1989.
- Kálmán Béla, A népetimológia helységneveinkben: Nyr. 91: 1–11.
- Kálnási Árpád, Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. sz.) Debrecen, 1996.
- Kázmér, Alsó-Szigetköz = Kázmér Miklós, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. (MNyTK. 95. sz.) 1957.
- Kázmér, Falu = Kázmér Miklós, A »falu« a magyar helynevekben (XIII–XIX. század). (Nyelvészeti tanulmányok 13.) Bp., 1970.
- Kerényi Károly, Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynevek: MNy. 27: 94–106.
- Kiefer Ferenc, Néhány gondolat a nyelvi technológiákról: Magyar Tudomány 1997.
- KissEml. = Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Bp., 1997.
- Kiss Lajos, Régi rétköz. Bp., 1961.
- Kiss Lajos, Magyarország történelmi arculata az Árpád-korban: MNy. 84: 129–55.
- Kiss Lajos, Középkori földrajzi nevek magyarázata: MNy. 86: 161–72.
- Kiss Lajos, Kiegészítés a Földrajzi nevek etimológiai szótárához: MNy. 92: 228–36, 367–76, 488–501.
- Kiss Lajos, Korai magyar helységnevtípusok: HonfNy. 177–85.
- Kiss Lajos, Pannóniai helyneveink kontinuitása: HonfNy. 187–97.
- Kniezsa István, Tördemic: MNy. 31: 310–13.
- Kniezsa, KeletMo. = Kniezsa István, Kelet-magyarország helynevei: Magyarok és románok I. Szerk.: Deér József és Gáldi László. Bp., 1943. 111–313.
- Kniezsa István, A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. Bp., 1944.
- Kniezsa István, Az -i helynévképző a magyarban: MNy. 45: 100–7.
- Kniezsa, SzlJsz. = Kniezsa István, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1–2. Bp., 1955.
- Körmendi Géza, Komárom megye helységneveinek rendszere: MNyTK. 173. sz.
- Körmendi Géza, Komárom megye helységneveinek rendszere: MNyTK. 183. sz. 132–5.
- Kristó Gyula, A magyar névtudomány és az objektív kritika. Nyr. 104: 250–6.
- Kristó Gyula, A Kárpát-medence X. századi helynevei: MNy. 93: 129–135.
- Lőrincze = Lőrincze Lajos, Földrajzi neveink élete (1947): A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 47. sz. (utánnomás) Debrecen, 1967. 3–27.
- Makkai László, Kristó Gyula, Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához: Nyr. 103: 97–106.
- Melich, HonfMo. = Melich János, A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 1925–1929.
- Mező, Hiv. = Mező András, A magyar hivatalos helységnevadás. (Nyelvészeti tanulmányok 22.) Bp., 1982.
- Mező, Templomcím = Mező András, A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. sz.). Bp., 1996.
- Mező András, A helynevek vándorlása a középkorban: MNyTK. 170. sz. 23–8.
- Mező András, A típusváltás. Egy fejezet helységneveink élettanából: MNyTK. 183. sz. 143–6.
- Mező András, Boldogasszony és más asszonyok: MNyj. 33: 25–41.
- Mező–Németh = Mező András–Németh Péter, Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnevtára. Nyíregyháza, 1972.
- Mikesy Gábor, Településtörténeti adatok topográfiai térképeken: KissEml. 253–5.
- Mikesy Sándor, A „vallási” helynevekről: MNy. 63: 474–6.
- MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Bp., I (1905)–.

- MNyj. = Magyar Nyelvjárások. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének évkönyve) Debrecen I (1951)–.
- MNyT. = Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán, A magyar nyelv története. 5. kiadás. Bp. 1987.
- MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Sorozat. Bp. 1. sz. (1905)–.
- MoNép. = Kniezsa István, Magyarország népei a XI-ik században: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztnián. II. Bp., 1938. 365–472
- NÉ. = Névtani Értesítő. Időszakos kiadvány. Bp. 1. sz. (1979)–
- Népr. és Nytud. = Néprajz és Nyelvtudomány. Sorozat. Szeged. I. (1957)–
- NévtVizsg. = Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958. Szerk.: Mikesy Sándor, Bp., 1960.
- Nyárádmunte = Benkő Loránd, A Nyárádmunte földrajzinevei. (MNyTK. 74. sz.) Bp., 1947.
- Nyirkos, Mgh. = Nyirkos István, Az inetimologikus magánhangzók a magyarban. Debrecen, 1993.
- Nyirkos, Msh. = Nyirkos István, Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban. Debrecen, 1987.
- Nyr. = Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Pest, [később] Bp. I (1872)–
- NySz. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond, Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I–III. Bp., 1890–1893.
- NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések. Sorozat. Bp. 1. sz. (1953)–.
- Ördög Ferenc, Zala megye helységneveinek rendszere. (Magyar névtani dolgozatok 12. sz.) Bp., 1981.
- Pais Dezső, A „sok” mint falunév-képző: MNy. 10: 255–9.
- Papp Zsuzsanna, Állatnevek középkori földrajzi neveinkben: MNy. 65: 307–11.
- Pesti János, A *ság, ség, seg* (~ *segg*) és a *séd* a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben: NÉ. 12: 32–53.
- RMCsSz. = Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Bp., 1993.
- Szabó Ferenc, A hét napjai a helységnevekben. NÉ. 16: 51–5.
- Szabó, Falursz. = Szabó István, A falurendszer kialakulása Magyarországon. (X–XV. század). Bp., 1966.
- Szabó T. Attila, A magyar bilabiális „v” nyelvemlékes jelölésének, illetőleg jelölétlenségének kérdéséhez: MNy. 46: 31–43.
- Szemponok = Kristó Gyula, Szemponok korai helyneveink történeti tipológiájához. (AHistSzeg. 55. sz.) Szeged, 1974.
- Szendrey Ákos, Számnevekkel alakult magyar helynevek: MNy. 30: 296–304.
- Szóképzés = D. Bartha Katalin, Magyar történeti szóalaktan. II. A magyar szóképzés története. Bp., 1958.
- TermtudLex. = Természettudományi lexikon. Főszerk.: Erdey-Grúz Tibor. I–VI. Bp., 1964–1968.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk.: Benkő Loránd. I–III. Bp., 1967–1976. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TNyt. I. = A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1991.
- Tóth Valéria, Birtokos jelzős szerkezetű mikrotoponimák a korai ómagyar korban: MNy. 33: 59–70.
- Tóth Valéria, Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében: MNy. 34: 147–70.
- ÚMTSz. = Új magyar tájszótár. Főszerk.: B. Lőrinczy Éva. Bp., 1979–
- Várkonyi Imre, Somogy megye helységneveinek rendszere: Somogyi Almanach 41. sz. Kaposvár, 1984.
- Vig István, Moson: MNy. 90: 57–65.

A. Függelék

Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek összesített táblázata

Megjegyzések:

A táblázatban a vármegye minden településnevét egyenként elemezzük. Az elemzést a nevek lehetséges magyarázatai szerint bontjuk le. A 3–5. oszlopokban szerepel az adott név elsődleges (valószínűsített) magyarázata szerinti besorolása a funkcionális-szemantikai (*fsz*), a lexikális-morfológiai (*lm*), valamint a keletkezéstörténeti (*kt*) elemzés szintjén. A *fsz*-oszlopban a többrészes nevek névrészeit, a *kt*-oszlopban pedig a többelemű nevek névelemeit választjuk el egymástól + jellel. A kódszámok feloldását a B. függelékben adjuk meg. A 7–9. oszlopokban hasonlóképpen elemezzük a helynevet egy esetleges másik (kevésbé valószínűsíthető) magyarázata alapján. ?-vel jelöljük azt, ha a nevet az adott elemzési szinten nem tudtuk besorolni.

A 6. oszlopban megadjuk a helynevek esetleges személynévi névrészeinek feltételezett eredetét. A rövidítések feloldása: m - magyar; t - török; sz - szláv; l - bibliai és egyéb, a latin és héber kultúrkörből származó nevek; n - német; ism - ismeretlen.

	Településnév	fsz 1	lm 1	kt 1	szn.	fsz 2	lm 2	kt 2
1	Alap	324	41	334	t			
2	Alsok	334+100	51+11	111				
3	Alsósokoró	334+200	51+21	46				
4	Alsószap	334+200	51+21	111				
5	Áng	324	30	334	l			41
6	Apatelke	324+100	30+11	113	m			
7	Apáti	324	14	21				
8	Árpás	328	15	21		332	23	331
9	Asszony	324	14	334				
10	Asszonyfalva	324+100	14+11	43				113
11	Babot	321	15	21	m	324	30	334
12	Bácsa	324	30	334	t			
13	Bajaz	324	30	334	t			
14	Bajcs	324	30	334	t			
15	Balony	324	30	334	m			
16	Barát	324	14	334				42
17	Baráti	324	14	21				44
18	Barátsokoró	332+200	21+21	111				
19	Barátisokoró	332+200	23+21	111				
20	Barba	324	30	334	l			
21	Barbacs	324	30	334	l	200	21	36
22	Bárd	324	30	334	l	324	30	21
23	Béka	324	30	334	m	322	16	333
24	Békaszentmiklós	200+323	21+34	13		200+200	21+21	13
25	Bene	324	30	334	l			
26	Bercs	324	30	334	l, n, m			

	Településnév	fsz 1	lm 1	kt 1	szn.	fsz 2	lm 2	kt 2
27	Bisa	324	30	334	m			
28	Bocsság	328+200	19+21	111				
29	Bódé	324	30	334	sz			
30	Bőny	324	30	334	m			
31	Cseb	324	30	334	ism			
32	Csécsény	324	30	334	sz			
33	Csepánfalva	324+100	30+11	113	sz			
34	Csitván	324	30	334	sz			
35	Dorog	324	30	334	sz			
36	Écs	324	30	334	m			
37	Farkasföld	324+100	30+11	113	m			42
38	Farkasföldre	324+100	30+11	113	m			44
39	Fúd	322	16	21				
40	Galambsokoró	324+200	30+21	113	l	322+200	16+21	111
41	Gönyű	324	30	334	sz			
42	Gúg	324	41	334	ism			
43	Gulla	324	30	334	ism			
44	Gyánt	324	30	334	l			
45	Gyarmat	325	42	335	t			
46	Gyermolt	324	30	334	n			
47	Gyömrő	324	30	334	t			
48	Győr	324	30	334	t			
49	Győrszemere	332+200	21+21	111				
50	Gyüd	324	30	334	t	324	30	21
51	Gyüdiszentpéter	200+323	23+34	13		323	23+34	331
52	Hal	324	30	334	m	324	30	21
53	Haraszi	321	11	21				
54	Hekcse	324	30	334	m, sz	325	21	50, 36
55	Héder	324	30	334	n			41
56	Hédervár	324+323	30+18	113	n			42
57	Hédervára	324+323	30+18	113	n			44
58	Hegy	332	11	31				331
59	Himüd	324	30	334	m			
60	Hosszú	312	51	?				41
61	Ikrény	324	30	334	m	312	19	?
62	Ikrénydomb	200	21+11	331	m			
63	Ilmár	324	30	334	ism			
64	Irény	324	30	334	sz, m			
65	Irényföldre	332+100	21+11	113	sz, m			43
66	Kajár	324	30	334	m			
67	Kapi	323	18	21				
68	Kenézrekesze	324+323	30+18	331				
69	Keresztes	324	14	334				
70	Kiscsécsény	311+200	51+21	111				
71	Kisécs	311+200	51+21	111				
72	Kisfalu	311+100	51+11	111				
73	Kiskulcsod	311+200	51+21	111				
74	Kispér	311+200	51+21	111				
75	Kisteke	311+200	51+21	111				
76	Kóny	324	30	334	sz	200	21	50
77	Koroncó	325	13	335		332	19+11	331
78	Kos	324	30	334	m			
79	Kozmatelke	324+100	30+11	113	l			
80	Köbölkút	323	19+18	331				

	Településnév	fsz 1	lm 1	kt 1	szn.	fsz 2	lm 2	kt 2
81	Kövesd	200	52	21		313	52	21
82	Kulcsod	200	21	21		332	11	21
83	Luzsány	200	21	50				
84	Malomsok	323+100	18+11	111				
85	Markota	324	30	334	sz			
86	Medve	324	30	334	m			
87	Megyer	325	42	335	m			
88	Megyeri	200	21	44				
89	Ménfő	332	21	331				
90	Mérgecs	200	21	331		324	30	334
91	Mikod	324	30	334	l			
92	Mindszent	323	34	331				
93	Mórichida	324+323	30+18	331	l			
94	Moson	325	21	36				
95	Nagycsécsény	311+200	51+21	111				
96	Nagyécs	311+200	51+21	111				
97	Nagymegyer	311+200	51+21	111				
98	Nagypér	311+200	51+21	111				
99	Nagyteke	311+200	51+21	111				
100	Negyven	325	61	335				
101	Nelka	324	30	334	sz			
102	Nelkasokoró	332+200	21+21	111				
103	Néma	324	30	334	m			
104	Novák	200	21	50		324	30	334
105	Nyúl	324	30	334	m	322	16	333
106	Nyulas	322	52	21	m	324	30	334
107	Oltva	200	21	50				
108	Osztorgató	332	21+11	331				
109	Örkény	324	30	334	t			
110	Örs	325	41	335	t			
111	Örsmoson	200+324	21+21	13				
112	Örsmosona	200+324	21+21	13				44
113	Pakos	324	30	334	m			
114	Pátka	324	30	334	ism			
115	Patos	324	30	334	ism			
116	Páznán	324	30	334	sz			
117	Páznánsokoró	332+200	21+21	111				
118	Péc	324	30	334	n			
119	Pér	324	30	334	l			
120	Petlend	324	41	21	t	324	41	334
121	Pityud	324	30	334	l			
122	Pogona	332	11	331				
123	Pok	324	41	334	ism			
124	Ponyvád	325	30	335				
125	Precse	324	30	334	sz	200	21	50
126	Rába	332	21	331				42
127	Rábaj	332	23	21				44
128	Radvány	324	30	334	sz	200	21	50
129	Ravazd	324	30	334	m	322	16	21
130	Rekesze	323	18	42				
131	Réti	332	11	21				
132	Révfa	323+100	18+11	111				
133	Ság	332	11	31				331
134	Semjén	324	30	334	l			

	Településnév	fsz 1	lm 1	kt 1	szn.	fsz 2	lm 2	kt 2
135	Semjánsoka	324+100	30+11	113	l	200+100	21+11	43
136	Sokoró	200	21	331				
137	Szap	324	30	334	ism			
138	Szava	324	30	334	sz			
139	Százló	316	61+16	335		325	19	335
140	Széktényő	332+200	11+21	111				
141	Szemere	324	30	334				
142	Szentadalbertfalva	324+100	34+11	113		410+100	34+11	113
143	Szente	324	30	334	m			
144	Szentiván	323	34	331				
145	Szentmihály	323	34	331				
146	Szentvid	323	34	331				
147	Szerdahely	316	19+11	111				
148	Szerecseny	325	13	335				
149	Szerk	100	11	31		312	19	?
150	Szőlősmegyer	321+200	52+21	111	m	325+200	14+21	111
151	Szőny	324	30	334	m			
152	Szűz	410	34	36	m			
153	Szűzkút	200+323	21+18	331				
154	Takács	325	14	335	m	324	30	334,42
155	Takácsi	325	14	44	m			21
156	Táp	200	21	45				
157	Tápán	324	30	334	t			
158	Tarján	325	42	335	t			
159	Teke	324	30	334	t			
160	Telekbarát	100+200	11+21	43				
161	Tényő	324	30	334	m			
162	Tét	324	30	334	t			
163	Tordateleke	324+100	30+11	113	t			
164	Tőke	324	30	334	m			
165	Tőkés	200	21	44				
166	Tördemész	324	30	334	sz			
167	Tunyog	324	30	334	sz			
168	Újfalu	315+100	51+11	111				
169	Újlak	315+100	51+11	111				
170	Urukangy	324	30	334	t			
171	Várasnyúl	323+200	52+21	111				
172	Vének	325	30	335	sz			
173	Zámoly	200	21	50				

B. Függelék

A tipológiai csoportok összesített listája

1. táblázat: A funkcionális-szemantikai elemzés kategóriái

(HOFFMANN 45–6 nyomán)

- 100 - megjelöli a hely fajtáját:** Szerk; Al/sok, Apa/telke, Asszony/falva, Csépán/falva, Farkas/föld, Farkas/földe, Irény/földe, Kis/falu, Kozma/telke, Malom/sok, Rév/falu, Semján/soka, Szentadalbert/falva, Telek/barát, Torda/teleke, Új/falu, Új/lak
- 200 - megnevezi magát a helyet:** ?Barbacs, ?Hecse (Hekcse 2.), ?Ikrénydomb, ?Köny, Kövesd, Kulcsod, Luzsány, Megyeri, Mérgecs, Novák, Oltva, ?Precse, ?Radvány, Sokoró, Táp, Tőkés, Zámoly; Alsó/sokoró, Alsó/szap, Barát/sokoró, Baráti/sokoró, Béka/szentmiklós (vagy: Béka/szentmiklós), Bocs/ság, Galamb/sokoró, Győr/szemere, Gyüdi/szentpéter, Kis/csécsény, Kis/écs, Kis/kulcsod, Kis/pér, Kis/teke, Nagy/csécsény, Nagy/écs, Nagy/megyer, Nagy/pér, Nagy/teke, Nelka/sokoró, Örs/moson, Örs/mosona, Páznán/sokoró, ?Semján/soka, Szék/tényő, Szőlős/megyer, Szűz/kút, Telek/barát, Város/nyúl
- 300 - kifejezi a hely valamely sajátosságát**
- 310 - a hely tulajdonsága**
- 311 - mérete:** Kis/csécsény, Kis/écs, Kis/falu, Kis/kulcsod, Kis/pér, Kis/teke, Nagy/csécsény, Nagy/écs, Nagy/megyer, Nagy/pér, Nagy/teke
- 312 - alakja:** Hosszú, ?Ikrény, ?Szerk
- 313 - anyaga:** ?Kövesd
- 314 - színe:** Ø
- 315 - kora:** Új/falu, Új/lak
- 316 - funkciója, működése:** Százló, Szerdahely
- 317 - egyéb tulajdonsága:** Ø
- 320 - a hely viszonya valamilyen külső dologhoz, körülményhez**
- 321 - az ott levő növényzet:** Babot, Haraszi; Szőlős/megyer
- 322 - az ott levő állatvilág:** ?Béka, Fúd, ?Nyúl, Nyulas, ?Ravazd; ?Galamb/sokoró
- 323 - az ott levő építmény vagy annak része:** ?Gyüdiszentpéter, Kapi, Köbölkút, Mindszent, Rekesze, Szentiván, Szentmihály, Szentvid, ?Zászló (Százló); Béka/szentmiklós, Gyüdi/szentpéter, Héder/vár, Héder/vára, Kenéz/rekesze, Malom/sok, Móric/hida, Rév/falu, ?Szentadalbert/falva, Szűz/kút, Város/nyúl
- 324 - birtoklás/birtokos, használat/használó:** Alap, Áng, Apáti, Asszony, ?Babot, Bácsa, Bajaz, Bajcs, Balony, Barát, Baráti, Barba, Barbacs, Bárd, Béka, Bene, Bercs, Bisa, Bódé, Bőny, Cseb, Csécsény, Csitván, Dorog, Écs, Gönyű, Gúg, Gulla, Gyánt, Gyermolt, Gyömörő, Győr, Gyüd, Hal, Hekcse, Héder, Himüd, Ikrény, Ilmár, Irény, Kajár, Keresztes, Köny, Kos, Markota, Medve, ?Mérgecs, Mikod, Nelka, Néma, ?Novák, Nyúl, ?Nyulas, Örkény, Pakos, Pátka, Patos, Páznán, Péc, Pér, Petlend, Pityud, Pok, Precse, Radvány, Ravazd, Semján, Szap, Szava, Szemere, Szente, Szöny, ?Takács, Tápán, Teke, Tényő, Tét, Tőke, Tördemész, Tunyog, Urukangy; Apa/telke, Asszony/falva, Csépán/falva, Farkas/föld, Farkas/földe, Galamb/sokoró, Héder/vár, Héder/vára, Kenéz/rekesze, Kozma/telke, Móric/hida, Örs/moson, Örs/mosona, Semján/soka, Szentadalbert/falva, Torda/teleke
- 325 - az ott lakó ember(ek):** Gyarmat, ?Hecse (Hekcse 2.), Koroncó, Megyer, Moson, Negyven, Örs, Ponyvád, Szerecseny, Takács, Takácsi, Tarján, Vének, ?Zászló (Százló); ?Szőlős/megyer
- 326 - a hely eredete, kialakulása:** Ø
- 327 - a hellyel kapcsolatos esemény:** Ø
- 328 - adózásra utalás:** Árpás; Bocs/ság

330 - a hely valamely más helyhez való viszonya

331 - a hely valaminek a része: Ø

332 - a hely pontos elhelyezkedése: ?Árpás, Hegy, ?Koroncó, ?Kulcsod, Ménfő, Osztorgató, Pogona, Rába, Rábaj, Réti, Ság; Barát/sokoró, Baráti/sokoró, Győr/szemere, Irény/földe, Nelka/sokoró, Páznán/sokoró, Szék/tényő

333 - irány megjelölése: Ø

334 - a hely viszonyított helyzete: Al/sok, Alsó/sokoró, Alsó/szap

400 - a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal

410 - emlékeztető funkció: Szűz; ?Szentadalbert/falva

420 - konvencionális funkció: Ø

500 - többféleképpen értelmezhető helynevek: Ø

600 - kategorizálhatatlan helynevek: Ø

2. táblázat: A lexikális-morfológiai elemzés kategóriái

(HOFFMANN 57–8 nyomán)

10 - köznév

11 - egyszerű földrajzi köznév: *Haraszti, Hegy, ?Kulcsod, Pogona, Réti, Ság, Szerk; Al/sok, Apa/telke, Asszony/falva, Csépán/falva, Farkas/föld, Farkas/földe, ?Ikrény/domb, Irény/földe, Kis/falu, ?Korom/aszó (Koronc), Kozma/telke, Malom/sok, Osztorga/tő, Rév/falu, Semján/soka, Szék/tényő, Szentadalbert/falva, Szerda/hely, Telek/barát, Torda/teleke, Új/falu, Új/lak*

12 - összetett földrajzi köznév: Ø

13 - népnév: *Koronc, Szerecseny*

14 - foglalkozást, címet jelentő szó: *Apáti, Asszony, Barát, Baráti, Keresztes, Takács, Takácsi; Asszony/falva, ?Szőlős/megyer*

15 - növénynév: *Árpás, Babot*

16 - állatnév: *?Béka, Fúd, ?Nyúl, ?Ravazd; ?Galamb/sokoró, Száz/ló*

17 - anyagnév: Ø

18 - építményt jelölő szó: *Kapi, Rekesze; Héder/vár, Héder/vára, Kenéz/rekesze, Kőből/kút, Malom/sok, Móric/hida, Rév/falu, Szűz/kút*

19 - egyéb köznév: *?Ikrény, ?Szerk, ?Zászló (Százló); Bocs/ság, ?Korom/ aszó (Koronc), Kőből/kút, Szerda/hely*

20 - helynév(i származék)

21 - egyrészes helynév: *?Barbacs, ?Hecse (Hekcse 2), ?Köny, Kulcsod, Luzsány, Megyeri, Ménfő, Mérges, Moson, Novák, Oltva, ?Precse, Rába, ?Radvány, Sokoró, Táp, Tőkés, Zámoly; Alsó/sokoró, Alsó/szap, Barát/ sokoró, Baráti/sokoró, Béka/szentmiklós (vagy: Béka/szentmiklós), Bocs/ság, Galamb/sokoró, Győr/szemere, ?Ikrény/domb, Irény/földe, Kis/csécsény, Kis/écs, Kis/kulcsod, Kis/pér, Kis/teke, Nagy/csécsény, Nagy/écs, Nagy/ megyer, Nagy/pér, Nagy/teke, Nelka/sokoró, Osztorga/tő, Örs/moson, Örs/mosona, Páznán/sokoró, ?Semján/soka, Szék/tényő, Szőlős/megyer, Szűz/kút, Telek/barát, Váras/nyúl*

22 - kétrészes helynév: Ø

23 - egyrészes képzett helynév: *?Árpás, Rábaj; Baráti/sokoró, Gyüdi/szentpéter*

24 - kétrészes képzett helynév: Ø

25 - helynév eleme(i): Ø

30 - személynév: *Áng, ?Babot, Bácsa, Bajaz, Bajcs, Balony, Barba, Barbacs, Bárd, Béka, Bene, Bercs, Bisa, Bódé, Bőny, Cseb, Csécsény, Csitván, Dorog, Écs, Gönyű, Gulla, Gyánt, Gyermolt, Gyömörő, Győr, Gyűd, Hal, Hekcse, Héder, Himüd, Ikrény, Ilmár, Irény, Kajár, Köny, Kos, Markota, Medve, ?Mérges, Mikod, ?Novák, Nelka, Néma, Nyúl, ?Nyulas, Örkény, Pakos, Pátka, Patos, Páznán, Péc, Pér, Pityud, Ponyvád, Precse, Radvány, Ravazd, Semján, Szap, Szava, Szemere, Szenté, Szőny, ?Takács, Tápán, Teke, Tényő, Tét, Tőke, Tördemész, Tunyog, Urukangy, Vének; Apa/telke, Csépán/falva, Farkas/föld, Farkas/földe, Galamb/sokoró, Héder/vár, Héder/vára, Kenéz/rekesze, Kozma/telke, Móric/hida, Semján/soka, Torda/teleke*

31 - családnév: Ø

32 - keresztnév: Ø

33 - többbelemű személynév: Ø

34 - szentnév: *Mindszent, Szentiván, Szentmihály, Szentvid, Szűz; Béka/ szentmiklós, Gyüdi/szent-péter, Szentadalbert/falva*

35 - egyéb személynév: Ø

41 - nemzetségnév: *Alap, Gúg, Örs, Petlend, Pok*

42 - törzsnév: *Gyarmat, Megyer, Tarján*

50 - melléknévi jellegű szó

51 - képzetlen melléknév: *Hosszú; Al/sok, Alsó/sokoró, Alsó/szap, Kis/csécsény, Kis/écs, Kis/falu, Kis/kulcsod, Kis/pér, Kis/teke, Nagy/csécsény, Nagy/écs, Nagy/megyer, Nagy/pér, Nagy/teke, Új/falu, Új/lak*

52 - képzett melléknév: *Kövesd, Nyulas; Szőlős/megyer, Váras/nyúl*

53 - folyamatos melléknévi igenév: Ø

54 - befejezett melléknévi igenév: Ø

60 - számnév

61 - tőszámnév: *Negyven; Száz/ló*

62 - sorszámnév: Ø

70 - szó szerkezet

71 - viszonyjelölő (határozós, névutós) szerkezet: Ø

72 - ígés, igeneves szerkezet: Ø

73 - szervetlen szókapcsolat: Ø

3. táblázat: A keletkezéstörténeti elemzés kategóriái

(HOFFMANN 68 nyomán)

10 - szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek

11 - jelzős szerkezetekből

111 - minőségjelzős: *Alsok, Alsószap, Barátsokoró, Barátisokoró, Bocsság, ?Galambsokoró, Gyórszemere, Kiscsécény, Kisécs, Kisfalu, Kiskulcsod, Kispér, Kisteke, Malomsok, Nagycsécény, Nagyécs, Nagymegyer, Nagypér, Nagyteke, Nelkasokoró, Páznánsokoró, Révfalu, Széktényő, Szerdahely, Szőlősmegyer, Újfalu, Újlak, Várasnyúl*

112 - mennyiségjelzős: Ø

113 - birtokos jelzős: *Apatelke, Csépánfalva, Farkasföld, Farkasföldre, Galambsokoró, Hédervár, Hédervára, Irényföldre, Kozmatelke, Semjansoka, Szentadalbertfalva, Tordateleke*

12 - határozós szerkezetből: Ø

13 - mellérendelő szerkezetből: *Békaszentmiklós, Gyúdiszentpéter, Örsmoson, Örsmosona*

20 - morfológiai szerkesztéssel alkotott nevek

21 - helynévképzővel: *Apáti, Árpás, Babot, Baráti, ?Bárd, Fúd, ?Gyűd, ?Hali (Hal), Haraszti, Kapi (Kapuj), Kövesd, Kulcsod, Nyulas, Petlend, Rábaj, ?Ravazd, Réti, ?Takácsi*

22 - névszójelekkel: Ø

23 - helyragokkal: Ø

24 - névutóval: Ø

30 - jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

31 - jelentéshasadással: *Hegy, Ság, Szerk*

32 - jelentésbővítéssel és -szűküléssel: Ø

33 - metonimikus névadással

331 - a hely → a település, ahol található: *?Árpás, ?Gyúdiszentpéter, Hegy, ?Ikrénydomb, Kenézrekesze, ?Koronc, Köbőkút, Ménfő, Mérges, Mindszent, Mórchida, Osztorgatő, Pogona, Rába, ?Ság, Sokoró, Szentiván, Szentmihály, Szentvid, Szűzkút*

332 - a folyó → a terület, ahol található: Ø

333 - az állat → a település, ahol előfordul: *?Béka, ?Nyúl*

334 - a személy → a település, ami a tulajdona: *Alap, Áng, Asszony, ?Babot, Bácsa, Bajaz, Bajcs, Balony, Barát, Barba, Barbacs, Bárd, Béka, Bene, Bercs, Bisa, Bódé, Böny, Cseb, Csécény, Csitván, Dorog, Écs, Gönyű, Gúg, Gulla, Gyánt, Gyermolt, Gyömörő, Győr, Gyűd, Hal, Hecse, Héder, Himüd, Ikrény, Ilmár, Irény, Kajár, Keresztes, Kóny, Kos, Markota, Medve, ?Mérges, Mikod, Nelka, Néma, ?Novák, Nyúl, ?Nyulas, Örkény, Pakos, Pátka, Patos, Páznán, Péc, Pér, ?Petlend, Pityud, Pok, Precse, Radvány, Ravazd, Semján, Szap, Szava, Szemere, Sente, Szőny, ?Takács, Tápán, Teke, Tényő, Tét, Tőke, Tördemész, Tunyog, Urukangy*

335 - a személy → a település, ahol lakik: *Gyarmat, Koronc, Megyer, Negyven, Örs, Ponyvád, Százló, Szerecseny, Takács, Tarján, Vének*

34 - metaforikus névadással: Ø

35 - indukciós névadással: Ø

36 - névköltöztetéssel: *?Barbacs, ?Hecse (Hecse 2.), Moson, Szűz*

40 - szerkezeti változással alakult nevek

41 - ellipszissel: *?Áng, ?Héder, ?Hosszú*

42 - redukcióval: *?Barát, ?Farkasföld, ?Hédervár, ?Rába, Rekesze, ?Takács*

43 - kiegészítéssel: *Asszonyfalva, ?Irényföldre, ?Semjansoka, Telekbarát*

44 - bővítéssel: *?Baráti, ?Farkasföldre, ?Hédervára, Megyeri, ?Örsmosona, ?Rábaj, Takácsi, ?Tarjáni, Tőkés*

45 - deetimologizációval: *Táp*

46 - népetimológiával: *Alsósokoró*

50 - névátvételek: *?Hecse (Hecse 2.), ?Kóny, Luzsány, Novák, Oltva, ?Precse, ?Radvány, Zámoly*

C. Függelék

Térképek

A mellékelt térképeken a keletkezéstörténeti elemzés egyes kategóriáihoz tartozó településneveket jelenítjük meg. Mindazon neveket feltüntetjük a térképeken, amelyekkel kapcsolatban felmerült az adott csoporthoz való sorolhatóság lehetősége (tehát nemcsak azokat, amelyek az elsődlegesen valószínűsített névmagyarázatok szerint tartoznak oda).

A térképek készítésekor Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. kötetének mellékleteként közreadott térképeket vettük alapul. Azon települések nevét, amelyek elhelyezkedését Györffy nem tudja pontosan meghatározni, az általa feltételezett hozzávetőleges lokalizáció alapján helyeztük el, és a bizonytalanságot a név zárójelbe tételeivel jelöltük. E pontokon tehát a térképek nem teljesen precízen tükrözik a települések földrajzi elhelyezkedését, esetleg néhány kilométernyi pontatlansággal számolhatunk.

A térképeket Tóth Valéria szerkesztette, köszönjük segítségét.